

ΑΓΓΕΛΟΥ Λ. ΒΟΥΔΟΥΡΗ Δ. Θ.

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

— · · —

ΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΩ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΕΚ ΤΗΣ «ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ»

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

—
1935

ΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΩ ΧΡΟΝΟΥΣ

Κατ' ἀργχίαν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ υφατήσασαν τάξιν τοὺς μουσικοὺς χοροὺς συγκροτοῦσιν ὁ κατὰ καιρὸν πρωτοψάλτης διειθυντής καὶ ἀρχηγὸς τῶν χορῶν, ὁ λαμπαδάριος ἀρχηγὸς τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ, ὁ δομέστικος τοῦ πρώτου, ὁ δομέστικος τοῦ δευτέρου, ὁ πρῶτος καὶ δεύτερος κανονάρχης τοῦ δεξιοῦ, ὁ πρῶτος καὶ δεύτερος κανονάρχης τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ καὶ οἱ λοιποὶ ἴσοκράται καὶ βοηθοὶ κανονάρχαι τῶν δύο χορῶν.

Πρωτοψάλτης

Εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοψάλτου φθάνουσι κατόπιν χειροθεσίας πατριαρχικῆς ¹⁾ ὅσοι εὐδοκίμως ἔχοροιστάτησαν εἰς τὴν θέσιν τοῦ λαμπαδάριου, εἰς τὴν διοίαν ὑψώθησαν κατὰ ἵεραρχικὴν τάξιν ἀπὸ τὰς κατωτέρας θέσεις τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου δομεστίκου. Ἡ δὲ διὰ τὸν πατριαρχικὸν ναὸν προσώπου ἀπερασίζετο ὑπὸ τοῦ πατριάρχου μετὰ προγρουμένην ὑπόδειξιν καὶ ἔγκρισιν ὑπό τε τοῦ πρωτοψάλτου καὶ τοῦ λαμπαδαρίου οἵτινες καὶ θὰ ἐφρόντιζον διὰ τὸν κατάλληλον αὐτοῦ καταρτισμόν. Ἐννοεῖται διὰ τὸ διὰ τὸν ναὸν τοῦτον πρωτοριζόμενον πρόσωπον, διπερ ἴσοβίως καθιερουῦτο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ, ἔπειτε νὰ συγκεντρώνῃ ἰδικίτερα προσόντα ψηλικὰ καὶ ἔξωτερικὴν παράστασιν.

Οἱ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ὑπηρετοῦντες ψάλται ἥσαν ἐκκλησιαστικοὶ λειτουργοὶ ὀρείλοντες κατὰ κανόνα νὰ διάγωσι βίον σώφρονα, εὐπρεπῆ καὶ σύμφωνον μὲ τὸ πατριαρχικὸν πέριβάλλον, νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὴν ἀνωτέ-

1) Ὁ διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοψάλτου προοριζόμενος λαμπαδάριος προσάγεται ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου ὑπὸ τοῦ ἀρχιδιακόνου καὶ τοῦ δευτερεύοντος ἐκφωνουμένου τοῦ Κέλευσον. Κελεύσατε τὸ αὐτὸν γίνεται καὶ διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ λαμπαδαρίου ἐνῷ διὰ τὴν χειροθεσίαν τῶν δομεστίκων λαμβάνουσι μέρος ὁ τριτεύων καὶ ὁ διάκονος τῆς σειρᾶς.

ραν αύτῶν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν, τὸν πατριάρχην, ἀφ' οὗ ἡ ἐξάρτησις αὐτῶν, καὶ νὰ συμμορφώνωνται πρὸς τὴν μοισικὴν παράδοσιν τὴν ὁποίαν εὑρίσκονται εἰς τὴν δικονίαν των. Πάντοτε δὲ διεκρίθησαν οἱ μουσικοὶ τοῦ ναοῦ τούτου διὰ τὴν μέχρι φανκτισμοῦ ἀφοσίωσίν των εἰς τὴν παράδοσιν αὐτοῦ. Καὶ εἰς αὐτοὺς χρεωστεῖ ἡ μεταγενεστέρα ἐπούγη δ, τι σήμερον σύζεται ὡς παράδοσις. Διότι οἱ πατριάρχαι ἥρχοντο καὶ παρήρχοντο. Οἱ ἀξιωματοῦχοι κληρικοὶ τοῦ πατριαρχείου ἐπίσης καὶ αὐτοὶ προχρύμενοι ἔφευγον εἰς τὰς νέας θέσεις των. Οἱ μουσικοδιδάσκαλοι ὅμως τοῦ ναοῦ ἔμενον ἀσάλευτοι, ἀμετάθετοι. Τὸ παρελθόν μὲν ὅλα τοις ἡτο ἐμπειριστευμένον εἰς αὐτούς. Αὐτοὶ ἡσαν οἱ φύλακες καὶ οἱ ὀχοίμητοι φρουροὶ τῆς παραδόσεως, τῆς ἀρχαιοτέρας διεπούσης τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν τάξεως. 'Ο κατὰ καιρὸν λοιπὸν πρωτοψάλτης εἶναι ὁ πιστὸς τηρητὴς τῆς τάξεως ἐν τῷ ναῷ, καθοδηγῶν τὸν ἑκάστοτε πατριάρχην εἰς τὰ ἐν τῷ ναῷ καθήκοντα αὐτοῦ· διὸ καὶ ἴδιαιτέρως λαμβάνει μισθὸν «διὰ τὴν φροντίδα καὶ ἐπιστασίαν τοῦ Τυπικοῦ», ἐκτὸς τοῦ μισθοῦ δὲ λαμβάνει κανένεκεν τῆς χοροτασίκς αὐτοῦ, ψάλλοντος ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ, κατὰ τεταγμένους καιρούς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν καὶ συνελεύσεων »²⁾ Ο πρωτοψάλτης εἶναι ὁ Τυπικάριος καὶ ὁ Ἐκκλησιάρχης ἐπίσης, ἔστις χειραγωγεῖ ἐν τῷ ναῷ καὶ ἐν γένει ἐν τῇ πατριαρχικῇ αὐλῇ πάντας: πατριάρχας, ἀρχιερεῖς, κληρικούς, ὄφρικιάλους, ψάλτας, πριμακηρίους κλπ. Εἶναι ἡ ψυχή, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχοῦ εἰς ζητήματα ἐθιμοταξίας, τελετῶν καὶ ἐκκλησιαστικῆς τάξεως. 'Αναμφιβόλως ἡ τάξις αὕτη διεσώζετο διὰ τοῦ μηνιανικοῦ τῶν πρωτοψαλτῶν, ἵσως καὶ διὰ τινῶν σημειωμάτων χειρογράφων τῶν ἑκάστοτε τοιούτων. Ή δὲ μακροχρόνιος τριβὴ καὶ πεῖρα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ μέχρι τῆς προαγωγῆς εἰς τὸ ὑπατον ἀξιωματοῦ πρωτοψάλτου, τὸν καθίστα ἵκανὸν εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν τήρησιν τῆς τάξεως ἐν γένει. Καὶ ἡ τάξις αὕτη παρὰ τὸν χρόνον διτιθεν ἀνωθεν τῶν πρωτοψαλτῶν δὲν παρήλλαξε μέχρι σήμερον χάρις εἰς τὸν διάδοχον ἐκείνων πρωτοψάλτην. Τὸ πρῶτον τυπωθὲν Τυπικὸν τοῦ 1839 τοῦ πρωτοψάλτου Κωνσταντίνου δὲν εἶναι διλό εἰμι συρραμμέναι σημειώσεις τῶν πρὸ αὐτοῦ διδασκάλων «καὶ τῆς πολλῶν ἐνιαυτῶν πείρας αὐτοῦ»³⁾ ἡ δὲ ἀνατύπωσις αὐτοῦ κατὰ

²⁾ Πατριαρχικὸν γράμμα Νεοφύτου Ζ' 1 Δεκεμβρίου 1791, ἐν Ἐκκλ. 'Αλιθείᾳ ό μ. Η' σελ. 35-36 καὶ Μ. Γεδεών, Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰώνας, Κων/πολις 1893 σελ. 59-65.

³⁾ Τυπικὸν κατὰ τὴν τάξιν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ὑπὸ Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου, ἐν Κων/πόλει 1839. Ηρόλογος. Πρόβλ. τὸ αὐτὸ Τυπικὸν τοῦ 1851 καὶ τὸ τοῦ 1888, "Ἐκθέσις τῆς ἐπιτροπῆς περὶ τὸν πατριαρχην, σελ. δ' καὶ ε' κ. ἐ.

τὸ 1851, ὡς καὶ ἡ ἐπὶ τῆς πρωτοψάλτείας τοῦ Γεωργίου Βιολάκη, τὸ 1888, καταδεικνύει τὰς ἐν τῷ Τυπικῷ ἐλλείψεις τῶν ὅποιων συμπλήρωμα είναι ὁ ἔκαστοτε πρωτοψάλτης, ὅστις κατέχει κάτι πάντοτε δι' ἔαυτὸν ὅπερ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ περιληφθῇ ἐν τῷ τετυπωμένῳ Τυπικῷ, διὰ λόγους ἐπαγγελματικούς.

Ο πρωτοψάλτης ἦτο ἡ πηγὴ τοῦ βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους, ὅπερ ἐκληρονόμησε μετὰ φανατισμοῦ ἵεροῦ ἀπὸ τοὺς προκατόχους του διδασκάλους. Ἡτο ὁ μύστης τῆς μουσικῆς. Αὐτὸς κατεῖχε τὴν κλειδα τῆς ἀναγνώσεως τοῦ μουσικοῦ μέλους, ὅπερ κρύπτεται εἰς τὰ μουσικὰ κείμενα τὰ πρὸ τῆς ἀλώτεως γραμμένα, καὶ αὐτὸς ἐγνώριζε τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ μέλους ἕπειτα. Ἡτο φυσικὸν νὰ γρησιμεύῃ ὡς διδάσκαλος τῶν λοιπῶν φαλτῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Αὐτὸς ἦτο ὁ συνεχιστὴς τῆς μουσικῆς παραδόσεως καὶ ὁ μεταλλαμπαδευτὴς τοῦ βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μουσικοῦ φωτὸς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Αὐτὸς ἔμεινε εἰς τὴν μουσικὴν τέχνην τοὺς μαθητάς του τοὺς πατριαρχικούς. Οὕτοι ὑπεχρεοῦντο ἐν τῇ ψαλμωδίᾳ εἰς μίμησιν τοῦ διδασκάλου. Καὶ ἦτο οὕτος αὐστηρός, ἀρχαιότρυπος, φανκτικός, μισόκαινος. Δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς νεωτέρους καινοτομίας καὶ νεωτερισμούς. Ἐπρεπε νὰ διατηρηθῶσι τὰ ὀρχαῖα μέλη ἀμετάβλητα ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς των, καὶ διὰ τὸν σύνδεσμον ἡμῶν πρὸς αὐτούς. Ο πρωτοψάλτης ἔξωρικε τοὺς διαδόχους του εἰς τὴν τήρησιν τῆς παραδόσεως τοῦ μέλους. Καὶ αὐτὸς ἦτο ὁ κριτὴς ἐπὶ τοῦ μέλους. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπηγγρύπνει ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν μουσικῶν μελῶν ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου καὶ τῶν δομεστίκων. Ἐπανέφερεν, ἐκ τῆς θέσεώς του, εἰς τὴν τάξιν τοὺς ἐκβαίνοντας ἀπὸ τὰ καθιερωμένα. Αὐστηρός διδάσκαλος, ἀρχαιολάτρις!

Αλλὰ καὶ εἰς τὴν πατριαρχικὴν μουσικὴν σχολήν, ὁσάκις τοιαύτη ἐλειτούργει ἐν Φαναρίῳ, ὁ πρωτοψάλτης βοηθούμενος ὑπὸ ἐνὸς τῶν δομεστίκων ἐδίδασκε τὴν μουσικήν· οἱ δὲ τελειοδίδακτοι μαθηταὶ τῆς σχολῆς ταύτης ἔψαλλον κατὰ μίμησιν καὶ αὐτοὶ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν. Οὕτω δὲ ἐπεκράτει πανταχοῦ ὁ ὄμοιόμορφος τρόπος τοῦ ψάλλειν.

Οχι μόνον εἰς μαθητὰς ἀστοιχειώτους καὶ νεωτέρους τὴν ἥλικαν ἐγίνετο διδάσκαλος ἐν τῇ μουσικῇ σχολῇ καὶ ὅδηγὸς ὁ πρωτοψάλτης, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐν ἐνεργείᾳ ἱεροψάλτας ἐν ἀπασι τοῖς ναοῖς τῆς Κων/πόλεως παρέθιδε τὴν μουσικὴν τέχνην κατὰ τὸ ὑφος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, σύνερχομένους ἀνὰ πᾶν δεκαπενθήμερον ἐν τοῖς πατριαρχείοις, ὅπου ἔψαλλον ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν αὐτοῦ κατὰ χοροστασίας καὶ συνεγυμνάζοντο περὶ τὸ μέλος καὶ τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν στάσιν θεωρητικῶς τε καὶ πρακτικῶς⁴⁾. « Ὑπα-

⁴⁾ Πίνακες Στατιστικοὶ τῶν ἐν Κων/πόλει καὶ κατὰ τὰ προάστεια σχολείων τῶν Ορθοδόξων. Ἐν Κων/πόλει 1870 σελ. 17.

γορεύουμεν δὲ πᾶσι τοῖς ἐν ἐνεργείᾳ ἱεροψάλταις ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐνταῦθα ἱεραῖς ἐλκληγοῖαις, ὅπως συνέρχωνται ἀπαραιτήτως δις τοῦ μηνὸς ἐν τῇ πατριαρχικῇ μουσικῇ σχολῇ ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ (κατὰ τὸ δειλινόν), καὶ ψάλλων κατὰ χοροὺς πρὸς ἀσκησιν τὰ ἀσματα τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν πάσης ἑορτῆς μετὰ τῆς πρεπούσης εὐκοσμίας καὶ σεμνότητος καὶ ἡσυχίας καὶ μετὰ καθαρᾶς τῆς προφορᾶς πρὸς γενικὸν καὶ ὅμοιόμορφον καὶ ἀκριβῆ διάσωσιν τοῦ ὕφρους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας⁵⁾). Ἡ διάσωσις τοῦ ὕφους τούτου ἐν τῷ ψάλλειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη ἐπεδιώκετο πάντοτε διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ πρωτοψάλτου. Ὁ δὲ πατριαρχικὸς ναός, τὸ Διδασκαλεῖον τοῦτο τῆς βαζαντινῆς μουσικῆς, ἐδονεῖτο πάντοτε ἀπὸ τοὺς ἡχους τοῦ ἀγνοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους ὅπερ ἐξετελεῖτο ἀδιαφθόρως καὶ ἀναλλοιώτως πάντοτε. Ἀναμφιβόλως δέ, τὸ μουσικὸν μέλος εἴτε εἶνε γραμμένον διὰ τῆς ἀρχαίας γραφῆς εἴτε διὰ τῆς νέας, δὲν εὐρίσκει τὴν ἀρμοδίαν ἐκτέλεσιν παρὰ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πρωτοψάλτου, διότι αὐτὸς ἡχουσεν ἰδίοις ὡσὶ καὶ ἐδιδάχθη κατὰ βάθος καὶ κατὰ πλάτος τὴν μουσικὴν ἐκτέλεσιν παρὰ τῶν προγενεστέρων μουσικοδιδασκάλων του. Ἡ μουσικὴ τέχνη ἔμεινε δύσκολος καὶ ὑπὸ τὴν νέαν γραφήν, τὴν νῦν ἴσχύουσαν, ἥτις ἀπαιτεῖ τὴν διὰ ζώσης φωνῆς διδασκαλίαν. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης μόνος ὁ πρωτοψάλτης ἀποτελεῖ πάλιν τὴν πηγὴν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μέλους.

Ἄκριβῶς δὲ ἵνα προληφθῇ ἡ παραφθορὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν μετὰ τὴν μεταγραφήν των καὶ ἐξήγησιν εἰς τὸ σημερινὸν σύστημα ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου Γρηγορίου τοῦ Λευτίου, κατ' ἐκκλησιαστικὴν πρόνοιαν, πρὸ ἐκατονταετίας εἰς τὸν κατὰ καιρὸν πρωτοψάλτην περιωρίσθη ἀποκλειστικῶς τὸ δικαίωμα τοῦ τυπώνειν καὶ ἀνατυπώνειν ἐν τῷ μουσικῷ τμήματι τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου μουσικὰ κείμενα διὸ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἱεροψαλτικοῦ κίσμου, τῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν. Ἡτο ἀρα ὁ πρωτοψάλτης δικαίωμα κατ' ἐξοχὴν λογοκοιτής ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους καὶ μουσικοειδότης ἐν ταύτῳ. Εἰς αὐτὸν παρεπέμπετο πᾶν νέον μελοποίημα διὰ νὰ ἀποφανθῇ, ἐὰν κατ' οὐσίαν ἦτο μέλος τῆς ἐκκλησίας μουσικῆς ἢ μή. Καὶ ἡ λογοκρισία αὕτη, ἐφ' ὅσον ἐγίνετο κατ' αὐστηρότητα καὶ ἵστατο μακρὰν κερδοσκοπικῶν ἐμπορικῶν σκοπῶν, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ κυκλοφορῶσι μόνον ἐγκεκριμέναι πατριαρχικαὶ μουσικαὶ ἐκδόσεις, αἵτινες ἐξησφάλιζον τὴν κοινὴ ἐπικράτησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν, ἀτινα ἡσαν κλασικὰ ἡ μεθήματα ἐμπνευσμένα τοῦ περιβάλλοντος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, τῶν ὅποιων παρεδόθη ἀλληλοδιαδέχως ἀπὸ πρωτοψάλτου εἰς πρωτοψάλτην ἡ

5) Γρηγορίου ΣΤ' πατριαρχικὴ ἀπόδειξις τοῦ 1868 ἐν Γ. Παπαδοπούλου Συμβολαὶ εἰς ἴστοριαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλ. μουσικῆς. Ἐν Κων/πόλει 1890, σελ. 377—378.—Πρβλ. καὶ Παράρτημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας Τεῦχ. Γ, σελ. 197, περὶ πατριαρχικοῦ ὕφους.

μουσική ἀπαγγελία. Διὰ τοῦτο καὶ μόνον ὁ πρωτοψάλτης γνωρίζει πῶς πρέπει ἔκαστοτε νὰ παρουσιάζωνται τὰ μέλη κατὰ πᾶσαν ἑορτήν, χρησιμοποιῶν κατὰ τὸ μῆκος τῆς ἀκολουθίας καὶ ἀνάλογα τοιαῦτα, ἀφοῦ ὑπάρχει ποικιλία μουσικῶν μαθημάτων διὰ πᾶσαν περίστασιν. Καὶ αὐτὸς πάντοτε γνωρίζει πότε ἐν τῇ ψαλμωδίᾳ ἐπιβάλλεται τὸ θρηνῶδες, πότε τὸ κατανυκτικόν, πότε τὸ πανηγυρικόν καὶ πότε τὸ ἐνθουσιαστικόν. Ὁ πρωτοψάλτης ἔκτελεῖ πάντοτε τὴν μουσικὴν ὡσεὶ ἔρμηνεύων τὸ μέχρις αὐτοῦ δικαιοθέν ἀρχαῖον μέλος. Ψάλλων δὲ οἰστρηλχεῖται ἀπὸ τὸν ἴερὸν ἐνθουσιασμὸν του πρὸς τὴν τέχνην τὴν ὅποιαν ἀντιπροσωπεύει, τὴν ὅποιαν διδάσκει εἰς τοὺς διαδόχους του, εἰς ἔλον τὸ δρθόδοξον χριστιανικὸν πληρωματικὸν πατριαρχικὸν ναοῦ. Γνωρίζει τὸ ἔργον του ὁ μίστης διδάσκαλος: εὐαρεστεῖ, συγκινεῖ, μεταρσιῖ, γοητεύει, ἐνθουσιάζει, ἀνακοινώποιος πάντοτε. Εἶναι τεχνίτης θαυματουργὸς ὁ πρωτοψάλτης⁶⁾ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Εἶναι ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ ἀποδότης τοῦ μέλους: εἶναι ὁ δίδων ζωὴν καὶ ἔκφρασιν εἰς τὰ διάφορα δεσμευτικὰ τοῦ μουσικοῦ μέλους γραφικὰ σημεῖα. Τὸ ἔργον του εἶναι ὑπέροχον, καὶ κάτι ἀνώτερον, θεῖον.

Μετὰ τὴν ἀλωσιν ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸν ναὸν διῆλθον ὄνδρατα μεγάλων καὶ περιωνύμων πρωτοψαλτῶν, τῶν ὅποιων τὰ μελοποιήματα βαπτισμένα ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τοῦ ἀρχαίου μουσικοῦ μέλους, ψάλλονται ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν αὐτῷ. Οἱ πρωτοψάλται εἶναι μουσικοὶ ὑπέροχοι, εἰς τοὺς ὅποιους δὲ θὰ ἀναφέρεται ἡ εὐγνωμοσύνη παντοτινὴ ἀπὸ τὸν σημερινὸν καὶ μέλλοντα κόσμον. Τὰ ὄνδρατα αὐτῶν θὰ παραμείνουν ἀνεξίτηλοι, ἐφ' ὅσον χείλη πιστῶν θὰ προφέρωσιν ὑμνους θρησκευτικούς πρὸς τὸν Θεόν. Ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ πρωτοψάλτου διῆλθον ὁ ἴερομόνχος Γρηγόριος Μπούνης, τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐπὶ τῆς ἀλώσεως καὶ μετ' αὐτὴν, Μανουὴλ ὁ Χρυσάφης ὁ νέος (1660), Γεώργιος ὁ Ραιδεστηνὸς Α' (1680), Παναγιώτης Χαλάτζογλου (1727), Ἰωάννης ὁ Τραπεζούντιος (1754), Δανιὴλ ὁ Λαρισσαῖος († 1789), Ἰάκωβος ὁ Πελοποννήσιος († 1801), Πέτρος ὁ Βυζάντιος (1801—1805), Μανουὴλ ὁ Βυζάντιος (1805—1819), Γρηγόριος ὁ Λευτῆς († 1821), Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος (1821—1855), Ἰωάννης ὁ Βυζάντιος (1855—1866), Σταυράκης Γρηγοριάδης (1866—1871), Γεώργιος ὁ Ραιδεστηνὸς Β' (1871—1876), Γεώργιος Βιολάκης (1876—1905) καὶ Ἰάκωβος ὁ Νχυπλιώτης

6) Ὁ ἐν ἐνεργείᾳ ἀποθνήσκων πρωτοψάλτης κηδεύεται ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς Ιερᾶς Συνόδου, τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ ἀναλογίῳ μενούσης κενῆς: μνημονεύεται δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν τε τῷ ἐσπερινῷ καὶ τῇ λειτουργίᾳ ἐπὶ τεσσαρακονθήμερον, ὅπως γίνεται καὶ διὰ τοὺς ἀποθνήσκοντας ὁρχιερεῖς: ἡ δὲ κηρεύουσα θέσις πληροῦται μετὰ πάροδον ἡμερῶν τινων ἀπὸ τῆς ταφῆς.— Ὁ πρώην πρωτοψάλτης κηδεύεται ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως Προέδρου τοῦ πανσέπτου πατριαρχικοῦ ναοῦ. Ἡ αὐτὴ διάταξις ισχύει καὶ διὰ τὸν λαμπαδάριον.

(1911–1934). Χάρις δὲ εἰς τοὺς πρωτοψάλτας τούτους διετηρήθη μέχρις ἡμῶν ἡ βαζαντινὴ λεγομένη ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ ὥρθιδοξος, διετηρήθη δηλ. τὸ μουσικὸν μέλος ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ.

Λαμπανάρεος

Ἐκ τῆς θέσεως τοῦ πρώτου δομεστίκου προήρχετο ὁ ἔκάστοτε λαμπάδάριος. Σπανίως συνέβη ὁ λαμπαδάριος υὰ ἀνέλθη εἰς τὴν λαμπαδαρείαν πρᾶγμα εἰχει μεγάλην δυσκολίαν ἀπὸ ἀπόψεως καταρτισμοῦ τοῦ δομεστίκου διὰ τὴν ἀνωτέραν θέσιν. Τὰ μουσικὰ κείμενα ἔνεκα τῆς ἀρχαίας συνεπιγμένης καὶ λίαν δυσμαθήτου γραφῆς, ἀπήγουν πολυχρόνιον χοροστάσιαν ἐν τῷ ναῷ. Συνεπῶς δὲν ἐκρίνετο ἔξιος ὁ δεύτερος δομέστικος νὰ διέλθῃ εἰς τὴν θέσιν τοῦ λαμπαδάριου. "Αλλωστε καὶ ὁ λαμπαδάριος ἦτο πάντοτε μαθητεύομένος οὕτως εἰπεῖν τοῦ πρωτοψάλτου μὲ τὴν διαφορὰν διτὶ ἦτο κατὰ πολὺ πρωχωρημένος τῶν δομεστίκων εἰς τὴν μουσικήν. Ἡτο ἡναγκασμένος οὕτος νὰ ἀκολουθῇ τὸν πρωτοψάλτην ἐν τῷ ψάλλειν κατ' ἐκτέλεσιν ὀνκλούσιων. 'Εχρησιμοποίει καὶ οὗτος εἰς τὴν μελέτην τὰ αὐτὰ τροῦ διδασκάλου πρωτοψάλτου μουσικὰ κείμενα, παραλαμβάνων καὶ ἀπομνημονεύων τὰ μουσικὰ μαθήματα κατὰ τὴν ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἐκτέλεσιν. Διότι ὁ λαμπαδάριος ὑπεχρεοῦτο, καθὼς τὸ ἐπραττεν ὁ πρωτοψάλτης, νὰ ψάλλῃ ὅλα ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη ἀνευ κειμένου, ἔχων αὐτὰ ἀποστηθισμένα. Τοῦτο ἀπήγουν αἱ θέσεις τοῦ πρωτοψάλτου καὶ τοῦ λαμπαδάριου. "Οθεν καὶ δὲν ἦτο εὔκολον πρᾶγμα ὁ καθεὶς νὰ γιορθετηθῇ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἀλλην πρωτοψάλτης ἦ λαμπαδάριος. Τὰ ἀξιώματα ταῦτα ἐβάρυνον τοὺς κατόχους των μὲ βάρη δυσβάστακτα καὶ καθηκοντα σοβαρά. Ἡ λαμπαδαρεία ἦτο ἔργον ἐπίπονον ὀσάκις ὁ πρωτοψάλτης ἦτο πεπροικισμένος μὲ τὸ χάρισμα τῆς μεγαλοφωνίας. Καὶ κατὰ κανόνα ἐπεδιώκετο μεγαλόφωνος νὰ είναι ὁ μέλλων πρωτοψάλτης διὰ νὰ ἀνταποκρίνηται καὶ εἰς τὸ ἀξιώμα αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. 'Εν δὲ τῇ προσλήψει τῶν δομεστίκων ἐλαμβάνετο πρόνοια δπως οὗτοι δικρίνωνται ἐπὶ πλουσίᾳ, μεγάλῃ, εὐστρόφῳ καὶ μελιφοιχῇ φωνῇ καὶ ἐπὶ στηθικῇ ἀντοχῇ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ πρωτοψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος εἰχον τὸ αὐτὸ φωνητικὸν δργανον, τὴν αὐτὴν ἀντοχήν, τὴν αὐτὴν παρχετατικότητα τοῦ μέλους, τὸν αὐτὸν ζῆλον εἰς τὸ ἔργον των.

Ο λαχιπκεδάριος ήτο ο ἐπίδοξος πρωτοψάλτης. Ἐφιλοτιμεῖτο νὴ καταγίνεται μὲ τὴν μουσικὴν πάντοτε περισσότερον ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του. Συνήθως ὀντέγγραφε τὸν πρωτοψάλτην εἰς δλα: εἰς τὴν στάσιν, εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀπαγγελίας τοῦ ἐκκλ. μέλους, εἰς τὰς συνηθείας

του ἐν γένει. Καὶ τοῦτο διέτι δὲν ἐπεθύμει νὰ παραστρατήσῃ εἰς τίποτε ὅπερ ἀπετέλει καθῆκον ἢ δικαίωμά του λόγω τῆς θέσεώς του. Καὶ ἦτο εἰς αὐτὸν δυνατὸν νὰ περιπέσῃ εἰς παρατυπίαν ἢ παραχορδίαν κατὰ τὸ ψάλλειν! Ἀμέσως ἐκαλεῖτο εἰς τὴν τάξιν ὑπὸ τοῦ ἐπιστάτου τοῦ Τυπικοῦ καὶ τοῦ κριτοῦ τοῦ μέλους. Δὲν εἶναι δὲ τόπος ὁ πατριαρχικὸς ναὸς ὅστις γνωρίζει χασματίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀκολουθιῶν. "Ολα γίνονται ἐκεῖ ὅπως πρέπει νὰ γίνωνται, ὅπως διατάσσει ἡ παράδοσις, ὅπως λέγει τὸ γραπτὸν καὶ ἀγραπτὸν Τυπικὸν τοῦ πρωτοψάλτου.

Ἡ θέσις τοῦ λαμπαδαρίου εἶναι λεπτὴ καὶ δυσχερής. Εἶναι οὗτος ὑπεύθυνος διὰ τὴν παράδοσιν τῆς μουσικῆς εἰς τοὺς δομεστίκους τοῦ ναοῦ. Ἡ μουσική ἦτο δυσκολομάθητος μὲ τὸ ἀρχαίτερον τοῦ σημερινοῦ γραφικὸν σύστημα. Καὶ τὴν δυσκολίαν ταύτην ἐπρεπεν οἱ δομέστικοι νὰ τὴν παρακάμψουν, χάρις εἰς τὴν ἐπίμονον προσπάθειαν τοῦ λαμπαδαρίου καὶ τοῦ πρωτοψάλτου, «οἵτινες μόνοι δύνανται νὰ διδάξωσιν ἐπιστημόνως τὴν μουσικὴν τῆς Ἐκκλησίας τέχνην, ἥτις ἀν μείνη ἔξω τῆς διδασκαλίας τῶν ψαλτῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ κινδυνεῖει νὰ γίνη ἔξιτηλος καὶ τότε — ἀλλοίμονον — δὲν θὰ ὑπάρχῃ ἐκλείποντος τοῦ πρωτοψάλτου καὶ λαμπαδαρίου ἐκεῖνος ὅστις θὰ τοὺς διαδεχθῇ εἰς τὸ χοροστατῆσαι καὶ ψάλλειν ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ» 7). Πρὸς τούτῳ δὲ ὁ λαμπαδάριος ἐκτὸς τοῦ μισθίου αὐτοῦ «ἐνεικεν τῆς χοροστασίας αὐτοῦ, ψάλλοντος ἐν τοῖς τεταγμένοις κινητοῖς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν καὶ συνελεύσεων» ἐλέχματε καὶ ἴδιαιτερον πατριαρχικὸν ἐπίδομα «ἐπὶ τῷ διδάσκειν καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῶν δύο δομεστίκων, καὶ παραδίδειν μετ' ἀκριβείας δἰς τῆς ἑβδομάδος τὰ μαθήματα ὡστε τελείους καὶ τούτους ἀναδεῖξαι εἰς ὀλίγου καιροῦ διάστημα» 8). Προσέτι ἦτο ἐπιφορτισμένος καὶ μὲ τὴν φροντίδα τοῦ νὰ διδάξῃ ἀμισθεὶ τὴν μουσικὴν τέχνην καὶ εἰς ὅσους παραδίδονται εἰς αὐτὸν καὶ ἐκλογὴν μαθητὰς ὑπὸ τοῦ κατὰ καιρὸν πατριάρχου καὶ τῶν ἀγίων ἀρχιερέων 9).

Αλλὰ τὸ ἔργον τῆς συνεχίσεως τῆς διδασκαλίας τῆς μουσικῆς τέχνης δὲ λαμπαδάριος ἔξηκολούθει καὶ μειά τὴν παραδοχὴν καὶ ἐπικράτησιν ἐν τῷ πατριαρχικῷ υχῷ τῆς νέχες γραφῆς τοῦ μουσικοῦ μέλους, ὅπερ παρὰ τὴν μεταβολὴν τῆς γραφῆς δὲν ἔπικυρε πάντοτε νὰ εἶναι αὐτὸς τὸ ἀρχαῖον μέλος. Διότι ποτὲ διὰ μέσου τῶν αἰώνων δὲν ἤλλαξε τὸ μέλος. Ἡ γραφὴ μάλιστα, Ὁ λαμπαδάριος ἔπικις σπουδαῖον πάντοτε ρόλον εἰς τὸ ζήτημα τῆς γραφῆς τοῦ μέλους. Φαίνεται διτὶ ὁ λαμπαδάριος ὡς νεώτερος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ πρωτοψάλτου, ἔπιλησίας περισσότερον τὸ σύγχρονον πνεῦμα ὡς πρὸς

7) Πατριαρχικὸν γράμμα Νεοφύτου Ζ' τοῦ 1791, βλέπε ἀνωτ.

8) καὶ 9) Πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ αὐτοῦ Πατριάρχου. Ἔνθ' ἀνωτ.

τὴν ἔξελιξιν τοῦ ζητήματος τῆς γραφῆς τοῦ μέλους· διὸ καὶ ἐπεδίωξε πολὺ^τ ἡ ἀρχαία τῆς Ἑκκλησίας μουσικὴ νὰ εῦρῃ τὴν ἀρμήζουσαν γραφήν, διότι^τ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὰ ἀρχαῖα σημεῖα τῆς γραφῆς ἔχανον τὴν ἀρ-
χικήν των ἀξίαν ἐν τῇ παραστάσει τοῦ μέλους, διότι οὔδεις θὰ ὑπῆρχεν
ὅστις θὰ ἥτο εἰς θέσιν νὰ διδάξῃ τὴν δύναμιν αὐτῶν τῶν σημείων. Τούτου
λαμβανομένου ὑπόψιν δέον νὰ σημειωθῇ τοῦτο. ὅτι ἀν εἰς τοὺς πρωτο-
ψάλτας κυρίως ὀφείλεται ἡ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτηρὰ τέρησις τοῦ ἀρ-
χαίου μέλους, ἔξ αλλου εἰς τοὺς λαμπαδάριους τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἀνήκει
ἡ τιμὴ ἡτι αὐτοὶ εἰργάσθησαν κυρίως διὸ τὴν διατήρησιν τοῦ ἀρχαίου τούτου
μέλους ἐν γραφῇ ἀναλελυμένη καὶ παραστατικωτέρᾳ. Οὕτω ὁ λαμπαδάριος
Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος, μία μουσικὴ ἴδιορυτίκ τοῦ 18ου αἰῶνος, εἶναι ὁ
ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος ὅλων τῶν συναδέλφων αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἡ
βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ γρεωστεῖ πολλά, αὐτὴν τὴν σημε-
ρινὴν μορφήν τῆς.

Διὰ τῆς γραφῆς τὴν ὄποιαν αὐτὸς εἶχεν ἐφεύρει καὶ καταρτίσει ἐπὶ τῇ
βάσει τῆς παλαιοτέρας μέχρι τότε ἐν χρήσει οὖσης τοιαύτης, μετέγραψεν
ὅλην τὴν μουσικὴν ὕλην, ἡτις εὑρίσκετο ἐν ἀρχαίοις καὶ συγχρόνοις χειρο-
γράφοις, γεγραμμένοις μὲ τὸ λίαν ἐκεῖνο συνεπτυγμένον σημαδογραφικὸν
σύστημα τῶν μᾶλλον μεμακρυστέμενων χρόνων τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ
τῆς πρὸ τῆς ἀλώσεως ὡς καὶ τῆς μετὰ τὴν ἀλωσιν. "Οσα δὲ ἀκριβῶς
μετέγραψεν εἰς τὴν γραφήν του ὁ λαμπαδάριος οὗτος, ταῦτα καὶ διεσώθησαν,
τοῦτα καὶ πικρελήφθησαν διὰ τὴν περαιτέρω γρῆσιν ὑπὸ τῶν μουσικοδιδα-
σκάλων τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Καὶ κυρίως ὁ λαμπαδάριος Πέτρος μετέ-
γραψεν ἐκεῖνα ἐκ τῶν ἀρχαίων μελῶν, ἀτινα διεσώθησαν μέγρις αὐτοῦ ὡς
φέροντα τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην γνησιότητα τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ
ἀπολαύοντα κύρους ἀναμφισβήτητου ὡς πρὸς τὴν μουσικὴν αὐτῶν ἀξίαν καὶ
σκοπιμότητα διὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν περιβάλλον, ἐνῷ ἀνέκαθεν ἐγεννήθησαν.
Τῷοντι δὲ τὰ ὡς βυζαντινὰ θεωρούμενα καὶ ἐκτιμώμενα ἀρχαῖα ὄντως
μέλη, χαρκητηρίζονται διὰ τὸ σοβιχρόν καὶ θρησκευτικὸν των ὕρος (style
religieux). Ἡ ἀνάλυσις αὕτη τοῦ Πέτρου διέσωσε συνεπῶς τὸ ἀρχαιότερον
μέλος καὶ τὸ ἔξηστράλισε κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἥττην ὡπὸ τὴν παντελῆ ἄγνοιαν
εἰς τὴν ὄποιαν ἐφέρετο μὲ τὸν καιρόν.

Μετὰ μίαν περίπου τριακονταετίαν ἀλλος λαμπαδάριος τοῦ πατριαρχικοῦ
ναοῦ Γρηγόριος ὁ Λευτῆς, μουσικὴ αὐθεντίκα διὰ τὴν ἐποχήν του, ἀξιωθεὶς
μάλιστα οὗτος καὶ νὰ πρωτοψάλτεύσῃ, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν συγχρόνων
τοῦ πρωτοψαλτῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν ἐν γένει τοῦ συστήματος τοῦ Πέτρου,
ἐγένετο εἰτηγητῆς νέου γραφικοῦ συστήματος, τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Γεωρ-
γίου τοῦ Κρητέως τοῦ μουσικοδιδασκάλου, συστήματος ὀνεπτυγμένου ἐν σχέσει
μὲ τὸ τοῦ Πέτρου καὶ δυναμένου νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ με-

λους ἔκτελουμένου. Ἀναχωρῶν ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι τὰ ἀρχαῖα μέλη — τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ διὰ διαφόρων συνεπτυγμένων γραφῶν δικσωθέντα καὶ διὰ μόνης τῆς μακροχρονίου διδασκαλίας διατηρηθέντα εἰς τὴν μνήμην τῶν ἐκάστοτε μουσικοδιδασκάλων καὶ πρωτοψαλτῶν — ἔπειτε νὰ γραφᾶσι διὰ τοῦ συστήματος τοῦ Κρητὸς ὅπερ παρίστανεν αὐτὰ πιστῶς ἐκ τῇ ἔκτελέσει, διότι οὕτω θὰ προεφυλάττοντο ἀπὸ πᾶσαν ἐν τῷ μέλλοντι ἀλλοίωσιν καὶ διαφθοράν, ὃ Γρηγόριος ὁ λαμπαδάριος εἰργάσθη ὅπως ὑποστηριχθῇ εἰς τὸν ἀγῶνα ὅνπερ διεξῆγε κατὰ τῆς ἀντιδράσεως, διὰ τὴν παραδοχὴν γενικῶς ὑπὸ τῶν μουσικῶν τῆς ἐποχῆς του τῆς ἐν λόγῳ γραφῆς. Εὔτυχῶς δτι ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ μουσοτραφοῦς πατριάρχου Κυρίλλου στ' (1813-1818) ἐτάχθη μὲ τὸ μέρος τοῦ λαμπαδάριου Γρηγορίου καὶ τῆς μερίδος ἑκείνης ἡτις ἀπέβλεπε μετ' ἐμπιστοσύνης εἰς τὸ ἔργον τούτου. Καὶ ἡ ἐν τῇ γραφῇ τῆς μουσικῆς ἡμῶν μεταρρύθμισις ἐνίκησεν. Ὁ δὲ λαμπαδάριος, ὅστις κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν τῶν συγχρόνων του μουσικῶν κατεῖχεν ἐν τῇ ἔκτελέσει ὅπαν τὸ ἀρχαῖον μουσικὸν ὑλικὸν τόσον κατὸ τὸ παλαιὸν γραφικὸν σύστημα τοῦ Πέτρου, δσον καὶ κατὰ τὴν νέαν ἀναλυτικὴν μέθοδον γεγραμμένον, — ἀνέλαβε καὶ ἔξήγησεν ὁ Ἰδιος εἰς τὴν νέαν γραφὴν ὅλα τὰ μουσικὰ μαθήματα καὶ μέλη δσα περιελάμβκνεν εἰς τὸ ἔργα του ὁ λαμπαδάριος Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος. Καὶ ὁ λαμπαδάριος οὗτος Γρηγόριος ἐμόχθησεν δσον οὐδεὶς μετ' οὐτὸν διὰ τὴν ἔξασφάλισιν τοῦ ἀρχαίου μουσικοῦ μέλους ἀπὸ πάσης ἀλλοιώσεως, τὴν ὑποίαν πρότερον ἡδύνατο ὁ φάλλων νὰ ἐπιφέρῃ ἀνυπόπτως εἰς τὴν ἱερὰν φαλμωδίαν, δταν τὸ μέλος αὐτῆς δὲν ὁρίζεται σαφῶς μὲ ἀνάλογον χρῆσιν τῆς γραφῆς. Ἡ σειρὰ τῶν μετ' αὐτὸν λαμπαδάριων ἀνήκει εἰς τοὺς δπαδοὺς τῆς νέας γραφῆς, δταν σὺν τῷ χρόνῳ ἔξέλιπον καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν γνωριζόντων τὸ γραφικὸν σύστημα τοῦ Πέτρου.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ ἀξίωμα τοῦ λαμπαδάριου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὅπερ ἐτίμησαν μουσικοδιδάσκαλοι ἐμπνευσμένοι καὶ θιασῶται φαντασιοὶ τοῦ βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μουσικοῦ μέλους. Μνημονεύομεν δὲ τὰ διάδηματα τῶν λαμπαδάριών, ἐν οἷς καταλέγονται καὶ οἱ μὴ ζήσαντες διὰ νὰ πρωτοψχλτεύσουν: Μανουὴλ Δούκας ὁ Χρυσάρης, ὁ παλαιός, ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς ὀλώσεως καὶ κατόπιν, Ἰωάννης ὁ Τραπεζούντιος, Δανιὴλ ὁ Λαρισσαῖος, Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος († 1777), Πέτρος ὁ Βυζάντιος (1777-1801), Γρηγόριος ὁ Λευτῆς (1801-1819), Ἀντώνιος ὁ Αδριανούπολίτης († 1831), Ἰωάννης ὁ Βυζάντιος (1831-1855), Στέφανος ὁ Βυζάντιος († 1863), Γεώργιος ὁ Ραιδεστηνὸς (1863-1871), Νικόλαος Στογιάννοβιτς (1871-1888), Ἀριστείδης Νικολαΐδης (1888-1905), Ιάκωβος ὁ Ναυπλιώτης (1905-1911), Κωνσταντῖνος Κλάββας (1911-1915) καὶ Εὐστάθιος Βιγγόπουλος (1916-1934).

Α' Δορέστεκος

“Ο δομέστικος τοῦ πρώτου εἶναι ὁ φυσικὸς διάδοχος τοῦ λαμπαδαρίου ἐσάρχις ὁ μουσικὸς καταρτισμὸς αὐτοῦ εἶναι κατ’ ἔκτιμησιν τῶν ἀρμοδίων ἐπαρχίας. Εἶναι ὁ κατ’ ἔξογὴν βιογθὸς τοῦ πρωτοψάλτου ἐν τῇ ἐνασκήσει τῶν καθηκόντων τούτου. Αὐτὸς παρακολουθεῖ ἐν τῷ ψάλλειν τὸν διδάσκαλον, συνεχίζων μὲν τὸ μέλος διάρκειας εἶναι ἀνάγκη, παύων δὲ τοῦτο διάρκειας διδάσκαλος πρόκειται νὰ ἐπιτηδευθῇ περὶ ἐν ὀρισμένον σημεῖον τῆς μουσικῆς φράσεως. Ο δομέστικος εἶναι τὸ ἀποτύπωμα τοῦ πρωτοψάλτου. Εἶναι δὲ συνήθως ἡρως ὑπομονῆς ὑποχρεούμενος νὰ ἀνέχηται ὅλας τὰς ἴδιοτροπίας ἐν, τῷ καθήκοντι τοῦ ἀνωτέρου του ὅστις ὅχι σπανίως γίνεται περισσότερον τοῦ δέοντος ἀπαιτητικὸς ἀπέναντι τοῦ δομεστίκου του. “Οθεν ὁ δομέστικος ὑποτακτικὸς πρὸ τῶν ἀνωτέρων του. ‘Ὑπευθύνως ψάλλει ὅταν ἔλθῃ γίνεται ὑποτακτικὸς πρὸ τῶν ἀνωτέρων του. ‘Αλλά καὶ τότε κατὰ βούλησιν δὲν δύναται νὰ δράσῃ. ‘Η πρωτοβουλία ἀνήκει εἰς τὸν διδάσκαλον, ἀνευ τῆς ἀδείας τοῦ δποίου οὐδὲν πράττει.

Δι' ὅτι ψάλλει ἡ εὐθίνη δὲν ἀνήκει εἰς τὸν δομέστικον, ἀνήκει εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ χροῦ, ὅστις διὰ τοῦτο καὶ πρῶτος αὐτὸς κανονίζων τὰ ἵσα καὶ ποιούμενος τὰς ἐνέρξεις, δίδει κατόπιν τὰ τροπάρια εἰς τὸν δομέστικον πρὸς συιέχισιν μέχρι τέλους. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο παρακολουθεῖται κατὰ πόδα ἰδικιτέρως ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου. Τὸ πρᾶγμα ἔχει τὸν λόγον του εἰς τὸ ὅτι πᾶσα τυχὸν παρέκβασις ἀπὸ τοῦ κεκανονισμένου, πᾶσα χασμῷδια, πᾶσα ἀποτυχία ἀντανακλᾷ ὅχι εἰς τὸν ψάλλοντα ἀλλ' εἰς τὸν διδάσκαλον, τὸν Maître, τὸν κατ' ἔξοχὴν ἐδῶ διδάσκαλον.

“Οταν δὲ πρωτοψάλτης ψάλλῃ ἐκ στήθους τὰ ἔκτενη κλασικά μουσικά μέλη, δὲ δομέστικος ἔχων πρὸ αὐτοῦ τὸ μουσικὸν κείμενον παρακολουθεῖ καὶ αὐτὸς, συμψάλλων ὅποιοι δεῖ καὶ ὑποβοηθῶν τὴν μνήμην τοῦ διδασκάλου.

Διὰ τὸν γεγηρακότα πρωτοψάλτην ὁ δομέστικος εἶναι η μουσικὴ ραχητηρία, ἐπὶ τῆς ὅποιας στηρίζεται οὗτος ψάλλων τὰ διάφορα μαθήματα κτηηρία, ἐπὶ τῆς ὅποιας στηρίζεται οὗτος ψάλλων τὰ διάφορα μαθήματα μὲ τὸ ἀρκετὰ κουρχασμένον στῆθός του. Καὶ ὁ γέρων πρωτοψάλτης δὲν ἀνησυχεῖ διὰ τὸ κατάντημά του, ἐφόσον ἡ βακτηρία τὴν ὅποιαν ἐπιτυγδείως χρησιμοποιεῖ πρὸς στήριγμά του ἔκτελεῖ τὸν προσφρισμὸν της. Ἡ νεότης καὶ τὸ σφρῆγος τοῦ μαθητοῦ ζωντανεύει τὰς μουσικὰς γραμμὰς καὶ συγκρατεῖται οὕτω θαυμασίως εἰς πειθαρχίκν καὶ θρησκευτικὴν προσήλωσιν τὸ ἔκκλησίασμα τοῦ νκοῦ. Ὁ δομέστικος μετὰ θάρρους καὶ αὐτοπεποιθήσεως κάμνει τὸ μέρος του. Ἀλλωστε γνωρίζει καὶ κατέχει ἡδη πολλὰ σημεῖα τῆς ὑπερόχου τέχνης τοῦ πρωτοψάλτου του. Ἡ ἐν τῷ στασιδίῳ παρουσία τοῦ διδασκάλου γιγαντώνει τὸν δομέστικον, τοῦ ὅποιου ὁ ψαλτικὸς ἐνθου-

σιασμὸς κορυφοῦται ἀναλογιζομένου δτὶ ἔξυπηρετεῖ τό ἔργον τοῦ διδασκάλου τοῦ ὁποίου μίκην ἡμέραν μὲ τὴν σειράν του θὰ καταλάβῃ τὸ στασίδιον.

Δὲν εἶναι δὲ μικρὰ τὰ καθήκοντα τοῦ δομεστίκου. Πάντοτε ἐργάζεται προπονεῖται εἰς τὸ στάδιον ὅπερ διατρέχει. Σπουδάζει καὶ κατ' ἴδιαν μελετᾷ τὴν μουσικὴν διὰ τὸν ἴδιον καταρτισμὸν χοροστατεῖ πάντοτε εἰς τὸν ναὸν καθ' ὅλας τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας, μικρὰς ἢ μεγάλας, θεραπεύει τὰς ἀνάγκας τοῦ νχοῦ ἐν ταῖς διαφόροις ἴεροπραξίαις, 10) ἀναπληροῖ καὶ τὸν πρωτοψάλτην ἀπουτάζοντα 11) καὶ ἐπιμελεῖται νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν θέσιν ἐν ᾧ ἔσταται. Καὶ βαθμηδὸν λαμβάνει συνείδησιν τῆς ἐν τῷ ναῷ ἀποστολῆς του καὶ τότε εἰσέρχεται εἰς τὴν χορείαν τῶν δομεστίκων οἵτινες ἐλάμπρυναν τὰ ὄνόματά των κατόπιν εὐδοκιμήσεώς των ὅπο τῆς θέσεως ταύτης.

Αλλὰ καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς ἐν τῷ μουσικῷ φροντιστηρίῳ ὁ πρωτοψάλτης ἔχει βοηθὸν τὸν δομέστικον. Εἰς χρόνους παλαιοτέρους ἔχων ἔξοχον μάθησιν τῆς μουσικῆς, ὁ δομέστικος ἔθεωρεῖτο ἀρμόδιος αὐτὸς εἰς τὸ διδάσκειν τὴν μουσικὴν τέχνην καὶ εἰς ἄλλους πρὸς αὐτὸν πρὸς ἀκρόασιν προσερχομένους. Οὕτω ἀνατίθεται εἰς τὸν δομέστικον Ἰωάννην (τὸν Τρχεζούντιον) ὅπο τοῦ πατριάρχου Παΐσίου τοῦ Β' κατὰ τὸ 1727 «ὅπως οὕτος ἔχων ὥς καὶ πρότερον τὴν ἐπιστασίαν καὶ φροντίδα καὶ διακονίαν τοῦ δομεστίκου ἐν τῷ χοροστατεῖν καὶ ψάλτειν ἐν τῷ πατριαρχικῷ νχῷ κατὰ πάντας τὰς συνηθισμένας καὶ διωρισμένας ἑορτάς τε καὶ Κυρικῆς καὶ λοιπὰς τοῦ χρόνου ἡμέρας, καὶ ἐκτελῶν τὸ ἔργον τοῦτο ἀνελλιπῶς, ὥς νενόμισται, ἔχη παχά ταῦτα καὶ τὴν διδασκαλίαν καὶ παράδοσιν τῶν μουσικῶν μαθημάτων, ἥν ὀφείλει ἐνεργεῖν ἀδιακόπως ἔνδον τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, συναθροίζων τοὺς προσερχομένους αὐτῷ μαθητὰς ἐπὶ ἀκροάσει καὶ διδασκαλίᾳ τῶν μουσικῶν μαθημάτων ἴερωμένους τε καὶ λαϊκούς, πρὸς οὓς καὶ ὀφείλει διδάσκειν εἰς τρεῖς κλάσεις τὰ μαθήματα, τῇ μὲν μιᾷ τὴν παπαδικὴν λεγομένην, τῇ δὲ ἄλλῃ τὸ μέγα στιχηράριον, καὶ τῇ τρίτῃ τὸ ἀναστασιμχτάριον, καὶ ἐρμηνεύειν ἐπιμελῶς καὶ φιλοπόνως τὸ

10) Ἐν ἀπάσαις ταῖς ἴεροπραξίαις γάμων, βαπτίσεων, κηδειῶν κλπ. λαμβάνουσι μέρος οἱ δομέστικοι τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, εἰς οὓς καὶ ἀνήκουσι τὰ δικαιώματα. — Ο πρωτοψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος λαμβάνουσι μέρος εἰς ὅσας ἴεροπραξίας καὶ ὁ πατριάρχης. Εἰς ἔξιτικας κηδείας ἢ γάμους τελουμένους ὅπο τοῦ πατριάρχου παρευρίσκονται ἀμφότεροι οἱ μουσικοὶ χοροὶ πλήρεις.

11) Ὁσάκις ἐν Κυριακαῖς ἢ ἐορτασίμοις ἡμέραις ὁ πατριαρχῆς χοροστατεῖ ἔκτὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ὃ τε πρωτοψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος ἀκολουθοῦσι τοῦτον, καὶ ψάλλουσιν αὐτὸι ἐν φ χοροστατεῖ ὁ πατριάρχης ναῷ. Ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ τότε μένουσι καὶ ψάλλουσιν οἱ δομέστικοι. — Οὐδέποτε ὁ πρωτοψάλτης ἢ ὁ λαμπαδάριος χοροστατοῦσιν ἐν ναοῖς ἐνοριακοῖς ἀνευ πατριαρχῆς χοροστασίας ἔκει.

εδρυθμον καὶ ἐναρμόνιον ἐκκλησιαστικὸν μέλος μετὰ τῶν ἐφαρμοζόγυτων σεμνῶν καὶ ἵεροπερεπῶν σχημάτων καὶ κινημάτων τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἀρμονίας, καὶ δις τῆς ἡμέρας συνέρχεσθαι καὶ διδάσκειν αὐτούς, ἔωθεν καὶ τὸ δειλινὸν, ἐκεχειρίας τε πολλὰς μὴ ἔχειν, οὐδὲ ἀργίας, εἰμὴ μόνον ἐν ταῖς Κυριακαῖς καὶ ἐπισήμιοις ἑρταῖς, φροντίζειν τε καὶ ἐπιμελεῖσθαι ἀόκνως τῆς προκοπῆς καὶ ἐπιδόσεως τῶν ὑπὸ αὐτὸν μαθητευμένων » ¹²⁾.

Καθῆκον τοῦ δομεστίκου εἰναι ἐπίτης τὸ διδάσκειν εἰς τοὺς ἀποτελοῦντας τὸν χορὸν καλλιφρίωνυς παιδαρίας τὰ ἐν τῷ ναῷ ψαλλόμενα ἐκκλησιαστικὰ μέλη καὶ τὸ ἐκγυμνάζειν τούτους ἐπ’ αὐτοῖς. Ἀγρυπνεῖ δὲ οὗτος κατὰ τὴν ψηλυψίαν δπως οἱ βοηθοὶ οὗτοι ψαλτίσκοι τηροῦντες πάντοτε τὴν ἀρμόζουσκν ἐν τῷ ἀναλογίῳ στάσιν, ἐκτελῶσι πρεπήντως τὰ καθήκοντα αὐτῶν.

Γνωστοὶ διὰ τὴν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χαροστασίαν τῶν πρῶτοι δομέστικοι ἀναφέρονται οἱ ἔξῆς: Ἰωάννης ὁ Τραπεζούντιος, Δανιὴλ ὁ Λαρισσαῖος, Ἰάκωβος ὁ Πελοποννήσιος, Γρηγόριος ὁ Λευτῆς, Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος, Στέφχνος ὁ Βυζάντιος (1831-1855), Νικόλαος Στογιάννωνος (1855-1871), Κωνσταντῖνος Σαββόπουλος (1871-1881), Ἀριστείδης Νικολαΐδης (1882-1888), Ἰάκωβος ὁ Ναυπλιώτης (1888-1905), Κωνσταντῖνος Κλάββας (1905-1911), Δημήτριος ὁ Φωκαεύς (1911-1915), Νικόλαος Μαυρόπουλος (1915), Χαρίλαος Φιλανθίδης (1918-1923), Ἀγγελος Βουδούρης (1924-1926) καὶ Ἀναστάσιος Μιχαηλίδης (1928-1934).

Β' Δομέστικος

Διὰ τὴν χηρεύουσαν θέτιν τοῦ δομεστίκου τούτου ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ἐπροτιμᾶτο ἐκεῖνης δστις ἔχων τὰ διὰ τὸ ἀξίωμα προσόντα ἐμαθήτευσε τὴν μουσικὴν παρὰ τῷ πρωτοψάλτῃ ἢ τῷ λαμπαδαρίῳ. Οὐχὶ σπανίως εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀνεδείχθησκν καὶ δσοι ἐκ τῶν πατριαρχικῶν κανοναρχῶν ἐράνησκν δόκιμοι. Συνήθως διὰ τὴν δομεστικήν προσελαμβάνοντο πρόσωπα ἐκλεγόμενα μεταξὺ τῶν ἐνεργείᾳ ἀρίστων καὶ καλλιφωνοτέρων ἵεροψάλτῶν τῆς ὀρχιεπισκοπῆς Κων/πόλεως. Ο πρώτιστος καὶ κυριώτατος ὄρος πρὸς ἐπιτυχίαν του διὰ τὸν ὑποψήφιον δομέστικον ἦτο ἡ καλλιφρωνία. Τὸ ὀλίγον τῆς μαθήσεως καὶ τὸ ἀκατάρτιστον περὶ τὴν μουσικὴν σοβαρῶς δὲν ἐλαμβάνετο ὑπὸ δψιν. Ο μουσικὸς καταρτισμὸς τοῦ δομεστίκου ἔδει νὰ εἰναι καρπὸς τῆς ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χοροστασίας.

Μετὰ γνωμοδότησιν τοῦ πρωτοψάλτου ἢ καὶ τοῦ λαμπαδαρίου ἢ μᾶλλον

¹²⁾ Πατριαρχικὸν γράμμα ἐν Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ ἔτος Η'. ἀριθ. 4, σελ. 35-36. Πρεβλ. Γ. Παπαδοπούλου Συμβολαὶ εἰς ίστ. β. μ. σελ. 372-373 καὶ Ἀθανασίου Υψηλάντου Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐν Κων/πόλει 1870 σελ. 555 καὶ πατριαρχικὸν γράμμα Νεοφύτου Ζ' τοῦ 1791 ἔνθ. ἀιωτ.

καὶ ὡμοτέρων, ἐδίδετο ὑπὸ τοῦ ἐκάστοτε πατριάρχου ἡ ἔγκρισις πρὸς πρόσληψιν ἐκείνου ὅστις συγκεντρώνων τὰ ἐπὶ τούτῳ προσόντα θὰ ἡδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ εἰς τὰ δι' ἄντερα ἀξιώματα. Ἐν τούτοις ἡ πρόσληψις εἶχε πάντοτε χαρακτῆρα προσωρινότητος. Οἱ νεοπροσλαμβανόμενοι εἰς τὴν ὑπηρεσίν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἤσαν ὑπὸ δοκιμασίαν. Μετὰ εἰδόκιμων χοροστασίων οἱ δομέστικοι ἐλάμβανον τὴν σειρὰν τῶν μονίμων καὶ ἴσοβιών πατριαρχικῶν ψκλτῶν διὰ τῆς πάντοτε προηγουμένης ὑπὸ τοῦ πατριάρχου χειροθεσίας, ἥτις σημαίνει καθοσίωσιν εἰς τὴν ἐν τῷ νχῷ τούτῳ νέκυν διακονίαν:

Ἄπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ὁ δομέστικος εἶναι πλέον μαθητεύμενος τοῦ Διδασκαλείου τούτου τῆς μουσικῆς. Τὰ πάντα δι' αὐτὸν εἶναι ἄγνωστα, τὰ τελούμενα ἐν τῷ νχῷ καὶ τὰ ψαλλόμενα. Εὔρι δι' αὐτὸν ἀνοίγεται τὸ στάδιον τῆς μαθήσεως. Καὶ ἔχρταται ἀπὸ τὴν ἀντιληπτικότητά του ἡ καλὴ μάθησις καὶ ἐκπαίδευσίς του. Παρὰ τῷ λαμπαδάριῳ εὑρισκόμενος παρακολουθεῖ ἐν τῇ ἐκτελέσει τὴν μουσικὴν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὅποιαν ἀκούει δχι ὅπως τὴν εἶχε μάθει ἀπὸ τοὺς ἔξωτερικοὺς διδοκάλους του, δχι ὅπως τὴν ἔψαλλε καὶ ὁ ἔδιος ἔξω εἰς τοὺς ἐνοριακοὺς ναούς. Ἐκεῖ ἡ μουσικὴ ἥτο διαφορετική. Ἐδῶ ἐκπλήσσεται ὁ δομέστικος διὰ τὴν ὅποιαν ἀκούει βυζαντινὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, ἐκτελουμένην ὑπὸ τῶν πατριαρχικῶν ψκλτῶν. Τοὺς θαυμάζει διὰ τὸν ὑπέροχον τρόπον τῆς ἐκτελέσεως. Ἐνθουσιάζεται ἀπὸ κύτην τὴν μουσικὴν, τὴν ὅποιαν ἔως τώρα ἤγνωσε. Γοητεύεται ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους του, καὶ ὀνειρεύεται καὶ αὐτὸς ὄντειρος μελλοντικά.

Σὺν τῷ χρόνῳ τὰ καθήκοντα τὸν κυριεύουν καθήκοντα διὰ τὰ ἐποῖα ὅφείλει νὰ δεῖξῃ μέγα ἐνδιαφέρον καὶ ἴκανην ἐπιμέλειαν. Τὰ τάλαντον πρέπει νὰ τὸ πολυπλασιάσῃ, διότι ἀλλοίμονον, τὸ ὄνειρον μέλλει νὰ σβίσῃ. Καὶ ὁ δομέστικος ἐργάζεται. Χειργάγγεις καὶ ἀμεσούς διδάσκαλός του εἶναι ὁ λαμπαδάριος. Ἀπὸ αὐτὸν ἀντλεῖ τὴν μουσικὴν μάθησιν καὶ αὐτὸν μιμεῖται εἰς τὴν μουσικὴν τέχνην. Διδάσκεται, καὶ διδάσκεται πάντοτε, διότι θὰ ἔλθῃ καιρὸς καὶ αὐτὸς νὰ διδέξῃ. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ δομέστικου πρόκειται αὔριον ἡ μουσικὴ νὰ ἔχῃ τὴν συνέχισίν της. Ὁ δομέστικος οὗτος θὰ διαδεχθῇ τὸν ἔνα κατόπιν τοῦ ἀλλού, ὅταν οἱ διδάσκαλοι του θὰ τῷ παραχωρήσουν τὰ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ καθήκοντά των.

Καὶ τότε ἡ εὐθύνη θὰ ἀνήκῃ καθ' ὅλοκληρόν εἰς αὐτόν, ἐὰν δὲν εὑρεθῇ εἰς τὸ ψῆφος τῆς θέσεώς του διὰ νὰ ἔξι πηρετήσῃ τὴν μουσικὴν τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὅποιας καθοισιωθεῖς διὰ τῆς χειροθεσίας του ἐτάχθη φρουρὸς ἀκοίμητος καὶ στρατιώτης ὑπέρμαχος. Αὐτὸς εἶναι ὁ ρόλος ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ τοῦ δευτέρου τούτου δομέστικου. Καὶ σὺν τῷ χρόνῳ οὗτος μετασχηματίζεται εἰς τύπον πατριαρχικοῦ ψάλτου, διότι τοιοῦτον εἶναι τὸ κατάν-

τημα τῆς ἐν τῷ πατριαρχικῷ νυῶ χοροστασίας του. Τὸ σπουδαιότερον ἔργον τοῦ δομεστίκου εἶναι ἡ μίμησις ἐν τῷ ψάλλειν τῶν διδασκάλων του. Καὶ ἡ μίμησις αὕτη ἐξασφαλίζει εἰς αὐτὸν τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ψάλλειν κατὰ τὸ ὄφρος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Καὶ ὅταν δὲ ἀφιχθῇ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, σημαίνει δτι πλησιάζει νὰ γίνῃ κάτοχος τοῦ μουσικοῦ μυστικοῦ τῶν διδασκάλων του. Ὁ σταθμὸς οὗτος τοῦ δομεστίκου εἶναι σπουδαιότατος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀρχῆς ἡν κάμνει εἰς τὴν μύησιν εἰς τὴν μουσικὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν τροπαρίων. Διότι καὶ αὐτὸς ἔξοικειοῦται εἰς τὸ νὰ ἐκτελῇ τὴν μέλη καθ' ὃν ἀπαιτοῦσι τρόπον οἱ διδάσκαλοι τοῦ πατριαρχικοῦ νχοῦ. Ἀναμφιβόλως δὲ ὁ ναὸς οὗτος τυγχάνει τὸ κατ' ἔξοχὴν ἐνδιαίτημα τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἡτις ἀπὸ αἰώνων διὰ ζώσης φωνῆς διδασκόμενη ἀπὸ τῶν προγενεστέρων ἐκάστοτε μουσικοδιδασκάλων τοῦ ναοῦ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, δὲν ἔπωσε νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίαν της, μήτε καὶ νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν σκοπὸν τὸν ὅποιον ἐπιδιώκει ὡς μία θρησκευτικὴ μουσικὴ.

Εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἐκ τῆς ὅποιας προῆλθον τόσοι περιώνυμοι καὶ τραχοὶ πρωτοψάλται καὶ λαμπαδάριοι τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, διεκρίθησαν οἱ ἔξης δεύτεροι δομέστικοι: Πέτρος ὁ Πελοπονήσιος (περὶ τὸ 1753), Πέτρος ὁ Βυζάντιος (πρὸ τοῦ 1777), Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος (πρὸ τοῦ 1801), Σταυράκης ἐπὶ Μανουὴλ πρωτοψάλτου, Δημήτριος ὁ Βυζάντιος ἐπί πρωτοψάλτου Κωνσταντίνου τοῦ Βυζαντίου, Ἰωάννης ὁ Βυζάντιος (μέχρι τοῦ 1831), Νικόλαος Στογιάννοβιτς (1837—1855), Κωνσταντῖνος Σαββόπουλος (1855—1871), Μιχαὴλ Παυλίδης (1871—1881), Ἰάκωβος ὁ Ναυπλιώτης (1882—1888), Κωνστ. Κλάββας (1888—1905), Δημήτριος ὁ Φωκαεὺς (1905—1911), Κωνσταντῖνος Πρίγγος (1911—1913), Εὐστάθιος Βιγγόπουλος (1913—1916), Ἀναστάσιος Μιχαηλίδης (1918—1928) καὶ Πρόδρομος Τοπάλογλου (1930—1934).

Πρωτοκανονάρχης

Ἐκπαλαιοὶ οἱ χοροὶ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν εἶχον δύο κανονάρχας, ὃν ὁ πρῶτος ἐκανονάρχει εἰς τὸν πρωτοψάλτην, ὃ δὲ δεύτερος εἰς τὸν λαμπαδάριον. Εἰς τὸ ἀξίωμα δὲ τοῦ πρωτοκανονάρχου ἐπροβιβάζετο πάντοτε ὁ δεύτερος δὴλ. ὃ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ, ὡς ἐντοιχῆς περὶ τὴν καθήκοντα. Οἱ πρωτοκανονάρχαι ἀνελάμβανον τὰ νέα καθήκοντα δι' ἐπὶ τούτω χειροθεσίας ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Ὅπερεοῦντο δὲ οὗτοι νὰ ἔχουν τὴν κόμην μακρὰν καὶ ἐφόρουν καὶ αὐτοί, ὅπως οἱ διδάσκαλοι τῶν πρωτοψάλτων, λαμπαδάριοι καὶ δομέστικοι, τὸν ἀπαραίτητον τζουμπέν. 13)

¹³⁾ Οἱ πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι καὶ δομέστικοι πάντοτε ἐφόρουν καὶ ἐκτὸς

Ο πρωτοκανονάρχης κατέχει ἐξαιρετικὴν θέσιν ἐν τῷ μουσικῷ χορῷ. Αὐτὸς γνωρίζει πότε θὰ ψάλῃ ὁ πρωτοψάλτης καὶ πότε ὁ δομέστικος, ποῖα θὰ ψάλῃ ὁ πρωτοψάλτης εἰς τὴν σημερινὴν ἡμέραν καὶ ποῖα τὴν αὔριανὴν ἔφεται. Τοιαῦτα καθήκοντα εἶναι πλέον ἡ σοβιχρά. Ἐκ τῶν προτέρων ἔτοιμάζει τὴν τυπικὴν τάξιν ἣν θὰ ἀκολουθήσῃ ἐν τῇ φαλμωδίᾳ κανονορχῶν τὸν πρωτοψάλτην. Αὐτὸς ἀλλάζει τὰ ἵσα εἰς ἔκαστον τροπάριον ἀναλόγως τοῦ ἥχου καθ' ὃν πρέπει νὰ ψηλῇ τοῦτο ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου. Ἐν τῇ φαλμωδίᾳ εἶναι ὁ ὄφθαλμὸς τοῦ πρωτοψάλτου ὃς, τι οὗτος κανονορχήσῃ¹⁴⁾ εἰς τὸν διδάσκαλον, τοῦτο ἔκεινος. Θὰ ψάλῃ. Αὐτὸς εἰδοποιεῖ τὸν πρωτοψάλτην τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ἥχου καὶ ἀν τὸ φαλησόμενον εἶναι ἰδιόμελον στιχηρὸν ἀναστάσιμον ἢ ἀπόστιχον, κάθισμα ἢ είρμος τοῦ κανόνος, Κοντάκιον, αὐτόμελον ἢ Προσόμοιον, Πρόλογος, ἀπολυτίκιον κλπ. Ὁ πρωτοψάλτης εἰς τὸ ἔργον του ὡν προσηλωμένος, ἀρήνεται νὰ ἐδηγηται ὑπὸ τοῦ πρωτοκανονάρχου, τοῦ ὁποίου ἀκούων τὸ ρυθμικὸν κανονάρχημα παραλαμβάνει τὰς λέξεις τῶν τροπαρίων. Ἐγειρεῖ δὲ ἔκτακτον καὶ χαρακτηριστικὴν ἀπαγγελίαν ὡστε ὁ πρωτοψάλτης δὲν εἶναι ὑποχεωμένος νὰ εἶναι δεσμευμένος βλέπων εἰς τὰ κείμενα τὰ διάφορα τροπάρια: εἶναι ἰδιαίτερως προσηλωμένος εἰς τὸ μέλος τῶν ὑμνῶν. Ὁ πρωτοψάλτης λόγῳ τῆς πολυυρονίου χοροστασίας του γνωρίζει καὶ ἐνθυμεῖται τὰς λέξεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν τροπαρίων, ἀλλὰ μήνον ὑπενθυμίζονται εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ κανονάρχου αἱ λέξεις. Εἶναι δρά δὲ πρωτοκανονάρχης ὁ ὑποβολεὺς τοῦ χοροῦ διὰ τὸν πρωτοψάλτην. Ἀρα εἶναι ἀπαραίτητος, sine qua non. Τὸ κανονάρχειν προϋποθέτει ἰδιαιτέρων τινὰ τέχνην ἀπαγγελίας, ἣν κατέχει ὁ πρωτοκανονάρχης. Οὕτος καθοδηγεῖ καὶ τὸν βοηθὸν εἰς τὰ καθήκοντά του. Διευθύνει ὁσάκις δὲν κανονάρχει καὶ τοὺς ἴσοκράτας. Ἐν γένει δὲ παῖς εἰς σπουδαῖον ρόλον διὰ τὸν μουσικὸν χορὸν καὶ ἰδίᾳ διὰ τὸν πρωτοψάλτην ὁ πρωτοκανονάρχης, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις καὶ τὸ σξιωμα εἶναι ἀξιοζήλευτα. Οἱ κατώτεροι βαθμοῦχοι παρακαλοῦν νὰ ἀξιωθοῦν μίαν ἡμέραν νὰ κανονάρχευσουν. Ἡ τιμὴ εἶναι μεγάλη. Ὁ πρωτοψάλτης συνεννοεῖται μόνον μὲ τὸν πρωτοκανονάρχην καὶ εἰς αὐτὸν ἔχει ὅλην τὴν ἐμπιστοσύνην, ἐπειδὴ

τοῦ ναοῦ τὸν τέσουμπέν των σύνηθες δὲ κάλυμμα αὐτῶν ἡτο, ὅπερ ἔφερον καθημερινῶς, ἔνα φέσι πλατύ τῆς ἐποχῆς. Ἐν τῷ ναῷ ἔφόρονται ὡς κάλυμμα τῆς κεφαλῆς φέσι ἐπίσης μετὰ μεταξωτῆς φούντας, ὅπερ φέρουσιν οὗτοι τοῦτο μέχρι τοῦ νῦν. — Πρῶτος ὁ λαμπταδάριος Γεώργιος ὁ Ρωμεστηνὸς εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ φορῶν φράγκικα, ὅπως ἐλέγετο τότε ἡ ἐξωτερικὴ ἐνδυμασία τῶν λαϊκῶν.

14) Ἐν τῷ κανοναρχεῖν ὁ πρωτοκανονάρχης τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ εἶναι ἐστιραμμένος πρὸς τὸν πρωτοψάλτην, αὐτὸς δὲ μόνος προσβλέπει εἰς τὸ βιβλίον, ἐκ τοῦ ὁποίου κανοναρχεῖ, ὅχι δὲ ὁ φαλμωδῶν πρωτοψάλτης ἢ δομέστικος. Περαιῶν δὲ ἐκάστοτε τὸ κανονάρχημα ποιεῖ ὑπόκλισιν πρὸς τὸν διδάσκαλον.

οὗτος γνωρίζει τὰ καθήκοντά του καὶ τὰ ἔκτελεῖ εἰς τὴν ἐντέλειαν. Ὁ πρωτοψάλτης ὑπερηφάνευεται διὰ τὴν ἀξιωσύνην καὶ τὴν μάθησιν τῆς τυπικῆς τάξεως, τοῦ πρωτοκανονάρχου, τὸν ἐποίον συνήθως προορίζει καὶ διὰ τὴν θέσιν τοῦ δευτέρου δομεστίκου.

Αὐτὴν τὴν θέσιν ἔχει ἐν τοῖς μουσικοῖς χοροῖς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὁ πρωτοκανονάρχης τοῦ δεξιοῦ χοροῦ, εἰς τὸν ὅποιον ἀντιπαράκειται ὁ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης προῆλθον ὁ πρωτοψάλτης Ἰάκωβος ὁ Ναυπλιώτης, ὁ λαμπαδάριος Κωνσταντίνος Κλάρβας καὶ ὁ νῦν πρῶτης δομέστικος Ἀναστάσιος Μιχαηλίδης.

Ισοκράτης

Ἐν τοῖς μουσικοῖς χοροῖς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἴδιαιτέραν τάξιν ἀποτελοῦσιν οἱ ίσοκράται, τῶν ὅποιων τὸ ἔργον εἶναι ἐκ τῶν δυσκολιοτέρων. Διάτι: διὰ τὴν ίσοκράτησιν ἀποιτεῖται πρῶτον ἀσκησις τοῦ ὥτος μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλος, ἵδιᾳ δὲ μὲ τὰς μελωδίας ἐνὸς ἑκάστου ἥχου καὶ κατὰ δεύτερον λόγον πεῖρα ἵκανη περὶ τὸ ἔργον. Εἶναι τέχνη ἴδιαιτέρα ἡ ίσοκράτησις. Γὰρ ίσοκράτειν προῦποθέτει μάθησιν τῆς μουσικῆς πρακτικῶς καὶ θεωρητικῶς. "Οσον δὲ μεγαλυτέρα εἶνα ἡ μάθησις αὔτη, τόσον καὶ καλύτερον ἔκτελεῖ τὸ ἔργον του ὁ ίσοκράτης. Ἀδυνατεῖ οὗτος νὰ ἔξυπηρετήσῃ τὸν ψάλλοντα ἀν δὲν γνωρίζῃ ποῦ ἔκαστος ἥχος κάμνει τὰς ἀτελεῖς ἡ ἐντελεῖς καταλήξεις, καὶ μία ὡρισμένη μουσικὴ γραμμὴ ψαλλομένη ποίαν ἐντελεῖς καταλήξεις, εἰς τὰ ἀναλόγια τῶν μουσικῶν χορῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἔξοικειοῦνται οἱ παῖδες οἱ προορίζομενοι διὰ τὸ ἔργον τοῦτο. "Οθεν καὶ μόλις ὁ διδάσκαλος κάμη ἔναρξιν τῆς μελωδίας, ὁ ίσοκράτης ἔδω γνωρίζει ποιον ἀμέσως ἵσον θὰ κρατήσῃ, καὶ ἀν τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον ἵ, ὅχι. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπάρχουν μέρη ὅπου ὁ ίσοκράτης δὲν ἀκούεται ἵ, μόλις ἀκούεται, καὶ μέρη ὅπου τὸ ἵσον προβάλλει ἰσχυρόν.

Οἱ μουσικοδιδάσκαλοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἔδιδον μεγάλην προσοχὴν εἰς τὴν ἐν τῷ ψαλμῳδεῖν ίσοκράτησιν ὅπου δεῖ. Διότι τὸ ἵσον ὅπερ δίδει πάντοτε ὁ ίσοκράτης συνοδεύων τὸν πρωτοψάλτην ψάλλοντα ἀναμφιβόλως διακοσμεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλος καὶ τὸ ἀναδεικνύει μὲ τὴν ποικιλίαν μὲ τὴν ὅποιαν παρουσιάζεται εἰς τὴν ἀκοήν. Καὶ τὰ ἀριστα ἀπὸ ἀπόψεως συνθέσεως καὶ πλοκῆς μουσικὰ τεμάχια τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ψαλλόμενα ἀνευ τῆς συνοδείας τοῦ ἵσου τοῦ ὄρμοδίου, παρουσιάζονται ἀκοουστικῶς μὲ διάφορον ἐντύπωσιν καὶ καταντοῦν πολὺ μονότονα. Τὸ ἵσον δίδει ἔτερον διάφορον ἐντύπωσιν καὶ καταντοῦν πολὺ μονότονα. Τὸ ἵσον δίδει ἔτερον χρωματισμὸν εἰς τὴν μελωδίαν. "Ο, τι ὁ πρωτοψάλτης ἐπιδώκει: τὴν μουσικὴν ἐντύπωσιν, τὸ ἐπιτυγχάνει διὰ τῆς ίσοκρατήσεως εἰς ὡρισμένα μαθήματα

καὶ μέλη. Ἀκριβῶς δὲ καὶ χρησιμοποιοῦνται ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ποικίλαν καὶ ἀνάδειξιν τοῦ μουσικοῦ μέλους οἱ ἴσοκράται τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Βοηθητικὸν

Τελευταία τάξις εἶναι ἡ τῶν βοηθῶν λεγομένων κανονικῶν. Οὗτοι εἶναι παῖδες καλλίφωνοι ἔξευρισκόμενοι καὶ προσλαμβανόμενοι διὰ τὰς ἀνάργκας τῶν μουσικῶν χορῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Καὶ οὗτοι ἐκπαιδεύονται καὶ παρασκευάζονται ἐν τῷ ναῷ, ὅπου ἡ φοίτησίς των γίνεται ἐκ πολὺ μικρᾶς ἡλικίας. Ἐκδιδάσκονται εἰδικῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀσματανάστασιν ὑπὸ τῶν δομεστικῶν. Πόσον καὶ οὗτοι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τοὺς μουσικοὺς χοροὺς καθίσταται φανερὸν ἀν ληφθῆ ὑπ' ὅψιν πόσον αἱ παιδικαὶ φωναὶ μιγνύσουν μὲ τὰς ἀνδρικὰς τῶν ψαλτῶν σχηματίζουν ἀρμονίαν συμφωνητικήν. Ἀκριβῶς δὲ πρὸς πλείσταν αἱ ἀνάδειξιν τοῦ ἐκκλησίας μέλους οἱ καλλίφωνοι πατριαρχικοὶ ψάλται συνοδεύονται καὶ ὑπὸ τῶν καλῶν γεγυμνασμένων καλλιφώνων παίδων 15). Οἱ πατριαρχικοὶ ναὸς δονεῖται ἀπὸ ἥχους μεμειγμένων ἀνδρικῶν καὶ παιδικῶν φωνῶν. Οἱ βοηθητικοὶ οὗτοι μικροὶ ψάλται εἰς ὥρισμένα ἀσματα εἶναι φερέφωνα τῶν μεγάλων ψαλτῶν διδασκάλων των. Οἱ ἐνθουσιασμὸς τούτων ὀγκοῦται, ὅσάκις συμψήλλουσι μὲ τοὺς ἐνθουσιασμένους ψάλτας των. Εἶναι δὲ σοβαροὶ εἰς τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Οἱ καθεὶς ἐκ τῶν παιδῶν τούτων φαντάζεται ὅτι συντρέχει εἰς τὴν ἐπιτυχῆ ἐκτέλεσιν τοῦ ψαλλομένου ἀσματος. "Οταν ἔλθῃ ἡ ἡρα διὰ νὺν βοηθήσουν, ἀρχίζουν τὸ ἔργον των μὲ ἀπίστευτον ἐνθουσιασμὸν καὶ θύρρος καὶ ψόλλουσι παρασυρόμενοι καὶ οὗτοι εἰς τὸν ρυθμὸν τὸν ὅποῖον δίδει εἰς τὸ ψαλλόμενον μέλος ὁ πρωτοψάλτης ἢ ὁ δομέστικος. Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ μελωδίαι διὰ τῆς συμμετοχῆς ἐν τῷ ψάλλειν τῶν βοηθητικῶν τούτων ψαλτίσκων λαμβάνουσιν ἔλλην ἔξωτερίκευσιν, προξενοῦσιν ἔλλην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀκροατές. Αἱ μεμειγμέναι βαρεῖαι καὶ ὀξεῖαι φωναὶ καθηδύνουν τὰ ὀταν τοῦ ἐκκλησιάσματος τοῦ ναοῦ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὅπου ἡ ἐκκλησιαστική μας ψαλμωδία ἔχει τὸ ἴδιαιτερον ὑφος τῆς, ὡς ψαλμωδία θρησκευτική.

15) Πρβλ. δοσα γράφονται περὶ τῶν ἡδυφωνοτάτων κανοναρχῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἐν Βιογραφίᾳ Κωνσταντίνου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου ὑπὸ Θεοδ. Μ. Ἀριστοκλεούς, ἐν Κων/πόλει 1866, ἐν σελ. 14.

ΑΓΓΕΛΟΥ Λ. ΒΟΥΔΟΥΡΗ Δ.Θ.

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΩ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

1937

ΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΩ ΧΡΟΝΟΥΣ

Πρός τὸν σκοπὸν ὅπως καταστῇ γνωστὸν τί σημασίαν ἔχουσι διὰ τὴν παράδοσιν ἐν γένει τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ Κωνσταντινουπόλεως τὰ ψαλτικὰ αὐτοῦ πρόσωπα καὶ ὅποια τις ἐκτίμησις δέον νὰ ἀποδίδεται εἰς τὰ πρόσωπα ταῦτα παρὰ τῶν ἐπιστημόνων εἰδικῶς μουσικῶν. ἐν σχέσει πρὲς τὴν βυζαντινὴν ἡμῶν μουσικὴν, ἡτις διαφυλάττεται ἐν τῷ ναῷ τούτῳ, ἐγράψαμεν τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης ¹⁾. Εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος ἐν συνεχείᾳ ἴστοροῦμεν πότε χοροστατοῦσι καὶ ψάλλουσιν οἱ πατριαρχικοὶ ψήλται, πῶς ἐτομάζονται οἱ μουσικοὶ χοροί, τίνα τὰ εἰδικὰ τῶν ψηλτῶν τούτων καθήκοντα ἐν τῷ ναῷ, τίς ἡ ψαλμῳδία τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἐκ τίνος πηγῆς ὅντελοῦσι τὴν ἀσματῳδίαν οἱ ψήλται τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ποῦ κατοικοῦσι, πῶς μισθοδοτοῦνται, ποῖαι ἐν γένει αἱ ἀπολαυκὶ αὐτῶν καὶ ποῖαι αἱ πρὸς τὸ ἀξίωμα αὐτῶν ἀπονεμόμεναι ἐκάστοτε τιμαί.

Ημέραι χοροστασίας τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν.

Ο ναὸς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας οὐδέποτε ἐγνώρισε τὴν ἀργίαν. "Οπως πρὸ τῆς ἀλώσεως οὕτω καὶ μετ' αὐτὴν ἀδιαλείπτως ἐξηκολούθησε λειτουργῶν, ἀσγέτως ὅλως μὲ τὰς κατὰ καιροὺς μετακινήσεις τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου. Οἱ δὲ πατριαρχικὶ ψήλται ὑπεχρεοῦντο νὰ χαροστατῶσι καὶ νὰ ψάλλωσι κατὰ πάσας τὰς τακτὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀκολουθίας τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ κατά τε τοὺς ἐσπερινούς, τοὺς ὅρθρους καὶ τὰς λειτουργίας. Εἶναι δὲ οἱ μουσικοὶ χοροὶ πλήρεις, ὅταν ἀπαρτίζωνται ἀπὸ τὸν πρωτοψάλτην, τὸν λαμπαδάριον, τοὺς δύο δομεστίκους μετὰ τῶν κανοναρχῶν, πρώτου καὶ δευτέρου. Εἶναι πλήρεις πάντοτε εἰς πᾶσαν τοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ ναῷ χοροστασίαν. Πλὴν ἐπικρατεῖ τάξις ἐν τῷ πατριαρχικῷ νχῷ ἀναλόγως μὲ τὴν ἐπισημότητα τῶν ἑορτῶν νὰ γίνεται καὶ ἡ χοροστασία τῶν ψηλτῶν αὐτοῦ. Βθεν ὑπάρχουσιν ἑορταὶ καθ' ἀς οἱ χοροὶ εἶναι πλήρεις καὶ ἄλλαι κατὰ τὰς ὅποιας χοροστατοῦσι καὶ ψάλλουσι μόνοι οἱ δομέστικοι ²⁾.

¹⁾ Έν "Ορθοδοξίᾳ" ἔτος Θ' 1934, τεῦχος 104 σ. 343—348, τεῦχος 105 σ. 372 378 καὶ τεῦχος 108 σελ. 532—537.

²⁾ Εἰς τοὺς ἐσπερινούς καὶ ὅρθρους καὶ λειτουργίας τῶν καθημερινῶν ἑορτῶν.

Οι ψάλται τῆς Μεγάλης 'Εκκλησίας χοροστατοῦσι καὶ ψάλλουσιν ³⁾ εἰς τοὺς ἐσπερινοὺς τῶν Σαββάτων καὶ εἰς τοὺς ὅρθρους καὶ λειτουργίας τῶν Κυριακῶν· εἰς τοὺς ἐσπερινούς τῶν Κυριακῶν τῆς μεγάλης τεσσαράκοστῆς· εἰς τὸν ἀκάθιστον ὅμον τῶν Παρασκευῶν αὐτῆς· εἰς τὰς Προηγιασμένας τῆς τεσσαρακοστῆς· εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Μεγάλου Κανόνος· εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου·* εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς Μεγάλης 'Εβδομάδος· εἰς τὰ ψυχοσάββατα·* εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ μεγάλου Πάσχα· εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Μεσοπεντηκοστῆς·* τῆς 'Αναλήψεως· τοῦ ἀγίου Πνεύματος· εἰς τοὺς ἐσπερινοὺς καὶ τὰς παρακλήσεις τοῦ δεκαπενταυγούστου.— Εκ τῶν λοιπῶν ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τὰς ἑξῆς: Σεπτεμβρίου 1 τῆς 'Ινδίκτου καὶ τῆς μνήμης τῆς Παμμακαρίστου· 8 τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου, 14 τῆς Τύψωσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ· 26 τῆς μεταστάσεως τοῦ 'Αποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου·* 'Οκτωβρίου 11 τῆς μνήμης τῶν ἀγίων Πατέρων τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, 18 τοῦ ἀγίου 'Αποστόλου Λουκᾶ, 26 τοῦ μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ μυροβλήτου· Νοεμβρίου 8 τῆς Συνάξεως Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ τῶν Ταξιαρχῶν, 13 τοῦ ἀγίου 'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, 14 τοῦ ἀγίου Φιλίππου τοῦ 'Αποστόλου,* 21 τῆς ἐν τῷ ναῷ εἰσόδου τῆς Θεοτόκου, 25 τῆς ἀγίας Λίκατερίνης,* 30 τοῦ ἀγίου 'Ανδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου· Δεκεμβρίου 4 τῆς ἀγίας Βαρβάρας,* 5 τοῦ ἀγίου Σάββα τοῦ 'Ηγιασμένου,* 6 τοῦ ἀγίου Νικολάου, 12 τοῦ ἀγίου Σπυρίδωνος,* 24 εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν Μεγάλων Ωρῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως, 25 εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, 26 τῆς Συνάξεως τῆς Θεοτόκου, 27 ἑορτὴν τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου*. 'Ιανουαρίου 1 τῆς Περιτομῆς τοῦ 'Ιησοῦ Χριστοῦ καὶ μνήμης τοῦ Μεγάλου Βασιλείου,

κατὰ τὴν κρατοῦσαν τάξιν χοροστατοῦσι καὶ ψάλλουσιν οἱ ἐφημέριοι τοῦ ναοῦ μετὰ τοῦ μεγάλου Συγκέλλου· "Οντες ἀλλοτε δώδεκα τὸν ἀριθμόν, οἱ πατριαρχικοὶ ἐφημέριοι κατὰ σειρὰν ἐφημέρευον καθ' ἑβδομάδα ἐν τε τῷ ναῷ καὶ ἐν τῷ πατριαρχικῷ παρεκκλησίῳ· ὁ ἐκάστοτε ἐφημερεύων εἰς τὸ τελευταῖον ἀπηλλάσσετο τῶν ἐν τῷ ναῷ καθηκόντων, παρεκάθητο δὲ εἰς τὴν κοινὴν πατριαρχικὴν τράπεζαν· ἡ συνεστίασις ἐν τῇ τραπέζῃ ταῦτη ἵσχυσε μέχρι τῆς πρώτης πατριαρχείας 'Ιακεὶμ τοῦ Γ'. Τῆς καθ' ἑβδομάδα ἐφημερίας ἐν τῷ ναῷ καὶ τῷ παρεκκλησίῳ ἐξηγεῖτο ὁ μέγας ἀρχιμανδρίτης, δοτις ἐφημέρευε μόνον κατὰ τὴν Μεγάλην 'Εβδομάδα καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς ἐνοριακούς ναοὺς δοσίκις ἀν ἔχοροστάτει ἐν αὐτοῖς ὁ Πατριάρχης. Ο μέγας Σύγκελλος ὅταν ἐφημέρευεν εἴτε ἐν τῷ παρεκκλησίῳ εἴτε ἐν τῷ ναῷ, τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τὰ ψαλτικά ἐν τῷ ναῷ ἐξεπλήρουν ὁ ἀμέσως πατριαρχικοῦ ναοῦ ἥσαν γνῶσται καὶ ἐνεργείες περὶ τὴν τυπικὴν τῶν εἰς ἑκάστην ἔορτὴν ἀναγνωστέων καὶ ψαλτέων, διεκρίνοντο δὲ πάντοτε ἐπὶ καλλιφωνίᾳ καὶ μουσικῇ μαθήσει.

3) Αἱ διὰ τοῦ ἀιτερίσκου σημειούμεναι ἔορται ἀφροδῖσι τοὺς δομεσιίκους τῶν δύο χορῶν, οἵτινες ὀφειλετικῶς χοροστατοῦσι καὶ ψάλλουσι μόνοι κατ' αὐτάς.

5 εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν Μεγάλων 'Ωρῶν τῶν ἀγίων Θεοφανείων, 6 τῶν Θεοφανείων, 7 τῆς Συνάξεως τοῦ τιμίου Προδρόμου, 17 τοῦ ὁσίου 'Αντωνίου τοῦ Μεγάλου.* 18 τῶν ἀγίων 'Αθανασίου τοῦ Μεγάλου καὶ Κυρίλλου πατριαρχῶν 'Αλεξανδρείας, * 25 τοῦ ἀγίου Γρηγορίου, * 30 τῶν Τριῶν Ιεράρχῶν Βασιλείου, Γρηγορίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Φεβρουαρίου 2 τῆς Τπαπαντῆς τοῦ Κυρίου, 10 τοῦ ἀγίου Χαραλάμπους*. Μαρτίου 9 τῶν ἀγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων, 25 τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου. 'Απριλίου 23 τοῦ ἀγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου, 25 τοῦ ἀγίου 'Αποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου.* Μαΐου 21 τῶν ἀγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἐλένης. 'Ιουνίου 24 τοῦ γενεσίου τοῦ τιμίου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, * 29 τῶν ἀγίων πρωτοκορυφαίων 'Αποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, 30 τῆς Συνάξεως τῶν 12 'Αποστόλων *. 'Ιουλίου 11 τῆς μεγαλομάρτυρος καὶ πανευφήμου Εὐφημίας, 13-19 τῆς μνήμης τῶν ἐν τῇ Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῆς Συνόδῳ συνελθόντων Πατέρων, 20 τοῦ προφήτου 'Ηλιού τοῦ Θεοβίτου*, 25 τῆς Κοιμήσεως τῆς ἀγίας 'Αννης, τῆς μητρὸς τῆς Θεοτόκου *, 26 τῆς ἀγίας Παρασκευῆς, * 27 τοῦ ἀγίου Παντελεήμονος. Αύγουστου 2 τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου, εἰς τὸν ἑσπερινόν, 6 τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου, 15 τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, 29 τῆς ἀποτομῆς τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου.

Ἐτοιμασία τῶν μουσικῶν χορῶν.

Πρὸ πάσης ἐνάρξεως τῆς ψαλμωδίας τῶν ἑσπερινῶν καὶ τῶν ὅρθρων προηγεῖται ἔτοιμασία τις τῶν μουσικῶν χορῶν, κατὰ ιεραρχικὴν τάξιν, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐθιμοτυπίαν, τὴν μέχρι τοῦ νῦν κρατήσασκαν. Κατ' αὐτὴν τὰ πρόσωσα τὰ ἀπαρτίζοντα τοὺς μουσικοὺς χοροὺς καταλαμβάνονται τὰς οἰκείας θέσεις κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον.

'Ἐν τῷ ἑσπερινῷ, οἱ κανονάρχαι, ἰσοκράται κλπ. ἀμφοτέρων τῶν χορῶν, φέροντες τὸ κεκανονισμένον ράσον, ἐξέρχονται τοῦ ιεροῦ βήματος ἐκ τῆς βορείας θύρας αὐτοῦ οἱ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ, ἐκ τῆς νοτίας θύρας οἱ τοῦ δεξιοῦ χοροῦ, καὶ ἀθορύβως καὶ σιγῇ καταλαμβάνουσι τὴν ὡρισμένην δι' αὐτούς ἐν τοῖς ἀναλογίοις θέσιν. Κατόπιν ἐξέρχονται, ὁ μὲν τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ ἐκ τῆς βορείας ἐπίσης θύρας τοῦ ιεροῦ βήματος, ὁ δὲ τοῦ δεξιοῦ ἐκ τῆς νοτίας, οἱ δύο δομέστικοι, οἵτινες ἐλθόντες εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν σταυροκοποῦνται ἐστραμμένοι πρὸς τὸ εἰκονοστάσιον, καὶ εἴτα στρεφόμενοι πρὸς ἀλλήλους εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν ποιοῦσι καὶ δέχονται σχῆμα, ἀρχομένοι τοῦ δευτέρου πρὸς τὸν πρῶτον, ποιοῦντα τὸ αὐτὸ πρὸς ἐκεῖνον. Μετά τινας καθυστέρησιν ἐκ τοῦ ιεροῦ βήματος ἔρχονται ὁ λαμπαδάριος καὶ

δι πρωτοψάλτης, ἐκεῖνος μὲν ἐκ τῆς βορείας θύρας, οὗτος δὲ ἐκ τῆς νοτίας, ὑποδεχομένων αὐτοὺς ἐν στάσει προσοχῆς τῶν δύο δομεστίκων μετὰ τῶν κκνοναρχῶν καὶ ἴσοκρατῶν, ποιούντων πρὸς αὐτοὺς ὑπόκλισιν. καὶ σχῆμα. "Ο τε λαμπαδάριος καὶ ὁ πρωτοψάλτης στρέφονται πρὸς ἄλλήλους καὶ ποιοῦσι σχῆμα, ἀρχομένου τοῦ λαμπαδαρίου πρὸς τὸν πρωτοψάλτην, ἐστις ποιεῖ τὸ αὐτὸ πρὸς ἐκεῖνον. Μετὰ δὲ τὴν οὕτω λαβοῦσαν χώραν ἐτοιμασίαν, οἱ χοροὶ ἴστανται εἰς τὰ στασιδία των ἀναμένοντες τὸν Πατριάρχην ἢ τὸν Μέγαν Πρωτοσύγκελλον.

"Η ἐθιμοτυπία αὕτη τηρεῖται πάντοτε ἐν τῷ πατριαρχικῷ τούτῳ ναῷ κατὰ πάντα ἐσπερινὸν παντὸς Σαββάτου ἢ ἄλλης ἑορτῆς εἴτε οἱ χοροὶ εἰναι πλήρεις εἴτε συγκροτοῦνται ἐκ μόνων τῶν δομεστίκων.

"Ἐν τῷ ὄρθρῳ, οἱ τε κανονάρχαι, ἴσοκράται καὶ δομέστικοι ἔξερχονται καὶ λαμβάνουσι τὰς θέσεις αὐτῶν, ὡς τοῦτο ὄρίζεται ἀνωτέρω ἐν τῷ ἐσπερινῷ· ἐνῷ δὲ λαμπαδάριος καὶ ὁ πρωτοψάλτης ἔξερχονται ἐκ τοῦ βήματος καὶ λαμβάνουσι τὰς θέσεις των ἐν μὲν ταῖς Κυριακαῖς ψαλλομένων ὑπὸ τῶν δομεστίκων, ἴσταμένων κάτω τῶν στασιδίων αὐτῶν, τῶν Εὐλογηταρίων εἰς τὸ Δόξα· Προσκυνοῦμεν πατέρα· ἐν ταῖς ἀλλαις ἐπισήμοις ἑορταῖς ἀγίων εἰς τὸ Δόξα τοῦ Α' ἀντιφώνου τοῦ Δ' ἡχου ψαλλομένου ἐπίσης ὑπὸ τοῦ δεξιοῦ δομεστίκου.

"Η κατὰ τοὺς ἐσπερινούς, τοὺς ὄρθρους καὶ τὰς λειτουργίας χοροστάσια τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν, πάσης ἔξιδου κατὰ τὰς ἀκολουθίας ἐκ τοῦ ναοῦ ἀποκλειομένης, παύει μὲ τὴν ἀπόλυσιν, καθ' ἣν οἱ ψάλται ποιοῦντες πρὸς ἄλλήλους σχῆμα ἀπέργονται κατὰ σειρὰν πάλιν ἱεραρχικήν, ἐκ τῶν ἀνω, εἰς τὸ ἄγιον Βῆμα ὅπου ἔκδύονται τὸ ράσον αὐτῶν.

Εἰδικὰ καθήκοντα τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν.

A'. Καθήκοντα πρωτοψάλτου.

Κατά τοὺς ἐσπερινούς τῶν ἑορτῶν ἐκ τῶν ψαλτέων εἰς τὸν πρωτοψάλτην ἀνήκουσι τὸ Κεκραγάριον μετὰ τῆς στιχολογίας, τὰ ἀναστάσιμα στιχηρά, τὰ ἴδιόμελα τῶν ἑυρτῶν ἢ τὸ Προσόμοια τῶν ἀγίων καὶ τὸ Δόξα πρὸ τῆς εἰσόδου, τὸ Προκείμενον τῆς ἡμέρας καὶ τὸ Ἀπολυτίκιον. Ἐν τῷ ὄρθρῳ 4) συνήθως ὁ πρωτοψάλτης ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἀρχεται ψάλτειν ἀπὸ τοῦ κανόνος τῆς ἡμέρας Α', Γ' καὶ Ζ' ὡδήν· Καταβασίας Α' καὶ Ζ', τὸν Ν' ψαλμὸν μετὰ τοῦ Δόξα· Ταῖς τῶν Ἀποστόλων καὶ τὸ Ἀναστάς ὁ Ἰησοῦς ἢ ἐν ταῖς Κυριακαῖς τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς τὸ

4) Πεντάκις τοῦ ἐνιαυτοῦ ὁ πρωτοψάλτης μετὰ τοῦ λαμπαδαρίου χροσστατεῖ καὶ ψάλλει ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸ Θεὸς Κύριος ψάλλων τὸ Ἀπολυτίκιον, τὰ Κανίσματα, τὰ Ἀντίφωνα τοῦ Δ' ἡχου καὶ τὸ Προκείμενον· αἱ δὲ ἡμέραι αὗται εἰναι: ή ἑορτὴ

Τῆς μετανοίας ἄνοιξόν μοι πύλας καὶ μετὰ στίχου Τὰ πλήθη. Εἰς τοὺς Αἰνους Πᾶσα πνοή, τὰ ἀναστάσιμα στιχηρὰ ἢ τὰ ἰδιόμελα τῆς ἑορτῆς, Δόξα τὸ Ἐωθινὸν ἢ τὸ τῆς ἑορτῆς ἢ τὸ τοῦ ἀγίου. Ἐν τῇ λειτουργίᾳ ψάλλονται ἀπαντα ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου.

Κατὰ πᾶσαν πατριαρχικὴν χοροστασίαν, ἐν τῷ ἐσπερινῷ μετὰ τὴν εἰς τὸν ναὸν εἰσοδον τοῦ Πατριάρχου μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς σταυροκοπήσεώς του, ὁ πρωτοψάλτης ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν χορῶν ψάλλει τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα 5) ἀργῶς καὶ ἐμετελῶς, ὅπερ παρατεινόμενον ἵνα λάβωσι καιρὸν οἱ κληρικοὶ τελειώνει μὲ τὴν ἔκφωνησιν ἐκ τοῦ ἀγίου βῆματος τοῦ Εὐλογητοῦ· τότε δὲ οἱ χοροὶ ἀμφότεροι ποιοῦντες τῷ Πατριάρχῃ ὑπόκλισιν βαθεῖαν καὶ περαίνοντες τὴν ὁφειλούμενην δεξιῶσιν, εὐλογοῦντος τοῦ Πατριάρχου, ἀνέρχονται ἡσύχως εἰς τὰ οἰκεῖα στασίδια.

Τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο γίνεται ἐπίσης καὶ ἐπὶ χοροστασίας, ἀντὶ τοῦ Πατριάρχου, τοῦ Μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου 6). Κατὰ δὲ τὴν ἀπόλυσιν

τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, ἡ ἑορτὴ τῆς Περιτομῆς τοῦ Κυρίου, ἡ τῶν Θεοφανείων, τὸ μέγα Πάσχα καὶ ἡ Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς· πρὸς δὲ ταύταις καὶ πᾶσαι αἱ ἀκολουθίαι τοῦ ὁρθοῦ τῆς Μεγάλης Ἐβδομάδος.

5) Εἰς τοὺς παλαιοτέρους χρόνους οἱ κατ' ἐντολὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου χοροστατοῦντες ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ μητροπολῖται δὲν ἔχοροστάτουν ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀλλ' ἀπὸ τὸ παραθρόνιον (τὸ γενιέκι). Οὕτως ἔπραττον ὁ γέρων μητροπολίτης Ἀμασείας Ἀνθιμος Ἀλεξιούδης, ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Νικόδημος, ὁ Νικαίας Σωφρόνιος, ὁ Ἡρακλείας Γρηγόριος ὁ ἀρμενομαθῆς καὶ ἄλλοι. Πάντες οἱ παλαιοὶ μητροπολῖται ἡκολούθουν τὴν παλαιὰν τάξιν τοῦ Πατριαρχείου, καθ' ἣν ὁ Πατριάρχης μόνος είναι ὁ κυριαρχης ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἔδρᾳ, τούτου δὲ ἔνεκα καὶ ποτὲ δὲν ἔψάλλετο ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα ὡς καὶ Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα εἰς τοὺς αἰνους, εἰς οὐδένα ἄλλον μητροπολίτην ἢ μόνον εἰς τὸν Πατριάρχην.— Παρὰ τὴν ἀρχαίαν ταύτην τάξιν ἀπὸ τῆς πατριαρχείας Διονυσίου τοῦ Ε' καὶ κατόπιν, ἡρχισαν καὶ ἀρχιερεῖς συνοδικοὶ χοροστατοῦντες εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, εἰσάγοντες οὕτω καινοτομίαν, τοῦ Πατριάρχου ἐπιτρέποντος τὸ τοιοῦτον. Ἡ καταστρατήγησις τῆς ἀρχαίας τάξεως ἔχει τὸν λόγον εἰς τὸ γεγονός διτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐγένοντο Πατριάρχαι ἔξωθεν λαμβανόμενοι, μὴ ὅντες ἐκ τῶν πρότερον ἐν τοῖς Πατριαρχείοις διακονησάντων καὶ μὴ εἰδότων τὴν Ισχύουσαν τάξιν. Ἐκτοτε ἐπεκράτησε τὸ νέον ἔθιμον, ἐκτὸς τοῦ Πατριάρχου, νὰ ψάλληται κατὰ τὴν εἰς τὸν ναὸν εἰσοδον καὶ εἰς τοὺς μητροπολίτας τούτους τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη. Διὰ τὸν αὐτὸν ὡς ἀνω λόγον οἱ ἔξωθεν λαμβανόμενοι ὡς Πατριάρχαι καθωδηγοῦντο πάντοτε ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου ἀτε μόνου ὅντος τηρητοῦ τῆς πατριαρχικῆς τάξεως. Οὕτω Κωνσταντίου τοῦ Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου ὀδηγὸς ἦτο ὁ πρωτοψάτης Κωνσταντίνος ὁ Βυζάντιος· καὶ ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις χρόνοις τὸ αὐτὸν συνέβαινεν ὅπως ἐπὶ Μελετίου τοῦ Δ' Γρηγορίου Ζ', Βασιλείου Γ' καὶ Φωτίου τοῦ Β'.

6) Διὰ τὰς χοροστασίας ὁ Πατριάρχης εἰσέρχεται εἰς τὸν ναὸν πάντοτε διὰ τῆς βασιλικῆς πύλης τοῦ ναοῦ προηγουμένου ἀπαντος τοῦ κλήρου· δοσάκις πρόκειται νὰ χοροστατήσῃ ὁ Πρωτοσύγκελλος, οὗτος κατέρχεται εἰς τὸν ναὸν καὶ ελ-

ποιουμένην ἐκ τοῦ Ἱεροῦ βήματος, ψάλλεται, τοῦ Πατριάρχου ἀπὸ τοῦ θρόνου εὐλογοῦντος μετὰ σταυροῦ τὸ ἐκκλησίασμα, ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου, βοηθουμένου ὑπὸ τῶν χυρῶν, τὸ Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν Κύριε φύλαττε· εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα.

Ἐν τῷ ὅρθῳ, ἀναγινωσκομένων ὑπὸ τοῦ πρωτοκανονάρχου τοῦ Οἰκου, τοῦ Μηνολογίου καὶ τοῦ Ὑπομνήματος τῆς ἡμέρας, εἰτέρεχεται ὁ Πατριάρχης εἰς τὸν ναὸν καὶ ἴσταμενος εἰς τὸ μέσον, σταυροκοπεῖται καὶ εὐλογεῖ τὸν λαόν, τοῦ πρωτοψάλτου ψάλλοντος τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη ὡς τοῦτο γίνεται καὶ ἐν τῷ ἐσπερινῷ κατὰ τὴν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Πατριάρχου εἴσοδον, μεθ' ὁ ὁ πρωτοψάλτης ἀρχεται ψάλλειν τὰς Καταβασίας ⁷⁾). Εἰς τὸν Ν' ψαλμὸν μετὰ τὸν ἀσπασμὸν τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, ψάλλομένου ἔτι ὑπὸ τοῦ λαμπαδάρχειον τοῦ στίχου Ἰδού γάρ ἀλήθειαν ἡγάπησας κλε. ἀργῶς καὶ ἐμμελῶς, ὁ πρωτοψάλτης ψάλλει αὐτῷ εὐλογοῦντι τὸν λαὸν καὶ ἐπιστρέφοντι εἰς τὸν θρόνον τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη εἰς μέλος ἀργοσύντομον· τὸ ἀντὸν ἐπίσης ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου ψάλλεται καὶ μετὰ τὴν ἀπ' ἅμβωνος ἀνάγνωσιν τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου ⁸⁾ ἀντὶ τοῦ Δόξα σοι Κύριε, δόξα σοι. Μετὰ δὲ τὴν μεγάλην εἰσύδον, μετὰ τὸ τέλος τοῦ χερούβικοῦ ὕμνου, ὁ πρωτοψάλτης συντόμως ψάλλει τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη εἰς τὸν Πατριάρχην, καθ' ὃν χρόνον ὁ λαμπαδάριος ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ περαίνει τὸν χερούβικὸν ὕμνον διὰ τοῦ Ἀλληλούϊα. Κατὰ δὲ τὴν ἀπόλυσιν τῆς λειτουργίας, γενομένην ἐν τῷ Ἱερῷ βήματι ὑπὸ τοῦ λειτουργοῦντος ἐφημερίου, ὁ πρωτοψάλτης ψάλλει τὸ Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν, μεθ' ὁ ὁ Πατριάρχης ἴσταμενος εἰς τὰς τελευταίας βαθμίδας τοῦ θρόνου, διανέμει εἰς τὸ ἐκκλησίασμα τὸ ἀντίδωρον, τῶν μουσικῶν χορῶν ψαλλόντων ἀπὸ χοροῦ ἐκ τῶν Καταβασιῶν τῆς ἡμέρας τόσους Εἰρμοὺς ἢσοι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν περάτωσιν τῆς διανομῆς.

Ἐν πατριαρχικῇ καὶ συνοδικῇ λειτουργίᾳ μετὰ τὸ Αἰνεῖτε τῶν Αἴ-

---

σερχόμενος ἐκ τῆς νοτίας θύρας τοῦ ναοῦ παραλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ κλητῆρος καὶ διὰ τοῦ παρεκκλησίου τῆς Παρμακαρίστου, ἀνοιγομένης πρὸς τοῦτο τῆς θυρίδος τοῦ κιγκλιδώματος, διδηγεῖται καὶ καταλαμβάνει τὴν οἰκείαν θέσιν.

7) Ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ οὐδέποτε ἐπιτρέπεται εἰς χοροστατοῦντα ἀρχιερέα νὰ ψάλλῃ τὰς Καταβασίας· τὸ ψάλλειν ταύτας είναι ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ πρωτοψάλτου.

8) Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ ἅμβωνος ἀνάγνωσιν τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου ψάλλεται τὸ Δόξα σοι Κύριε, δόξα σοι· ὅταν ὅμως ἀκολουθῇ κήρυγμα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, τότε εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ ψάλλεται ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα. Σημειωτέον δὲ ὅτι μόνον χοροστατοῦντος ἡ λειτουργοῦντος τοῦ Πατριάρχου ψάλλεται ἐν τῷ ναῷ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μετὰ τὸ Εἴναγγέλιον τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη· ἄλλου ἀρχιερέως χοροστατοῦντος ἡ λειτουργοῦντος ἐνταῦθα ψάλλεται πάντοτε τὸ Δόξα σοι Κύριε, δόξα σοι.

νων, δι πρωτοψάλτης ψάλλει τὴν ἀρχαίαν πατριαρχικὴν φήμην ⁹⁾ εἰς μέλος ἀρχαῖον, διτε δι πατριάρχης κατέρχεται βραδέως τὸν θρόνον καὶ διευθυνόμενος ἵσταται: πρὸ τῆς Ὡραίας Πύλης δια τὰ περαιτέρω πρὸ δὲ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ εἰς τὸ ἄγιον βῆμα εὐλογεῖ τὸν λαόν, τοῦ πρωτοψάλτου πάλιν ψάλλοντος αὐτῷ τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη εἰς μέλος ἀργοσύντομον. Μετὰ τὸ Ἀπολυτίκιον τοῦ Γ' ἀντιφώνου ψαλλομένου τοῦ Εἰσοδικοῦ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν συλλειτουργούντων ἀρχιερέων, εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ, δι πρωτοψάλτης ψάλλει αὐθίς εἰς μέλος σύντομον τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη, ἵνα δι πατριάρχης εὐλογήσῃ τὸν λαὸν καὶ εἴτα εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἄγιον βῆμα. Ὅταν δι πατριάρχης ἵσταμενος ἔμπροσθεν τῆς Ὡραίας Πύλης μεγαλοφόνως ἐκφωνῇ τὸ Κύριε Κύριε ἐπίβλεψον ἐξ οὐραοῦ κ.λ.π. δι πρωτοψάλτης ἀπαντᾷ ψάλλων χαμηλοφόνως τὸ Ἀμήν.

Εἰς τὸ τέλος τῆς λειτουργίας, μετὰ τὸ Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον, διτε δι πατριάρχης λειτουργῶν ἐκ τῆς Ὡραίας Πύλης ποιῆται τὴν ἀπόλυτην λέγων Δόξα σοι δι Θεὸς ἡμῶν δόξα σοι. Ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, ἀμέσως τότε δι πρωτοψάλτης βοηθούντων αὐτῷ καὶ τῶν δύο χορῶν ψάλλει ἀργῶς καὶ μετὰ μέλους τὸ Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν τούτου δὲ ἔτι ψαλλομένου δι πατριάρχης ἐξερχόμενος τοῦ ἱεροῦ βήματος διευθύνεται καὶ ἵσταται ὅπου συνήθως ποιεῖται τὴν διανομὴν τοῦ ἀντιδόρου, τῶν χορῶν ψαλλόντων ἀπὸ χοροῦ τὰς Καταβασίας μετὰ δὲ τὸ τέλος τῆς ἀντιδωροδιανομῆς, ψάλλεται ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου δι πατριαρχικὸς Πολυχρονισμός, εἰς τὸ συνηθισμένον αὐτοῦ μέλος, τοῦ Πατριάρχου ἵσταμένου εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ μετὰ τὸν Πολυχρονισμὸν δι πατριάρχης εὐλογήσας τοὺς δύο μυστικοὺς χοροὺς εἰσέρχεται εἰς τὸ ἄγιον βῆμα ὅπου ἐκδύεται καὶ ἐκ τῆς ἡπισθίας θύρας τοῦ βήματος ἀνέρχεται εἰς τὰ πατριαρχικὰ δώματα.

Οσάκις δι πρωτοψάλτης κωλύεται εἰς τὸ χοροστατῆσαι λόγῳ ἀσθενείας ἢ ἄλλης αἰτίας εὐλόγου, εἰς ὅπαντα τὰ ἐν τῷ ναῷ καθήκοντα αὐτοῦ ἀναπληροῦ αὐτὸν δι πρῶτος δομέστικος, ἀπέναντι τοῦ ὅποιου ἐν τῷ ἀριστερῷ χορῷ ψάλλει δι δεύτερος δομέστικος ἐν τῇ περιπτώσει ταύτη χοροστατοῦντος Πατριάρχου τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη ψάλλεται ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου ὡς καὶ τὸ Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν τῆς ἀπολύσεως.

9) Ὁ Πατριάρχης καταβαίνει βραδέως ἀπὸ τὸν θρόνον, διτε δι πρωτοψάλτης ψάλλων τὴν φήμην εύρισκεται εἰς τὸ μέλος τῆς λέξεως καὶ ἀρχιερέα, εἰς τὴν συλλαβὴν ἐπαναλαμβανομένην ἀρχή. Οὕτω παρέδωκαν νὰ γινηται οι Πατριάρχαι τῆς παλαιοτέρας ἐποχῆς.— Εἰς ἄλλον ἀρχιερέα μέλλοντα νὰ λειτουργήσῃ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου ψάλλεται τὸ Αἰνεῖτε διὰ τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, μεθ' δι ἀρχιερεὺς ἀμέσως εἰσέρχεται εἰς τὸ ἄγιον βῆμα.

B'. Καθήκοντα λαμπαδαρίου.

Απέναντι τοῦ πρωτοψάλτου, πρὸς τὸν ὄποιον ἀμιλλᾶται ὡς πρὸς τὴν μουσικὴν τέχνην, ψάλλει πάντοτε ὁ λαμπαδάριος. Ἐν τῷ ἐσπερινῷ, εἰς τοῦτον ἀνήκουσι τὸ Κατευθυνθήτω, ἡ στιχολογία, τὰ ἀναστάσιμα στιχηρὰ καὶ τὸ Καὶ νῦν πρὸ τῆς εἰσόδου, ἐὰν ὑπάρχῃ, τὸ Προκείμενον καὶ τὸ Ἀπολυτίκιον θεοτοκίον. Ἐν τῷ ὅρθρῳ, ὁ λαμπαδάριος ψάλλει τὸν κανόνα τῆς ἡμέρας Α' Γ' Δ' ὥδην, Καταβασίας Γ' Δ' καὶ Η', Ν' ψαλμὸν μετὰ τοῦ Καὶ νῦν Ταῖς τῆς Θεοτόκου πρεσβείαις, τὸ Αἰνεῖτε τῶν Αἰνων, τὰ ἀναστάσιμα στιχηρὰ ἰδιόμελα, καὶ τὸ Σήμερον σωτηρία ἐν δὲ τῇ λειτουργίᾳ ὁ λαμπαδάριος ψάλλει ὅλα ὅσα ἀνήκουσιν εἰς τὸν ἀριστερὸν χορὸν ἥτοι τέλος τοῦ χερουβικοῦ ὄμονου, Κοινωνικὸν κ.λ.π.

Ἐν πατριαρχικῇ χροστασίᾳ ὁ λαμπαδάριος ἀκολουθεῖ βοηθῶν τῷ πρωτοψάλτῃ ψάλλοντι ἐμμελῶς τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη τῆς εἰσόδου εἰς τὸν γαὸν τοῦ Πατριάρχου καὶ τὸ κατὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ ἐσπερινοῦ καὶ τῆς λειτουργίας ψαλλόμενον Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν. Οσάκις ὁ Πατριάρχης ψάλλει τὴν τιμιωτέραν, ἢ τὸν κανόνα τῆς θ' ὥδης καὶ τὸ Ἐξαποστειλάριον, ἀπέναντι αὐτοῦ ψάλλει ὁ λαμπαδάριος, τὸ Ἐξαποστειλάριον ὄμως ψάλλει κατερχόμενος 10) πάντοτε τὸ στασίδιον αὐτοῦ, ὁ αὐτὸς ποιῶν πάντοτε καὶ τὸ τέλος τοῦ τρίτου Ἐξαποστειλαρίου.

Ἐν πατριαρχικῇ λειτουργίᾳ, ὁσάκις ὁ πατριάρχης ἐνδύεται 11) ἐν τῷ ναῷ, τότε ὁ λαμπαδάριος ψάλλει εἰς ἀργὸν μέλος τὸ ἀρχαῖον μάθημα "Ἄγνωθεν οἱ Προφῆται" κατὰ δὲ τὴν δικαιομήν τοῦ ἀντιδώρου ψάλλει ἀπὸ χοροῦ τὰς Καταβασίας τῆς ἡμέρας.

Τοῦ πρωτοψάλτου ἐκ τοῦ ναοῦ ἀπουσιάζοντος, ὁ λαμπαδάριος τότε ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτοῦ, 12) χοροστατεῦντος πατριάρχου, ψάλλει τὸ Εἰς πολλὰ

10) Ἐπὶ χοροστασίας ἄλλου συνοδικοῦ ἀρχιερέως ψάλλοντος τὸ Ἐξαποστειλάριον ὁ λαμπαδάριος ψάλλει τοῦτο ἀπὸ τοῦ στασίδιον αὐτοῦ.

11) Εἴθισται νὰ ἐνδύεται ἐν τῷ ναῷ ὁ πατριάρχης, μόνον καὶ ἔξαιρετικῶς, κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας.

12) Ἐπὶ πρωτοψαλτείας Γεωργίου Βιολάκη, ἐν μιᾷ Κυριακῇ, συνέπεσε λόγῳ ἀσθενείας νὰ ἀπουσιάσωσιν ἐκ τοῦ ναοῦ ὁ τε πρωτοψάλτης καὶ ὁ δομέστικος τοῦ δεξιοῦ Ἀριστείδης· ἀρμοδίως πληροφορηθεὶς τὴν ἀσθένειαν τούτων ὁ τότε πατριάρχης Διονύσιος ὁ Ε' (1887-1891) διεμήνυσεν εἰς τὸν λαμπαδάριον Νικόλαον, ὅπως οὗτος διέλθῃ εἰς τὸν δεξιὸν χορὸν καὶ ψάλλῃ ἔκεινος ἐκ τῆς θέσεως τοῦ πρωτοψάλτου. Ὁ φανατικὸς τηρητής τῆς ἀρχαίας τάξεως τοῦ ναοῦ λαμπαδάριος, σεβόμενος τὴν πρωτοψαλτικὴν θέσιν, δὲν ἔσπευσε νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὴν ἐντολὴν τοῦ πατριάρχου. "Οταν δὲ οὗτος κατῆλθεν εἰς τὸν ναόν, ὁ λαμπαδάριος ἀπὸ τῆς θέσεως του ἔψαλεν αὐτῷ τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη· είτα ὁ πατριάρχης ἀποτεινόμενος εἰς τὸν Νικόλαον «ὅρισατε ἀρχῶν λαμπαδάριες, εἴπε, νὰ ψάλλητε εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀσθενοῦντος διδασκάλου»· τότε ὁ λαμπαδάριος Νικόλαος ἀνευ ἀντιρρήσεως συνεμορφώθη.

ἔτη οἵς καὶ τὸ Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα· ὅσάκις δὲ ὁ ἴδιος ἀπουσιάζει, τὰ ἐν τῷ ναῷ καθήκοντα αὐτῷ ἐκπληροῦ ὁ δεύτερος δομέστικος πρὸς τὸν ὅποῖον ἀντιψάλλει ὁ πρῶτος καίπερ παρουσιάζοντος τοῦ πρωτοψάλτου.

Γ' Καθήκοντα δομέστικων.

Οἱ δομέστικοι τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ προσωνυμούμενοι καὶ προσαγορευόμενοι καὶ αὐτοὶ ὄρχοντες¹³⁾ καὶ διδάσκαλοι δπως ὁ πρωτοψάλτης¹⁴⁾ καὶ ὁ λαμπαδάριος, ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ ἔχοισιν ὠρισμένα καθήκοντα εἰς τὰ ὅποια ὑποχρεοῦνται νὰ ἀνταποκρίνωνται. Οὗτοι ἀκολουθοῦσι πάντοτε ἐν τῷ ψάλλειν τοὺς ἀρχηγούς τῶν χορῶν, πρωτοψάλτην καὶ λαμπαδάριον, ψάλλοντες ὑποβοηθητικῶς ὅσάκις ἔκεινοι ψάλλουσιν· ἐν τούτοις αὐτοὶ γινώσκουσι πότε τοῖς ἐπιτρέπεται νὰ σιωπῶσι, πότε νὰ συνυπηγῶσι καὶ πότε νὰ ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὸ ὑπὸ τῶν διδασκάλων αὐτῶν ψαλλόμενον μουσικὸν τεμάχιον ἢ τροπάριον. Οὐδέποτε δὲ οἱ δομέστικοι ὄρχονται ψάλλειν, ἀν μὴ δοθῇ εἰς αὐτοὺς ἢ βάσις καὶ ὁ χρόνος ἢ ρυθμὸς τοῦ ψαλησομένου τροπαρίου ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου¹⁵⁾ ἢ τοῦ λαμπαδάριου.

Χοροστατούντων τῶν διδασκάλων αὐτῶν οἱ δομέστικοι ἐν τῷ ἑσπερινῷ ψάλλουσι μόνι τῶν τὰ ἀναστάσιμα ἀπόστιχα στιχηρὰ ἢ τὰ ἴδιόμελα τῆς ἑορτῆς, τοῦ Δόξα ψαλλομένου ὑπὸ τοῦ δευτέρου, τοῦ δὲ Καὶ νῦν, ἐὰν

— Ἡ ἐνέργεια αὗτη ἡ πατριαρχικὴ ἐδικαιολογήθη διὰ τὴν σύγχρονον ἀπουσίαν ἐκ τοῦ δεξιοῦ χοροῦ τοῦ πρωτοψάλτου καὶ τοῦ δομέστικου· διότι ἡ πρᾶξις τοῦ ναοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἡτο ὁ λαμπαδάριος νὰ ἀνατληροῖ ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ μόνον τὰ εἰδικὰ καθήκοντα τοῦ ἀπουσιάζοντος πρωτοψάλτου· ἡτο δὲ ἀσέβεια πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐκάστοτε πρωτοψάλτου τὸ νὰ καταλάβῃ ὁ λαμπαδάριος ἀκέλευστος τὴν θέσιν ἔκείνου, μὴ δικαιούμενος εἰς τοῦτο κατὰ τὴν ἰσχύουσαν τάξιν.

13) Ἐν πάσῃ ἑκτὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἴεροπραξίᾳ τοῦ πατριάρχου, ὁ πρωτοψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος ψάλλουσι πρῶτοι πάντοτε μεταξὺ ὅλων τῶν παρευρισκομένων ψαλτῶν· ἀκόμη δὲ καὶ ὁ δεύτερος πατριαρχικὸς δομέστικος εἶναι ἄρχων μεταξὺ ὅλων τῶν ἐνοριακῶν ἐν γένει ψαλτῶν.

14) Προβλ. Κυριακοῦ Φιλοξένους Λεξικὸν τῆς ἑκκλ. μουσικῆς ἐν σελ. 46 καὶ 57 ἐν λέξει διδάσκαλος.

15) Ἐπὶ πρωτοψαλτείας Κωνσταντίνου τοῦ Βυζαντίου, ἐν τῷ ἑσπερινῷ τῆς Ε' Κυριακῆς τῶν νηστειῶν, συνέβη ὁ πρῶτος δομέστικος Στέφανος ὁ Βυζάντιος νὰ λάβῃ μόνος του βάσιν ὑψηλήν, παρὰ τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἥρχισε νὰ ψάλλῃ τὸ ἀρχόντικον ἴδιόμελον Ἰακώβου τοῦ πρωτοψάλτου [εἰς ἥχον α' Κε' Θαυμαστὴ τοῦ Σωτῆρος ἡ δι' ἡμᾶς φιλάνθρωπος γνώμῃ· ὅτιν ὅμως οὗτος ψάλλων ἔφθασεν εἰς τὴν περίοδον (Τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουσίου τὸν βίον) ἐστηλίτευσεν, ἡ φωνὴ αὐτοῦ τὸν ἐγκατέλειψε καὶ ἔζητε ἔλεος· εὐτυχῶς ὅτι ἀμέσως ἐπενέβη ὁ πρωτοψάλτης, ὅστις ὡς ὁ ἔξυφωνότερος διεξεπεραιώσε μὲ εὐκολίαν τὸ τροπάριον· εἰς δὲ τὸ τέλος στραφεὶς πρὸς τὸν δομέστικον εἶπε· «σᾶς ἥρεσεν ἄρχων δομέστικε; τὰ ἵσα νὰ περιμένετε νὰ τὰ κανονιζῃ ὁ πρωτοψάλτης».

νπάρχῃ, ὑπὸ τοῦ πρώτου δομεστίκου. 'Ἐν τῷ ἥρθῳ τῶν Κύριακῶν ὑπὸ τῶν δομεστίκων ψάλλονται τὸ Θεὸς Κύριος, τὰ Ἀπολυτίκια, τὰ Καθισματα, τὰ Εὐλογητάρια ἢ τὸ Α' ἀντίφωνον τοῦ Δ' ἥχου ἐν ταῖς ἑορταῖς τῶν ἀγίων, οἱ Ἀναβαθμοὶ μετὰ τοῦ Προκειμένου. 'Ἐκ τοῦ κανόνος, μετὰ τὸ Κάθισμα τῆς Γ' ὥδης, διπερ ψάλλεται ὑπὸ τοῦ λαμπαδάριου, τὸ δὲ θεοτοκίον ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου, ὁ δεύτερος δομέστικος ἄρχεται ψάλλειν τὴν Δ' ὥδην, ὁ πρῶτος τὴν Ε', τὴν ΣΤ' ὁ δεύτερος. Εἰς τὰς μνήμας τῶν ἀγίων ψάλλονται ὑπὸ τῶν δομεστίκων τὰ μετὰ τὸν Ν' ψαλμὸν Δόξα, Καὶ τοῦν ὡς καὶ τὸ ἴδιμελον μετὰ τοῦ στίγου καὶ τὸ Κύριε ἐλέησον. 'Ἐπίσης οἱ αὐτοὶ ψάλλουσι τὸ Τῆν τιμιωτέραν ἢ τὴν Θ' ὥδην τοῦ κανόνος, τὴν Καταβασίαν τῆς Θ' ὥδης, τὸ Ἐξαποστειλάριον καὶ τὴν μετὰ τὸ Ἐωθινὸν δοξολογίχν 16). 'Ἐν δὲ τῇ λειτουργίᾳ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὁ πρῶτος δομέστικος λέγει χῦμα μεγαλοφώνως τὸ Ἐπὶ σοὶ χαίρει κεχαριτωμένη πᾶσα ἡ κτίσις, διπερ τούτου ἀπουσιάζοντος ἐκ τοῦ ναοῦ λέγει ὁ δεύτερος δομέστικος.

Σημειωτέον δτι ὁ πρῶτος δομέστικος ὁσάκις κωλύεται καὶ δὲν χροστατεῖ, τὰ ἐν τῷ ναῷ καθήκοντα αὐτοῦ ἐκπληρεύνται ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου, ἀπέναντι τοῦ ὅποιου ἀπὸ τοῦ χοροῦ αὐτοῦ τότε ψάλλει ὁ λαμπαδάριος, οὐδενὸς τροπαρίου ψαλλομένου ὑπὸ τοῦ δευτέρου δομεστίκου. 'Ἐν περιπτώσει δὲ ἀπουσίας ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ δευτέρου δομεστίκου, ὁ λαμπαδάριος ἔκτελεῖ καὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ, οὐδὲν ψάλλοντος μόνου τοῦ πρώτου δομεστίκου κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην. 'Ἐὰν συμβῇ ἐν τῷ ἀριστερῷ χορῷ νὰ ἀπουσιάζωσιν ὁ τε λαμπαδάριος καὶ ὁ δεύτερος δομέστικος, τότε ψάλλουσιν ἐν τῷ ναῷ ὁ πρωτοψάλτης καὶ ὁ πρῶτος δομέστικος, ὁ τελευταῖος ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ δευτέρου δομεστίκου. Διὰ πᾶσαν δὲ ἀπουσίαν αὐτῶν ἐκ τοῦ ναοῦ οἱ δομέστικοι ὑποχρεοῦνται ὅπως εἰδοποιῶσιν ἀφ' ἐσπερας τοὺς διδασκάλους αὐτῶν· τὸ αὐτὸ δὲ ποιοῦσι καὶ οὗτοι πληροφοροῦντες διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιδιακόνου τὸν πατριάρχην περὶ τῆς ἀπουσίας αὐτῶν.

Οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται ἔκτὸς τῶν ἐν τῷ ναῷ καθηκόντων αὐτῶν εἶχον τοιαῦτα καὶ ὁσάκις οἱ πατριάρχαι ἔδιδον ἐπίσημα γεύματα· τότε οἱ μουσικοὶ χοροί, ἀποτελοῦντες τὴν πατριαρχικὴν οὕτως εἰπεῖν μουσικὴν δρχήστραν, παρευρισκόμενοι ἐν ἴδιαιτέρῳ παρακειμένῳ δωματίῳ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ πρωτοψάλτου ἔψαλλον διάφυρα μέλη 17) κατάλληλα τῇ περιστάσει, συνήθως εἰλημμένα ἐκ τῶν καλοφωνικῶν εἰδημῶν.

16) Ὁσάκις ἐπιβάλλεται νὰ ψαλῇ ἀργὴ δοξολογία, τοῦτο γίνεται ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου.

17) Παράβαλε καὶ A. Carayon, *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Complie et dans le Levant au XVII siècle*. Paris 1864 p. 60 καὶ Ὁρθοδοξία ἔτους Θ' τευχ. 105 σελ 362 σημ. 187, ἔνθα ἀναγράφονται ἐντυπώ

Α' Καθήκοντα Κανοναρχῶν.

Χοροστατοῦντος τοῦ Πατριάρχου, ἐν τῷ ἑσπερινῷ, μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάγνωσιν τοῦ Προοιμιακοῦ καὶ τὴν ἀκολουθοῦσαν αἵτησιν τοῦ διακόνου, πρὶν ἡ ἀρχὶσῃ τὴν ψαλμωδίαν ὁ πρωτοψάλτης, ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος κακνονάρχης ἔρχονται καὶ ἵστανται ἐκκτέωθεν τοῦ Πριμικηρίου, κρατοῦντος τὴν λαμπάδαν ἀπέναντι ἀκριβῶς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου· ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ὁ πρῶτος λέγει χῦμα μεγαλιφώνως ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν χοροστατοῦντα Πατριάρχην τὸ Κέλευσον δέσποτα ἄγιε· ἥγεις πρῶτος (ἢ ἄλλος ἥγος, ὁ τῇς ἡμέρας)· τοῦ Πατριάρχου εὐλογοῦντος τοὺς κανονάρχας ἴστεμένους ἔτι ἐν τῇ θέσει ταύτη καὶ νεύοντος πρὸς τὸν ἀρχοντα τῆς ψαλμωδίας, ἀρχεται ὁ πρωτοψάλτης ψάλλειν τὸ Κεκραγάριον κατὰ τὸν ἥχον τῆς ἡμέρας ἐκείνης· εἴτα οἱ κανονάρχαι ποιοῦντες μετανοίας καὶ ὑπόκλισιν ἐπανέρχονται εἰς τὰς ἐν τῷ ὀντολογίῳ θέσεις αὐτῶν· καὶ ἀμέσως ὁ πρωτοκανονάρχης κανοναρχεῖ τὰ ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου ἡ τοῦ δομεστίκου ψαλλόμενα τροπάρια· τὸ αὐτὸ ποιεῖ διὰ τὸν λαμπαδάριον καὶ τὸν δομέστικον τοῦ δευτέρου χοροῦ ὁ κανονάρχης τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ. Πρὸ δὲ τῆς ἀπολύσεως τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἑσπερινοῦ, ἀπαγγελλομένου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τοῦ Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα, οἱ εἰρημένοι κανονάρχαι ἐκ τῶν θέσεων αὐτῶν ἔξερχονται, ἔρχονται καὶ ἵστανται αὖθις ἐκατέρωθεν τοῦ Πριμικηρίου· ποιοῦσιν ἀμφότεροι ταῦτοχρόνως μίνην μετάνοιαν μετὰ σχῆματος· εἴτα ἐλθόντες ἐνθι ἡ εἰσοδος εἰς τὸν σωλέαν, μὲ τὴν ἐναρξιν τῆς ἀπαγγελίας ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου-πατριαρχικοῦ ἐφημερίου τοῦ Εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα, "Ἄγιος ὁ Θεὸς κτλ., οἱ κανονάρχαι σταυροκοποῦνται καὶ αὐτοί, εἴτα ποιοῦσι μίαν μετάνοιαν, ἔπειτα σχῆμα καὶ ἔπειτα ἐπανέρχονται εἰς τὴν προτέραν ἐκατέρωθεν τοῦ Πριμικηρίου θέσιν, θίεν ποιοῦσιν αὖθις μίαν ἔτι μετάνοιαν· ἔπειτα ἀνὰ εἰς προσερχόμενοι ἀσπάζονται τὴν δεξιὰν τοῦ Πατριάρχου μεθ' ὁ ὀπισθοβαδίζοντες ἐπανέρχονται εἰς τὴν ἐκ τῆς ὁποίας ὥρμήθησαν θέσιν· ἐκ ταύτης δὲ καὶ οἱ δέο συγχρόνως καὶ αὖθις ποιοῦσι σχῆμα, κατόπιν ἥσυχῇ ἐπανέρχονται εἰς τὰ ἀναλόγια καθ' ὃν χρόνον ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου ψάλλεται τὸ Ἀπολυτίκιον.

'Ἐν τῷ ὅρθῳ ὁ πρωτοκανονάρχης, ἐν τοῖς παλαιοτέροις χρόνοις, μετὰ

σεις ἐκ τῆς κατὰ τὸ 1612 ἐπισκέψεως αὐτοῦ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανείων τοῦ Ἑλληνος πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου τοῦ Β', τοῦ ἐκ τοῦ τάγματος Ἰησουΐτῶν François de Canillac, σταλείσας πρὸς τὴν ἀδελφότητα αὐτοῦ, παρευρεθέντος δὲ ἐν παρομοίῳ γεύματι ὅπου οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται ἔψαλλον· « τῶν ψαλτῶν ἐν τῷ μεταξὺ ψαλλόντων ἐμμελῶς ». Τὸ ἀρχαῖον τοῦτο ἔθιμον τῆς κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα τῶν πατριαρχῶν παρουσίας καὶ ψαλμωδίας τῶν ψαλτῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἔφθασε μέχρι τοῦ 1878, ὅτε ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Ἰωακείμ τοῦ Γ' ἔπαισε τηρούμενον.

τὰ Εὐλογητάρια καὶ τὴν ἐκ τοῦ ἀγίου βῆματος ἐκφώνησιν τοῦ Ἱερέως, ἥρχετο καὶ ἴστατο εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ, ὅθεν ἔλεγε μεγαλορώνως χῦμικήρητην Υπακοήν ἀμέσως δὲ ἔπειτα ἐκανονάρχει τὰ Ἀντίφωνα ἴσταμενος εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν 18), εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ· τανῦν ἡ μὲν Ὑπακοὴ ἀναγνώσκεται ὑπὸ τοῦ δευτέρου κανονάρχου ἐκ τῆς ἐν τῷ ἀναλογίῳ θέσεως αὐτοῦ, τὸ δὲ μετὰ τὴν στ' ὄδην Κοντάκιον, δὲ Οἶκος καὶ τὸ Ὑπόμνημα τῆς ἡμέρας ἀναγινώσκεται πάντοτε ὑπὸ τοῦ πρωτοκανονάρχου.

Κατὰ τὰς πατριαρχικὰς χοροστασίας καὶ λειτουργίας, δὲ πρωτοκανονάρχης κανονάρχει καὶ τὸν Πατριάρχην ψάλλοντα ἢ πὸ τοῦ θερόντος τὴν θ' ὄδην τοῦ κανόνος καὶ τὸ ἀναστάσιμον ἡ τῆς ἑορτῆς Ἑξαποστειλάριον μέτ' δὲ τὸ τρίτον Ἑξαποστειλάριον, οὗτοις τὸ τέλος λαμβάνεται καὶ περαίνεται ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ, ἀμέσως οὗτος μετὰ τοῦ δευτέρου κανονάρχου ἔρχεται παρὰ τὸν Πριμικήριον καὶ λέγει ὡς ἐν τῷ δευτέρου κανονάρχου ἔρχεται παρὰ τὸν Πριμικήριον καὶ λέγει ὡς ἐν τῷ δεξιοῦ χυροῦ τοῦ στίχου Παράτεινο τὸ ἔλεός σου, οἱ αὐτοὶ κανονάρχοι ἔξερχονται καὶ ἴστανται ἀπέναντι τοῦ Πατριάρχου, ποιοῦσι μετανοίας, σχήματα, χειροφιλήματα κλπ. ὡς τοῦτο γίνεται εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐσπερινοῦ 19). Ὁ πρωτοκανονάρχης ἀναγινώσκει κατὰ τὰς μεγάλας καὶ ἐπισήμους νοῦ 19). Ὁ πρωτοκανονάρχης κατωτέρας βαθμίδας τοῦ πατριαρχοῦ τὸν Ἀπόστολον ἴσταμενος εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, λειτουργοῦντος τοῦ Πατριάρχου ἐνῶ δὲ Πατριάρχης διάκονος ἀπλῶς χοροστατεῖ, δὲ Ἀπόστολος ἀναγινώσκεται ὑπὸ τοῦ κανονάρχου ἀπὸ τῆς παρὰ τὸ ἀναλόγιον τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ θέσεως, κειμένης ἀπέναντι ἀκριβῶς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου.

· Η ψαλμῳδία τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ.

Τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας οἱ ψάλται ἀκολουθοῦσι τὴν ψαλμῳδίαν τοῦ παρελθόντος τοῦ πατριαρχικοῦ τούτου ναοῦ. Ἡ δὲ ψαλμῳδία αὕτη παρελήφθη ὑπὸ τῶν ἐκ διαδοχῆς διδασκάλων πρωτοφατῶν τῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν καὶ κατόπιν ἐπογῆς. Τὸ μέλος τοῦτο τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑμνῶν εἶναι

18) Χειρόγραφον περιέχον τὴν τάξιν, κατὰ τὸ σύνηθες τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας κλπ. ἀντιγραφὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ιθ' αἰῶνος.

19) Τὸ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ψαλμῳδίας ἐκφωνούμενον ὑπὸ τοῦ πρωτοκανονάρχου τοῦ χοροῦ Κέλενσον δέσποτα ἄγιε· ἥχος πρώτος, σημαίνει διτὶ δὲ μουσικὸς χορὸς αἰτεῖται τὴν ἀδειαν τοῦ δεσπότου (τοῦ Πατριάρχου) ἵνα κάμῃ τὴν ἔναρξιν τῆς ψαλμῳδίας τῆς ἀκολουθίας τῆς ἑορτῆς, τῶν τροπαριών αὐτῆς ἀρχομένων ἀπὸ τὸν ἥχον ἐκείνον· ἡ δὲ πρὸ τῆς ἀπολύσεως τοῦ ἐσπερινοῦ καὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὅρθου τριτὴ μετάνοια, τὸ σχῆμα καὶ τὸ χειροφιλῆμα τῶν κανοναρχῶν δηλοῦσι τὸ τέλος τῆς ψαλμῳδίας τοῦ ἐσπερινοῦ καὶ τοῦ ὅρθου.

δεσμευμένον διὰ τῆς ἀρχαίας γραφῆς, ἡτις ἡτο μὲν δυσχρηστάτη καὶ δυσ-
μνημόνευτος, ἵμως διὰ τῶν πολλῶν αὐτῆς σημαδίων καὶ σημαδορώνων κα-
τηρθώνουσα νὰ ὑποδηλοῦ εἰς τοὺς εἰδήμονας τῆς μουσικῆς τοῦ Βυζαντίου
τέχνης ὅχι μόνον τὸ μουσικὸν μέλος, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς παράστασιν αὐτοῦ
διάφορα σχήματα τῆς φωνῆς, εἰς τοῦτο χρησιμευούσης τῆς χειρονομίας.
Τῆς γραφῆς δὲ ταύτης τὴν κλεῖδα κατεῖχον οἱ μουσικοδίδσκαλοι τοῦ πα-
τριαρχικοῦ ναοῦ, ἀφεῦ πρὸς ἔκτέλεσιν τῶν μουσικῶν μελῶν τῆς βυζαντι-
νῆς ἐποχῆς ἐποιοῦντο χρῆσιν πρωτίστως καὶ κυρίως κειμένων μουσικῶν
τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Κατὰ συνέπειαν οὗτοι ἦσαν μύσται καὶ τῆς γραφῆς
καὶ τοῦ δι' αὐτῆς σημαινομένου μουσικοῦ μέλους τῶν ἐκκλησιαστικῶν τρο-
παρίων· ἡ δὲ μύσταις αὐτῆς, κατὰ φυσικὸν λόγον, δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ
περιορίζηται εἰς τοὺς φάλτας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἡτις ἡτο ἡ κληρο-
νόμος τοῦ πνευματικοῦ θησαυροῦ ἐν γένει τῶν βυζαντινῶν. Ἐντεῦθεν ἐπε-
ται ὅτι εἰς τὴν ἔκτέλεσιν τοῦ μέλους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀσματωδίας χει-
ραγωγοὶ καὶ ὁδηγοὶ ἐχρησίμευον ἔκαστοτε οἱ φάλται καὶ μουσικοδίδσκαλοι
τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἐκ τοῦ ὅποιου μετεδίδετο²⁰⁾, ἀναμφιβόλως, καὶ
εἰς τοὺς ἄλλους ἡ μουσικὴ τέχνη καὶ ἐπιστήμη.

Κατ' ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου ἥρχισε νὰ μὴ ἐκπληροῖ βαθμηδὸν ἡ χειρο-
νομία τὸν σκοπόν της, οἱ δὲ μουσικοὶ ἔνεκα τούτου μετὰ δυσκολίας ἥδυ-
ναντο ν' ἀποδώσουν τὸ μουσικὸν μέλος τῶν τροπαρίων· διότι διὰ τὴν μου-
σικὴν τὴν βυζαντινὴν ἡ χειρονομία ἡτο τὸ μέσον τὸ ἀποδοτικὸν τῆς
σπαστὸν αὐτῆς στοιχεῖον· ἡ χειρονομία ἡτο τὸ μέσον τὸ ἀποδοτικὸν τῆς
ἀξίας καὶ σημασίας. Ἡν ἔχουν τὰ διάφορα σημάδια τῆς μουσικῆς ἐκείνης
γραφῆς. "Αν καὶ ἡ χειρονομία ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος
γραφῆς, "Αν καὶ ἡ συγγραφὴ, διετηρεῖτο δὲ ἀκόμη ἀμυδρῶς ἡ ἔκτέλεσις αὐτῆς, ἐν
ἥρχισε νὰ συγχέτη, διετηρεῖτο δὲ ἀκόμη ἀμυδρῶς ἡ ἔκτέλεσις αὐτῆς, ἐν

20) Πρεβλ. Μουσικὴ Βιβλιοθήκη Τόμ. Α' 1868 πρόλογος σελ. ἕα' § 41, οὗτοις
ὅ συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι πρὸ τῆς ἀλώσεως ὑπῆρχον σχολεῖα μουσικὰ καὶ ίδιως
πατριαρχικὴ σχολή, ἔνθα πολλοὶ ἐδιδάσκοντο τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην δυσμάθητον γρα-
φήν διότι πολλοὶ ἦσαν καὶ οἱ ναοὶ καὶ μέγιστοι, καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς ψάλλοντες διὰ
τοῦτο πολλοί. Καὶ ἡ μὲν πατριαρχικὴ ἑλληνικὴ σχολὴ εὐτυχῶς διεσώθη μέχρι τῆς
ἐποχῆς αὐτοῦ (ἐννοεῖ τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν). πατριαρχικὴ δὲ μουσικὴ²¹⁾
ἐποχῆς αὐτοῦ ἐννοεῖ τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν. πατριαρχικὴ δὲ μουσικὴ²²⁾
σχολὴ οὐδὲ τὸ ὄνομα ἥκουετο. Ἐν τούτοις ἡ διδασκαλία τῆς μουσικῆς οὐδέποτε
ἔπαινε νὰ γίνεται, καὶ παρὰ τῶν κατὰ καιροὺς ἵεροψαλτῶν τοῦ πατριαρχικοῦ
ναοῦ καὶ τῶν ἄλλων μουσικοδιδασκάλων· καὶ Μεθοδικὴ διδασκαλία θεωρητικὴ καὶ
πρακτικὴ ὑπὸ Π. Γ. Κηλτζανίδου 1881 Πρόλογος σελ. δ' ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἀνα-
φέρεται ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν τὴν μουσικὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῶν ἄλλων βυζαν-
τινῶν διδασκάλων ἔξηκολούθησαν ἔξηγοῦντες καὶ ἀναπτύσσοντες εἴτε διὰ τῆς διδα-
σκαλίας εἴτε διὰ συγγραμμάτων πολλοὶ καὶ διάφοροι ἐν σοφίᾳ, ἐπιστήμῃ καὶ τέχνῃ
διαλάμψαντες· ἐν δὲ τῷ "Αγίῳ" Ορεὶ τῷ "Αθῷ καὶ ἐν τῇ Μεγάλῃ Πατριαρχικῇ
· Ἐκκλησίᾳ ἡ μουσικὴ αὐτῇ οὐκ ἔπαινε διατηρουμένη καὶ διδασκομένη.

τούτις οἱ πατριαρχικοὶ μουσικοδιδάσκαλοι μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἑκκλησίας Ἰωάννου τοῦ Τραπεζούντιου καὶ τοῦ λαμπαδάριου αὐτῆς Δανιὴλ διακατεῖχον κατὰ πρᾶξιν καὶ ἐκτέλεσιν τὸ ἀρχαιότερον μέλος καὶ δι' αὐτοῦ ἐξυπηρέτουν τὰς ἀνάγκας τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ.

Ἄκριβῶς δὲ πρὸς περαιτέρω διάσωσιν τοῦ ἀρχαίου τούτου μουσικοῦ μέλους, διποις τοῦτο ἐψάλλετο ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐμερίμνησεν δὲ λαμπαδάριος Πέτρος δὲ Πελοποννήσιος, ὃστις διὰ τοῦ γραφικοῦ τοῦ συστήματος ἔγραψεν διληγοῦντα τὴν μουσικὴν παράδοσιν τοῦ παρελθόντος. Ὁχι μόνον ἐξησφάλισε τὸ ἀρχαῖον μέλος διπερ πρὶν ἡτο γραμμένον μὲ τὴν ἀρχαιοτέραν γραφήν, ἀλλ' ἐφόρτισεν δὲ μουσικώτατος οὗτος λαμπαδάριος καὶ ἐμελοποίησεν ἐν μέρει καὶ τὸ κατὰ προφορικὴν διδασκαλίαν μέχρις αὐτοῦ διασωθὲν μέλος, διπερ οὐδέποτε πρότερον εἰχε γραφῆ λόγω, φαίνεται, τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς γραφῆς ἐκείνης νὰ γράψῃ μέλος συντόμου στιχηραρικοῦ ἢ εἰρμολογικοῦ εἰδους. Ἐκ τούτου γίνεται δῆλον διτι καὶ μέχρι τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννήσου ἡ μουσικὴ παράδοσις διεσώζετο ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ, ἣν δὲ διεφύλαττον πάντοτε καὶ οἱ μετ' αὐτὸν γενόμενοι πατριαρχικοὶ ψάλται, διότι καὶ οὗτοι ἐψαλλον ἀρχαιοτέρων πάντοτε πρώτοψαλτῶν τοῦ ναοῦ μαθήματα, ἀτε ἀντιπροσωπεύοντα τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλος.

Ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰώνος γενομένη μεταρρύθμισις τῆς γραφῆς τοῦ λαμπαδάριου τούτου Πέτρου καὶ ἡ ἀντικατάστασις βαθμηδὸν αὐτῆς διὰ τοῦ καὶ νῦν ἴσχυοντος γραφικοῦ συστήματος διόλου δὲν ἔθιξε τὸ ἀρχαῖον μουσικὸν μέλος ἀπὸ ἀπόψεως οὐσίας αὐτοῦ. Υπὸ τὴν λέξιν δὲ μεταρρύθμισις ἐνταῦθα ἐννοητέον τοῦτο· διτι ἀπαν τὸ μουσικὸν ὑλικὸν διπερ ἡτο γραμμένον διὰ τῆς γραφῆς τοῦ λαμπαδάριου Πέτρου, μετεφέρθη κατ' ἐξήγησιν ἢ ἐρμηνείαν εἰς τὴν νέαν γραφήν ὑπὸ τοῦ λαμπαδάριου καὶ εἴτα πρωτοψάλτου τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ Γρηγορίου († 1821) διποιοῦσαντος εἰς τὸ ἐξηγητικὸν αὐτοῦ ἔργον ὡς βοηθὸν καὶ τὸν γρησμοποιήσαντος εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλους διπερ παραδοχὴ καὶ ἐπικράτησις τοῦ νέου τούτου γραφικοῦ συστήματος τοῦ βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους ἀποτελεῖ ἔνα ἀρκετὰ σπουδαῖον καὶ σημαντικὸν σταθμὸν διὰ τὴν ἡμετέραν μουσικὴν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς τελειοποιήσεως τῆς γραφῆς αὐτῆς, ὅμως ἡ μεταρρύθμισις αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐκληροφθῇ ὡς ἀναφερομένη καὶ εἰς τὸ μέλος, διπερ παρέμεινεν ἀθικτὸν καὶ ἐν τῇ γραφῇ ταύτῃ, τῇ τελευταίᾳ, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καθὼς διεψύλαξε τοῦτο ἡ ἀδιάλειπτος προφορικὴ διδασκαλία τῶν ψαλτῶν τῆς Μεγάλης Ἑκκλησίας²¹⁾, οἵτινες

²¹⁾ Ὡτι ἡ Ἑκκλησία θεωροῦσα τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἰερὰν παράδοσιν ἐπρονόει κατὰ τῆς εἰσκομίσεως ξένων στοιχείων διτι δὲν ἐπέτρεπεν οὐδεμίαν μετατροπὴν

έχαρχητηςίζοντο ώς μέχρι φανατισμοῦ συντηρητικοὶ δσάκις ἔκινοῦντο πρὸς κκτιπολέμησιν παντὸς νεωτερισμοῦ ἐν τῇ μουσικῇ 22) καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ τάξει 23), καὶ τοῦτο διότι ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἡ παράδοσις ἦτο ἀνέκαθεν πλέον ἡ σεβαστή.

αὐτῆς καὶ διτὶ πᾶσαν παρεκτροπὴν νεωτεριστῶν οὐδέποτε ἐπεδοκίμασε, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπάταξε πάντοτε ἀμειλίκτως βλέπε Γ. Ι. Παπαδοπούλου Ἰστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς β. μ. 1904 σελ. 209. — Μ. Ι. Γεδεών καταδίκη τῆς ἐν τῇ ἴ. μ. καινοτομίᾳς ἐν Ἐκκλ. Ἀληθείᾳ ἔτος ΚΖ' ἀριθ. 34, 19 Αὐγούστου 1907 σελ. 509. — Κ. Α. Ψάχου, Τὸ ζήτημα τῆς β. ἐκκλ. μ. ἐν Εὐαγγελισμῷ ἔτους Β' ἀριθ. 17, 17 Σεπτεμβ. 1913. — Φιλ. Βαφείδου Ἐκκλ. Ἰστορ. Τόμ. Γ' Μέρος Β' σελ. 366.

22) Οἱ τῇ μουσικῇ καὶ τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ μετ' ἀφοσιώσεως ὑπηρετοῦντες πατριαρχικοὶ ψάλται τῇ ἀληθείᾳ ἡσαν τῆς παραδόσεως προασπισταὶ καὶ πάσης νεωτερικῆς καὶ καινοτόμου τάσεως οἱ πολέμιοι. Οὗτοι ἔχοντες ἀντιλήπτορας τούς θεματοφύλακας τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων πατριάρχας ἐπετύγχανον νὰ ματαιώνωσι καὶ νὰ ἀνατρέπωσι τὰς ἐνεργείας καὶ τὰ σχέδια τῶν ἐκάστης ἐποχῆς καινοτόμων. Οὕτω, τὸ 1797, οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ τότε πρωτοφάλτου Ἰακώβου τοῦ Πελοποννησίου κατεπολέμησαν τὸν Ἀγάπιον Παλλιέρμον καὶ τὸ καινοφανὲς μουσικὸν αὐτοῦ σύστημα (πρβλ. Χρυσάνθου Μέγα Θεωρητικὸν καὶ Φιλ. Βαφείδου Ἐκκλ. Ἰστορ. αὐτ. σελ. 367 σημ. 1) τὸ 1848, διὰ τῆς ἐγκυκλίου Ἀνθίμου τοῦ ΣΤ' ἀνέτρεψαν τὸ νέον γραφικὸν σύστημα τῆς ἐκκλησίας μουσικῆς Γεωργίου τοῦ Λεσβίου, ἀν καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ εἰχε κηρυχθῆ καὶ ὁ κυβερνήτης Καποδίστριας (πρβλ. καὶ Φιλ. Βαφείδου αὐτόθι σημ. 3) τὸ 1846 δι' ἐγκυκλίου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς μητροπολίτας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, τὸν Καρδοβίτισίου, τοὺς ἐν Σερβίᾳ, Μολδοβλαχίᾳ, Ἐπτανήσῳ, Ἐνετίᾳ καὶ ὁλαχοῦ κατεδικάσθη ἡ τετράφωνος εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ « δχι μόνον ὡς ἔνη καὶ ἔκφυλος, ἀκροσφαλῆς καὶ σκανδαλώδης, ἀλλὰ καὶ ὡς μὴ ἀποδίδοντα τὴν ἔννοιαν τῶν ἡμετέρων ἀσμάτων, κατακηλοῦσα δὲ μόνον τὴν ἀκοήν, ἐλκύοντα τὴν αἰσθησιν καὶ καταχανοῦσα τὴν ψυχήν, καὶ ἐπομένως ὡς θεατρικὴ μουσικὴ καὶ τῶν ἐν διαχύσει εὐφραινομένων, οὐχὶ δὲ προσευχομένων (Πατρ. Κάδικες ΚΕ' 52. 69. 71 καὶ ΛΓ' σελ. 124) τὸ 1873, ἐπὶ Ἰωακεὶμ τοῦ Β' κατεπολεμήθησαν καὶ αἱ ἀπόπειραι πρὸς εἰσαγωγὴν καὶ ἐπικράτησιν ἐν τῷ ἐν Πέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἱερῷ ναῷ τῶν Εἰσοδίων τῆς Παναγίας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τετραφωνικοῦ συστήματος· ἐν γένει δὲ κατεπολεμήθη πάντοτε ὑπὸ αὐτῶν μέχρι τοῦ νῦν χρόνου πᾶν σύστημα ἡ ὅργανωσις ἡ συγκρότημα μουσικόν, ἀτιγα ἐστοχάζοντο κατὰ καιροὺς τὴν διαφθῆράν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ τὴν διαστροφὴν τῆς παραδόσεως τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἦν διαιώνιζον πάντοτε οἱ ψάλται αὐτοῦ (βλέπε καὶ Α. Βουδούρη Ὅποινημα περὶ τῆς Ἑλλην. ἐκκλ. μ. 1931 σελ. 20 κ. ἐ.).

23) Ὡτι ἐν τῷ περιβάλλοντι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τὸ ἔδαφος ἦτο ἥκιστα κατάλληλον διὰ τοὺς εἴτε ἔξωθεν εἴτε ἔσωθεν ἐπιβαλλομένους νεωτερισμούς, τοῦτο ἀνεπιφυλάκτως δέον νὰ γίνη δεκτόν διότι συνέβαινε τὸ ἔξης δσάκις τις τῶν πατριαρχῶν ἥθελε νὰ εἰσαγάγῃ νεωτερισμόν τινα εἰς τὴν τάξιν τοῦ πατριαρχικοῦ φανερῶς, δταν δὲ τὸν νεωτερικὸν διεδέχετο ἀλλος πατριάρχης, τότε ἐκεῖνος ἐπανήρχετο αὐθις εἰς τὴν ἀρχαίαν τάξιν καὶ εἰς τὴν πατριαρχικὴν παράδοσιν. Οὕτω Κωνσταντίος ὁ Β' (1835) γενόμενως πατριάρχης ἤξισεν ἀπὸ τὸν πρωτοψάλτην Κωνσταντίνον ὅπως οὗτος μελοποιήσῃ

Ἐν τούτοις μὲ τὴν σπουδὴν καὶ μάθησιν τῆς νέας γραφῆς μὲ τὴν ὅποιαν εἶναι γραμμένον ἀπὸ αἰῶνος τὸ μουσικὸν μέλος τῆς ἀσματῳδίας ἥμιῶν δὲν ἔπειται ὅτι ἐπιτυγχάνει τις ἐν τῇ ἐκτελέσει τὴν οἰσίαν τοῦ μέλους τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. "Οσον καὶ ἐν θεωρεῖται τελεία καὶ ἀρίστη ἡ νέα γραφή, δικαίως αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὸ μουσικὸν μέλος ἐκτελούμενον" τὴν διὰ τῆς γραφῆς ἐκφρασιν τοῦ μέλους ἐπιτυγχάνει ὅστις μουσικὸς εἶναι μεμυημένος εἰς τὴν κατὰ τὸ ὕρος²⁴⁾ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐκτέλεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀσματῳδίας καθόσον ἡ χρησιμοποιού-

κατά τοὺς ὀκτὼ ἥχους τὸ Φῶς ἵλαιρόν, καὶ τοῦτο νὰ ψάλλεται ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ἐκ περιτροπῆς ἀντὶ τοῦ εἰς δεύτερον ἥχον τοιούτου. 'Ο πειτοφάλτης συνεμορφώθη πρὸς τὴν πατριαρχικὴν ταύτην ἀξίωσιν, ἀλλὰ προσωρινῶς' διότι μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ πατριάρχου τούτου ἐπανῆλθεν αὐθις ἡ ἀρχαία τάξις ἐψάλλετο δηλ. πάλιν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ τὸ κλασικὸν μέλος τοῦ Φῶς ἵλαιρόν τὸ εἰς ἥχον δεύτερον καὶ τοῦτο ψάλλεται καὶ σήμερν ἔτι. — Μελέτιος δ' Δ' (1921) κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Μεταμορφώσεως ὅτε ὁ πρωτοφάλτης ὡς Εἰσοδικὸν ἐψάλλει τὸ 'Οτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς Κύριε, ἐν τῷ φωτὶ σου ὀψόμεθα φῶς, ἐκεῖνος διορθώνων τὸν πρωταψάλτην του ἀπὸ τοῦ θρόνου ἐψάλλε τὸ Θαβώρ καὶ 'Ἐρμῶν κτλ.: ὁ πρωτοφάλτης μετὰ τὸ τέλος τοῦ Εἰσοδικοῦ στραφεὶς πρὸς τὸν παναγιώτατον εἰπεν αὐτῷ ὅτι οὗτο διατάσσει τὸ Τυπικὸν καὶ ἡ τάξις τῆς Μεγάλης 'Εκκλησίας' ὁ πατριαρχης ἐπιμένων προσέθεσεν ὅτι εἰς τὰ 'Ιεροσόλυμα τοῦτο ψάλλεται' καὶ ὁ πρωτοφάλτης αὐθις ὑπέδειξεν ὅτι ἐν τῷ Μεγάλῃ 'Εκκλησίᾳ ὡς Εἰσοδικὸν τῆς ἑορτῆς ψάλλεται τὸ καθιερωμένον τοῦτο. — Κατὰ τὴν Μεγάλην 'Εβδομάδα, εἰς τοὺς Νυμφίους καὶ κατόπιν, καταλιμπάνεται τὸ Μηνολόγιον ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ, συνῳδὰ τῇ ἀρχαὶ τάξει, ἀν καὶ τὸ τετυπωμένον Τυπικὸν τοῦ 1888 δὲν λαμβάνει τοῦτο ὑπ' ὅψιν. Βασίλειος δ' Γ' ὁ ἀπὸ Νικαίας τὸ πρῶτον ἔτος τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ, τὴν Μεγάλην Τοῖτην εἰς τοὺς Νυμφίους ἀπῆγησε ν' ἀναγνωσθῇ παραλειφθὲν ὅπως πάντοτε τὸ Μηνολόγιον, ἀλλ' ὁ πρωτοφάλτης ὑπέδειξεν αὐτῷ ὅτι τοῦτο ἰσχύει ἐν τῷ ναῷ τῆς Μεγάλης 'Εκκλησίας καὶ διότι εἰναι ἐντελῶς ἀτοπον νὰ μηνμονεύεται πρῶτον ὁ δοῦλος, ὁ ἀγιος τῆς ἡμέρας, καὶ εἴτα νὰ ἔπειται ὁ Κύριος καὶ ὁ Δεσπότης ὁ πατριαρχης ἐπείσθη καὶ δὲν ἐπέμεινε περισσότερον.

σπότης· ὁ πατριάρχης ἐπείσθη καὶ δέν ἐπεμεινέ περιοδούερον.

24) Περὶ τοῦ ὕφους τῆς Μεγάλης Ἑκκλησίας ἀξιανάγνωστα εἶναι καὶ ὅσα ἐν Πάραρτήματι τῆς Ἑκκλ. Ἀληθ. ἔτους 1901 τεύχ. Γ' σελ. 197 ἀναγράφονται· «Τὸ ὕφος τοῦτο — δηλ. ἡ κατάλληλος παράστασις ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ τῆς μελωδίας — ἡτο τεθησαυρισμένον μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐν τοῖς μουσικοῖς χοροῖς τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἔνθα ἔξαιρετικῶς διέλαμπε· καὶ τοῦτο διότι ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑκκλησίᾳ κατὰ πᾶσαν σχεδὸν ἐποχὴν ὑπῆρχον οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν μουσικῶν, οἵτινες διαδοχικῶς παραλαμβάνοντες διετήρουν πάντοτε γνήσιον καὶ ἀνόθευτον σχετικῶς τὸ λεγόμενον πατριαρχικόν ὕφος, τὸ ἐνσταλάζον ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀκροωμένων τὸ σωτηριῶδες καὶ γλυκύτατον τῆς κατανύξεως βάλσαμον, δπερ ἀνατιρρήτως ὑπάρχει τὸ σκοπιμώτερον τέλος τῆς Ἱερᾶς ὑμνῳδίας. Τὸ πατριαρχεῖον τῆς Κων/πόλεως δπως διεκράτησεν ἀνόθευτον τὴν παρακαταθήκην τῶν Ἱερῶν δογμάτων τῆς Ἑκκλησίας, οὕτω διετήρησεν ἀνόθευτον μετὰ τὴν ἄλωσιν καὶ τὸ μουσικόν ὕφος· ὁ δὲ πατριαρχικὸς ναὸς ἔχρησιμευεν ὡς διδασκαλεῖον τοῦ ὕφους, τῆς γνησιωτέρας δηλονοῦν ἀπαγγελίας τῶν Ἑκκλησιαστικῶν ἡμῶν μελῶν».

μένην ἀπὸ μιᾶς ἑκκατονταετηρίδος γραφὴ προϋποθέτει διρισμένον μέλος ὅπως
τοῦτο ἔκτελεῖται ὑπὸ τῶν μουσικοδιδασκάλων τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ συμὶ^ν
φώνως μὲ τὴν παράδοσιν. Ἡ γραφὴ αὕτη κυρίως χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ
δεσμευῇ τὸν ἔκτελεστὴν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ἑκκλησιαστικῶν μουσικῶν
γραμμῶν μὴ ἐπιτρέποντα εἰς αὐτὸν τὰς ἐξ αὐτῶν παρεκκλίσεις καὶ παρεκ-
τροπάς. Ἡ πχράστασις, ἡ ἑκφρασις, ἡ τελεία ἀπόδοσις ἀνήκει αὐτηρῶς
καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν μεμυημένον εἰς τὸν τρόπον τοῦ ψάλλειν ἐν τῷ
ναῷ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὅπου οἱ ψάλται οὐδέποτε ψάλλουσιν ἀνε-
ξάρτητα, οὐ ποχρεούμενοι ν' ἀκολουθῶσι τὴν ἐνταῦθι ὑπάρχουσαν μουσικὴν
παράδοσιν 25). Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι ἴδιαζουσης σπουδαιότητος διὰ τὴν
βυζαντινὴν μουσικὴν, ἡτις ἐν μὲν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ εὑρίσκει τὴν κα-
λυτέραν αὐτῆς ἀπόδοσιν 26), ἐνῷ ἔταν αὕτη ψάλλεται ὑπὸ τῶν μὴ εἰδημό-
νων οὐδεμίαν προξενεῖ ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀκροατήν. Κατὰ ταῦτα ἡ γραφὴ
ἡ νῦν εἶναι γραφὴ τοῦ κατὰ παράδοσιν σωζομένου ἔτι ἐν τῷ ναῷ τῆς
Μεγάλης Ἐκκλησίας μουσικοῦ μέλους τῶν διαφόρων ἑκκλησιαστικῶν ὅμνων
καὶ τροπαρίων.

Πηγὴ τῆς ἀσματῳδίας τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν.

Πηγή ἐκ τῆς ὁποίας ἀρύνονται οἱ πατριαρχικοὶ ψάται τὰ μουσικὰ μέλη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὅμιλων εἶναι ἡ κρατοῦσα ἐν τῷ ναῷ μουσικὴ παράδοσις. Περιλαμβάνει δὲ αὕτη ὅχι μόνον τὸ ἐν τοῖς χειρογράφοις ἡ τετυπωμένοις μουσικοῖς κειμένοις μουσικὸν μέλος, ὅλλα καὶ τὸ προφορικῶς καὶ ἀγράπτως διατηρούμενον ὑπὸ τῶν ψαλτῶν τούτων 27). "Ἄλλαις λέξεσι τὰ

25) Ή ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις διατυπωθεῖσα καὶ ὑποστηριχθεῖσα παρά τινων γνώμη ὅτι ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ δὲν τηρεῖται τὰ πατριαρχικὸν ὑφος, ὅπως συνέβαινε τὸ τοιοῦτον μέχρι τοῦ πρωτοψάλτου Ἰωάννου τοῦ Βηζαντίου καὶ ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ φάλλονται ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ ὅποια δὲν ἔπειτε νὰ ψάλλωνται (Παράρτημα 'Εκκλ. 'Αληθ. τεῦχ. Ε' 1902 σελ 39), δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ πρὸ διατῆς δυνάμεως τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων διότι οὐδέποτε διεκοπῇ ἡ κατὰ διαδοχὴν μάθησις ἐν τῷ ναῷ τούτῳ τῆς ἐκκλ. ἀσματῳδίας καὶ οὐδέποτε ἔλαβε χώραν ἐκεῖ γενικὴ ἀντικατάστασις τῶν ἀποτελούντων τοὺς πατριαρχικοὺς μουσικοὺς χοροὺς ψαλτικῶν προσώπων.

χρονίς ψαλτικῶν προσωπῶν.
 29) Πολὺ ὁρθῶς καὶ ὁ μακαρίτης μουσικολόγος Μᾶρκος Βασιλείου († 1919) ἐφρόνει καὶ ὑπεστήριζε τὴν γνώμην ὅτι ἔπειτεν ἐν τῇ τότε λειτουργούσῃ μουσικῇ σχολῇ τοῦ Ἐκκλ. μουσ. συλλόγου νὰ διδάσκωσι μόνον οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται, διότι ἐν τοῖς Πατριαρχείοις διατηρεῖται τὸ ἀρχαῖον ὑφος καὶ ἐκεῖ ψάλλεται ὅ,τι δέον νὰ ψάλλεται (Παράρτημα αὐτ. σελ. 38).

27) Τούτου ἔνεκα οἱ διὰ τὴν θέσιν τοῦ πρωτοψάλτου τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἔξωθεν προσληφθέντες συνήντων μεγάλην δυσχέρειαν εἰς τὴν πατριαρχικὴν ψαλ-

ἐν τῷ ναῷ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ψαλλόμενα μέλη εἶναι εἰλημμένα πάντοτε ἐκ τῆς παλαιοτέρας ἡ νεωτέρας πατριαρχικῆς μουσικῆς παραδόσεως. "Απαν δὲ τὸ πλουσιώτατον καὶ ἀξιόλογον τοῦτο μουσικὸν ὑλικὸν χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τῶν ψαλτῶν κατὰ τὰς περιστάσεις διὰ τὰς πολλαπλὰς ἀνάγκας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Παρὰ τὸ γεγονός ὅμως τοῦτο, διὰ τὴν κατ' ἴδιαν μελέτην τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν ὡς ἐπίσημα καὶ ἔγκυρα κείμενα μουσικὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἑξήγησιν γραμμένα²⁸⁾ ὑπάρχουν καὶ χρησιμεύουν τὰ ἑξῆς: Νέον Ἀναστασιματάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου πρώτης ἑκδόσεως ἐν Βουκουρεστίῳ (1820)²⁹⁾, Σύντομον Δοξαστάριον τοῦ αὐτοῦ πρώτης ἑκδόσεως (1820)²⁹⁾, Εἰμολόγιον τῶν Κχταβασιῶν Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου

μῳδίαν, δυσχέρειαν ἥν δυσκόλως παρέκαμπτον ὅντες ὑποχρεωμένοι κατὰ τὸν χρόνον τῆς πρωτοψαλτείας αὐτῶν νὰ διευθύνωνται καὶ νὰ ρυμουλκῶνται ἐν τῷ ψάλλειν ὑπὸ τῶν λαμπαδαρίων καὶ τῶν δομεστίκων τοῦ ιαοῦ, δπως τοῦτο συνέβαινεν εἰς τοὺς ἀμέσως γενομένους πρωτοψάλτας Σταυράκην Γρηγοριάδην (1866) καὶ Γεώργιον Βιολάκην (1876).

28) Μὲ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὴν καθιέρωσιν αὐτῆς ἐπισήμως, ἡ νέα γραφὴ δὲν ἐπεβλήθη διὰ μᾶς καὶ γενικῶς ἐπὶ ὅλους τοὺς πατριαρχικοὺς ψάλτας, μεταξὺ τῶν ὅποιων ὑπῆρχον καὶ οἱ στερρῶς τῆς παλαιᾶς γραφῆς ἐχόμενοι. Οὕτω καθ' ὅλην τὴν μακρὰν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χοροστασίαν αὐτοῦ (μέχρι τοῦ 1855) Κωνσταντίνος ὁ πρωτοψάλτης ἔψαλλε χρησιμοποιῶν πάντοτε μουσικὰ κείμενα χειρόγραφα τῆς παλαιᾶς γραφῆς, τῆς γραφῆς Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, ἐπειδὴ παντελῶς οὗτος ἤγγονει τὸ νέον γραφικὸν σύστημα. Τὸ αὐτὸν ἔπραττε καὶ ὁ ἐπὶ ὅλοκληρον πεντηκονταετίαν χοροστατήσας λαμπαδάριος Νικόλαος († 1892). Περὶ τούτου δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι κατεῖχε τὴν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ διατηρουμένην μουσικὴν παράδοσιν μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ καὶ ἥτο ὁ τελευταῖος τοῦ ιδ' αἰῶνος μύστης τῆς ἑκτελέσεως τοῦ βυζαντινοῦ μουσικοῦ μέλους: ἔψαλλε δὲ οὗτος πάντοτε καὶ ἀκολειστικῶς μαθήματα τῶν πρωτοψαλτῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διὰ τὸ γεγονός ὅτι ἐν ταῖς μουσικαῖς γραμμαῖς τῶν ποιημάτων αὐτῶν διατηροῦσι τὴν οὐσίαν τοῦ ἑκκλησιαστικοῦ βυζαντινοῦ μέλους. Παρὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου τούτου τοῦ λαμπαδαρίου Νικολάου, παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ὅποιον ἐπὶ ἑξαετίαν διετέλεσεν ὡς δεύτερος δομέστικος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἐμυήθη τὴν μουσικὴν κοὶ ἐμορφώθη εἰς τὸ κατὰ τὸ ὑφος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ψάλλειν τὰ ἑκκλησιαστικὰ μέλη Ἰάκωβος ὁ Ναυπλιώτης, δοτὶς παρὰ τὴν παρέμβασιν εἰς τοὺς μουσικοὺς χοροὺς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ τοῦ πρωτοψάλτου Γεωργίου Βιολάκη, διέσωσε τὴν μουσικὴν πρᾶξιν τῶν ἀρχαιοτέρων πρωτοψαλτῶν καὶ αὐτὸς τὴν σήμερον εἶναι ὁ συντκιστής τῆς πατριαρχικῆς παραδόσεως.

29) Ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ οὐδέποτε ἐγίνετο ἀπόλυτος χρῆσις τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου κατ' ἑκδοσιν τοῦ πρωτοψάλτου Ἰωάννου, οὗτε τοῦ Δοξασταρίου τοῦ Πέτρου κατὰ τὴν ἑκδοσιν τοῦ πρωτοψάλτου Γεωργίου Βιολάκη, κατὰ τὸ 1899· τὸ αὐτὸν δὲ ισχύει καὶ διὰ τὸ Εἰρμολόγιον τῶν Καταβασιῶν Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου κατ' ἑκδοσιν Ἰωάννου τοῦ πρωτοψάλτου, κατὰ τὸ 1839 καὶ μετὰ ταῦτα.

μετὰ τοῦ συντόμου Είρμολογίου παρὰ Πέτρου τοῦ Βυζαντίου ἔκδοσις Χουρμουζίου ἐν Κωνστ/πόλει (1825) ²⁹⁾, Καλοφωνικὸν Είμολόγιον πρώτης ἐκδόσεως (1835) 'Ιδιόμελα, 'Απολυτίκια καὶ Κοντάκια ἐκ τῆς μελοποιηθεῖσης συλλογῆς Μανουὴλ τοῦ πρωτοψάλτου (1831) ³⁰⁾ καὶ ἡ τετράτομος Μουσικὴ Ηανδέκτη τοῦ 1850, ἐξ ἣς συνήθως φάλλονται τὰ μουσικὰ μέλη τὴν ἡμέραν εἰς τὸν ἑσπερινόν, τὸν ὅρθρον καὶ τὴν λειτουργίαν· ἡτοι Μακάριος ἀνὴρ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου ἡ τὸ συντετμημένον ὑπὸ Μανουὴλ πρωτοψάλτου τὰ Κεκραγάρια, Πασαπνυάρια καὶ ἀργά ἰδιόμελα τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς 'Ιακώβου πρωτοψάλτου· Τὸν ἥμιλον κρύψαντα Γερμανοῦ τοῦ Νέων Πατρῶν· 'Αναστάσεως ἡμέρα Χρυσάφου τοῦ νέου πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης 'Εκκλησίας· κράτημα δὲ τούτου, τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου σύντομοι δοξολογίαι Μανουὴλ πρωτοψάλτου ἀργαὶ δοξολογίαι Πέτρου λαμπαδαρίου, Δανιὴλ πρωτοψάλτου, 'Ιακώβου πρωτοψάλτου καὶ Πέτρου τοῦ Βυζαντίου ἡ Γρηγορίου πρωτοψάλτου· 'Αλληλουάριον 'Ιωάννου πρωτοψάλτου· χερουβικὰ σύντομα Πέτρου λαμπαδαρίου καὶ Γρηγορίου πρωτοψάλτου· χερουβικὰ ἀργά Δανιὴλ πρωτοψάλτου, Πέτρου λαμπαδαρίου, Πέτρου τοῦ Βυζαντίου, Μανουὴλ πρωτοψάλτου ἐπιγραφόμενα ὡς Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου, Γρηγορίου πρωτοψάλτου ἀργά· Λειτουργικὰ χῦμα ἡ τὰν πλάγιον τοῦ τετάρτου ἥχον συνηθισμένα· "Αξιόν ἔστιν εἰς ἥχον δεύτερον τὸ συνηθισμένον ³¹⁾). Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου 'Ιωάννου πρωτοψάλτου τοῦ Τραπεζούντιου· 'Αγαπήσω σε Κύριε 'Ιακώβου πρωτοψάλτου ἡ τὸ εἰς βαρύν τοῦ πρωτοψάλτου Γρηγορίου· Κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν καὶ ἔορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ· Δανιὴλ, Πέτρου λαμπαδαρίου, 'Ιακώβου πρωτοψάλτου, Πέτρου τοῦ Βυζαντίου, Μανουὴλ πρωτοψάλτου, Γρηγορίου πρωτο-

---

30) Τὰ ἐν τῇ Μουσικῇ Κυψέλῃ τοῦ 1857 τοῦ Α' δομεστίκου Στεφάνου περιεχόμενα Δοξαστικά, 'Ιδιόμελα, 'Απολυτίκια καὶ Κοντάκια δὲν χρησιμοποιοῦνται ἀπαντάνπὸ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν. Ἐξ αὐτῶν ἐνίων ἐօρτῶν τὰ Ιδιόμελα, τὰ 'Απολυτίκια καὶ τὰ Κοντάκια φάλλονται ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ, ἐφόσον ταῦτα δὲν ἀφίστανται τῆς πατριαρχικῆς μουσικῆς παραδόσεως.

31) 'Επειδὴ παρετήρησεν διτὶ εἰς τοὺς ναοὺς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς εἶχεν εἰσαχθῆ τὸ κακὸν ἔκαστος ἱεροψάλτης νὰ φύλῃ ἵδιον καὶ τῆς ἀρεσκείας αὐτοῦ μελοποίημα τοῦ "Αξιόν ἔστιν, διὰ νὰ θεραπεύῃ τὴν ἀπρέπειαν ταύτην ὁ πατριάρχης Γεργορίος τοῦ (1819) προεκήρυξε διὰ τὸ τροπάριον τοῦτο διαγωνισμὸν μεταξὺ τῶν μουσικοῦ διδισκάλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκ τῶν δύοιν τῶν ἔκαστος ἐκαλεῖτο νὰ ὑποβάλῃ ἀνωνύμως μελοποιημένον ὑπὸ αὐτοῦ ἐν "Αξιόν ἔστιν. Κατόπιν δὲ μελέτης τῶν ὑποβληθέντων μουσικῶν διακρίθησαν τὸν πατριάρχην Γεργορίον, διπερ τὸ εἰς δεύτερον ἥχον "Αξιόν ἔστι, ποίημα τοῦ τότε πρωτοψάλτου. Γεργορίου, διπερ ἀπαγορευθέντος παντὸς ἄλλου, εἰσήχθη πρὸς κοινὴν χοῆσιν εἰς τε τὸν πατριαρχικὸν καὶ τοὺς ἐνοριακοὺς ναούς· ἔκτοτε ἐπεκράτησε τοῦτο μόνον νὰ φάλλεται πάντοτε, παραμεῖναν ἀνεπίγραφον, μὲ τὸν ἀπλοῦν τίτλον Τὸ συνηθισμένον.

ψάλτου καὶ Ἰωάννου λαμπαδαρίου· Πολυέλεοι Δανιήλ, Πέτρου λαμπαδαρίου, Γρηγορίου πρωτοψάλτου καὶ Γεωργίου τοῦ Κρητὸς εἰς ἥχον βαρύν τὸ Λόγον ἀγαθόν· "Ανωθεν οἱ προφῆται Ἰωάννου Κουκουζέλους καὶ ἡ Πατριαρχικὴ φήμη μέλις ἀρχαῖον εἰς ἥχον βαρύν· Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Κατευθυνθήτω μέλις ἀρχαῖον εἰς πλάγιον τοῦ δευτέρου ἀργόν, σύντομον εἰς ἥχον πλάγιον τοῦ πρώτου· Νῦν αἱ δυνάμεις εἰς ἥχον πλάγιον τοῦ δευτέρου Ἰωάννου τοῦ Κλαδᾶ συντετμημένον ὑπὸ Ἰωάννου πρωτοψάλτου τοῦ Τραπεζούντιου· Γεύσασθε· τῶν αὐτῶν ποιητῶν.

Κατοικία, μισθὸς καὶ ἀπολαναὶ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν.

Οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται ὡς κληρικοὶ καὶ ἐσωτερικοὶ τοῦ πατριαρχείου ὑπάλληλοι διέμενον καὶ διητῶντο κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ἀλωσιν αἰῶνας ἐν τῷ πατριαρχικῷ οἴκῳ καὶ τοῖς κελλίοις αὐτοῦ· βραδύτερον παρεχωροῦντο πρὸς κατοικίαν αὐτῶν οἰκήματα ἴδιόκτητα τοῦ πατριαρχείου γειτνιάζοντα πρὸς αὐτὸν διὰ τὰς καθημερινὰς καὶ συχνὰς ἀκολουθίας τοῦ ναοῦ καθ' ἃς ὑπεχρεοῦντο νὰ παρουσιάζωσι τὰ ψαλτικὰ πρόσωπα. Καὶ μέχρι τοῦ ιθ' αἰῶνος αἱ κατοικίαι τῶν πρωτοψαλτῶν καὶ λαμπαδαρίων ἦσαν αἱ αὐτοί· ἔκειντο δὲ κατὰ τὸν χῶρον ὃπου ὑπάρχει σήμερον ἡ πατριαρχικὴ Μαράσλειος σχολή. Καὶ οἱ δομέστικοι ἐπίσης κατώκουν εἰς οἰκήματα πατριαρχικά, κείμενα καὶ ταῦτα παρὰ τὸ πατριαρχεῖον ἐν Πετρὶ καπὶ τσικμάζ σοκάκ, εἰς τὰ διπίσθια τοῦ σημερινοῦ κτιρίου τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης. Ἐκεῖ εἶναι γνωστὸν ὅτι διέμενον οἱ πρωτοψάλται Γρηγόριος ὁ Βυζάντιος, Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος, Ἰωάννης ὁ Βυζάντιος, Σταυρόπηγς, Γεώργιος ὁ Ραιδεστηνὸς ὡς καὶ οἱ λαμπαδάριοι Στέφανος, Νικόλαος καὶ οἱ πατριαρχικοὶ δομέστικοι Κωνσταντῖνος Σαββόπουλος καὶ Μιχαὴλ Παυλίδης ὁ ἐκ Κανδύλλη τοῦ Βοσπόρου. Βραδύτερον αἱ κατοικίαι τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν ἔχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν κτίσιν τοῦ ἐν Φαναρίῳ πατριαρχικοῦ τούτου σχολείου διὰ τὴν καινὴν ὡφέλειαν τοῦ γένους. Ἐκτοτε οἱ ψάλται τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ διέμενον εἰς κατοικίας κειμένας ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Φαναρίου ἡ ἐν ταῖς παρὰ τὸ Φανάριον συνοικίαις.

Πρὸς συντήρησιν ἔσαυτῶν καὶ τῶν οἰκείων οἱ ψάλται τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ διὰ τὰς ἐν αὐτῷ χοροστασίας αὐτῶν ἐλάμβανον κατὰ μῆνα μισθὸν ποικίλλοντα κατ' ἐποχὰς πληρωνόμενον ἐκ τοῦ παγκαρίου τοῦ ναοῦ. Οὕτω τὸ 1740 ὁ πρωτοψάλτης ἐλάμβανεν ἑτησίως 133 γρόσια καὶ 40 χισπρα, ἐπίσης διὰ τὴν τσόχαν καὶ τὸ χαρτίον 22 γρόσια καὶ 12 διὰ τὸ ψωμίον ἐνὸς χρόνου· ἐπίσης καὶ ὁ λαμπαδάριος καὶ ὁ πρωτοκανονάρχης ἐλάμβανον 12 γρόσια διὰ τὴν τσόχαν. Τὸ 1743 ὁ πρωτοψάλτης πληρῶν καὶ χρέη καπουκεχαγιᾶ διὰ τὸ τελευταῖον ὑπούργημα ἐλάμβανεν 165 γρόσια. Τὸ

Οι πτεριχρικοί ψάλται, όποτε λούντες τὴν ἀκολουθίαν του πατριαρχού, χοροστατοῦντος τούτου ἐκτὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἥτοι εἰς ναούς ἐνοριακούς 34), ἐχοροστάτουν καὶ ἐψαλλον καὶ ἐκεῖνοι 35) ἐν τοῖς ναοῖς τούτοις.

32) Μ. Γεδεών ἐν Ἐκκλ. Ἀληθ. ΚΕ' σελ. 59. Ποβλ. Φιλ. Βαφείδου ἐκκλ. ιστορ. του. Γ' μέρος Β' σελ. 224 ἐν σημ. 2.

τοῦ. Γ' μέρος Β' σελ. 224 εν διητ. 2.

33) Ή ἐπὶ καθυστερήσει πέντε διειλογένων αὐτῷ μισθῶν διαμαρτυρία τοῦ πρωτοψάλτου τούτου πρὸς τὸν παναγιώτατον Ἰωακεὶμ τὸν Β' (1876) ἐστοίχισεν εἰς τὸν ἐν λόγῳ δοκιμώτατον ἄλλως πρωτοψάλτην τὴν ἐκ τοῦ ναοῦ ἀποχώρησιν αὐτοῦ.

34) Εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν ἡτο σπάνιον ὁ πατριόρεχης να χοροστατῇ εκτὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ· ἐν τούτοις ἡτο καθιερωμένον εἰς τέσσαρας μόνον ναοὺς τῶν ἐνοριαποτέλεσμά της ἀρχιεπισκοπῆς· νά χοροστατῇ· α' κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου Νικολάου· ἀφ' ἐσπέρας μὲν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Νικολάου τοῦ Γαλατᾶ, κατὰ δὲ τὴν πρωῒν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Νικολάου τοῦ Τζιπιαλί. β' κατὰ τὸν ἐσπερινὸν

Διὰ τὰς χοροστασίας δὲ ταύτας οὐδὲν φιλοδώρημα ἐδίδετο εἰς τοὺς ψάλτας τοῦ πατριάρχου τοῦτο ὅμως δὲν ἀπετέλει καὶ γενικὸν κανόνα, διότι πολλάκις ἐκ μέρους τῶν Ἐπιτρόπων τῶν ἐνοριακῶν ναῶν ἐφιλοδωροῦντο οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται.

Ἐκτὸς τοῦ διὰ τὰς ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ χοροστασίας αὐτῶν μισθιοῦ οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται ἐλάμβανον καὶ ἴδιαιτέρα ἐπιδόματα κατ' ἐποχὰς διὰ τὴν εἰς τὰ κοινὰ πατριαρχικὰ μουσικὰ σχολεῖα διδασκαλίαν καὶ παράδοσιν τῆς μουσικῆς. Ἐπιστολὴ Πατέρων τοῦ Β' (1727) πρὸς τὸν ἐντιμότατον δομέστικον κυρίτσην Ἰωαννάκην ὅρίζει τὴν ἐν τῷ ὑπὲρ αὐτοῦ συγκροτηθέντι φροντιστηρίῳ τῶν μουσικῶν μαθημάτων ἀμοιβὴν αὐτοῦ « ἀμοιβὴν τοῦ κόπου αὐτοῦ, δηλαδὴ τῆς τε ἐπιστασίας καὶ δικονίας τοῦ ψήλειν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ἡμῶν ναῷ, καὶ τῆς διδασκαλίας καὶ παραδόσεως τῶν μουσικῶν μαθημάτων, διωρίσαμεν καὶ συνεθέμεθα κοινῶς, λαμβάνειν καύτὸν ἀπὸ τοῦ Κοινοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀνὰ 200 γρόσια τὸν καθ' ἔκαστον χρόνον, εἰς ἀναγκαίαν κυβέρνησιν καὶ περίθαλψιν, ἐξ ὧν τὰ μὲν 100 γρόσια διωρίσθησαν αὐτῷ δίδοσθαι ἀπὸ τοῦ ἐμβατοικίου τῆς ἐνορίας τοῦ Πύργου· περὶ δὲ τῶν λοιπῶν 100 ἔχει λαμβάνειν ἀπὸ τοῦ παγκαρίου τοῦ καθ' ἡμᾶς πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἀνὰ 1000 ἀσπρα καθ' ἔκαστον μῆνα, καὶ οὕτω· συμπληρώονται τὸν συμπεφυνημένον χρονικὸν μισθὸν αὐτοῦ τῶν 200 γροσίων » 36). Εἰς τὸν πρωφάλωνημένον χρονικὸν μισθὸν αὐτοῦ τῶν 200 γροσίων » 36). Εἰς τὸν πρωφάλωνημένον χρονικὸν μισθὸν αὐτοῦ τῶν 200 γροσίων » 36).

τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τῶν Χίων ἐν Γαλατᾷ, ὃπου χοροστατούντων καὶ τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων ἐτελεῖτο μηνιμόσυνον τῶν κτιστόρων καὶ εὐεργετῶν τοῦ ναοῦ καὶ γ' κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Εἰσοδίων, 21 νοεμβρίου, εἰς τὸν ναὸν τῶν Εἰσοδίων τῆς Παναγίας ἐν Σιαυροδρομίῳ. Ἀπὸ Σωφρονίου τοῦ Γ' (1863) ἐθεσπίσθη κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην νά τελῆται πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ λειτουργία ἐν τῇ Παναγίᾳ τοῦ Πέραν. Προσέτι ήτο καθιερωμένον νά τελῆται πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ λειτουργία καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Μπαλουκλῆ, κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου Γεωργίου ἀκολουθοῦσαν Κυριακήν. « Η τάξις αὐτῇ ἐτηρεῖτο μέχρι τῆς πατριαρχείας Ἰωακείμ τοῦ Β' (1878)· ἐν τοῖς κατόπιν καιροῖς ἔκαστος πατριάρχης ἐχοροστάτει κατὰ βούλησιν καὶ ἐν ἀλλοις ἐνοριακοῖς ναοῖς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς.

35) « Αν καὶ κατὰ τὸν πρώτους μῆνας τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ ἐδέχετο τὴν συνήθειαν σεβόμενος αὐτήν, Μελέτιος ὁ Δ' ὁ ἀπὸ Ἀθηνῶν ἡγέλησε νά καταργήσῃ τὸ ἔθιμον τῆς μετ' αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐνοριακοῖς ναοῖς χοροστασίας τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν, πρωτοψάλτου καὶ λαμπαδαρίου. Διὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ ταύτην ἔσχεν αὐστηροὺς ἐκ τῶν συγχρόνων κριτάς, οἵτινες ἀπέδωκαν ταύτην εἰς τὴν τάπιν τοῦ πατριάρχου Μελέτιου εἰς τὸ ἔθελειν εἰσάγειν παντοῦ νεωτερικὰ συστήματα. Ἐν τούτοις οἱ διαδεχθέντες ἐκεῖνον πατριάρχαι στοιχοῦντες τοῖς ἔχνεσι τῶν προκατόχων αὐτῶν ἐπανέφερον εἰς ἵσχυν τὴν ἀρχαίαν καὶ εἰς τοῦτο τάξιν. Σημειωτέον δτι Ἰωακείμ ὁ Δ' (1884) καὶ Ἰωακείμ ὁ Γ' (1901), κατὰ προτίμησιν, ἡκολουθοῦντο εἰς τὰς ἐκτὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ χοροστασίας τῶν ὑπὸ τῶν πατριαρχικῶν δομεστίκων.

36) 'Ἐν Ἐκκλ. Ἀλ. Η' ἀρ. 4 σελ. 35-36 καὶ Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἰστ. τῆς β. μ. σ. 327.

την Δανιήλ ὅστις θὰ παρέδιδε μαθηματάριον — ὁ δὲ λαμπαδάριος Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος καὶ ὁ δομέστικος τοῦ δεξιοῦ χοροῦ Γιακουμάκης θὰ παρέδιδον παπαδικήν καὶ στιχηράριον — ἐν τῷ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Σωφρονίου τοῦ ἀπὸ Τερεβίστην συγκροτηθέντι, τὸ 1776, μουσικῷ σχολείῳ, ὑπερχέθησαν γρόσια τετρακόσια τὸν χρόνον ³⁷⁾). Προσέτι ὁ πρωτοψάλτης ἡμείβετο Ἰδιαιτέρως καὶ διὸ τὴν φροντίδα καὶ ἐπιστασίαν καὶ τήρησιν τοῦ Τυπικοῦ ³⁸⁾). Ἀπὸ δὲ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπικρατήσεως ἐπισήμως τῆς νέας γραφῆς, ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου ἀνετέθη εἰς τοὺς ψάλτας τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἐπ' ὀφελείᾳ αὐτῶν, ἵ μουσικὴ τυπογραφίᾳ δι' ἣς ἐτύπωντο ³⁹⁾ μὲ γαρακτῆρας τῆς νέας γραφῆς τὰ μουσικὰ κείμενα τὰ πρὸς χρῆσιν τοῦ μουσικοῦ καὶ ψαλτικοῦ ἐν γένει κόσμου ⁴⁰⁾), ἀτινα πρότερον ἀντεγράφοντο. Ἰδιαιτέρα δὲ ἡτο ἡ ἀμοιβὴ αὐτῶν διὰ τὴν κατ' οἶκον εἰς μαθητὰς διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς.

Φιλοδωρήματα καὶ τιμαὶ τῶν ψαλτῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ.

Συνῳδὰ τῇ ἀρχαιοτέρᾳ συνηθείᾳ, εἰς τὰ πρήστατα τῶν πατριαρχικῶν μουσικῶν γορῶν κατὰ διαφόρους περιστάσεις ἐδίδοντο καὶ φιλοδωρήματα ἀνάλογα πρὸς τὸ ἀξιωμα αὐτῶν, ὅπως τοιαῦτα ἔχορηγγοῦντο ὑφ' ἐκάστου χειροτονουμένου ἢ μετατιθέμένου μητροπολίτου τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου γενικῶς εἰς τοὺς ὑπαλλήλους καὶ γραμματεῖς, κοσμικούς καὶ κληρικούς,

³⁷⁾ Τὰ μετὰ τὴν ἀλωσιν σελ. 555. Πρβλ. καὶ Συμβολαὶ σελ. 373.

³⁸⁾ Ἐκκλ. Ἀλήθεια αὐτόθι καὶ Μ. Γεδεών Παιδεία καὶ πτωχεία κλπ. σελ. 59 κ. ἔ.

³⁹⁾ Τὸ ἀπὸ Κυριλλοῦ τοῦ ΣΤ' (1814) ἀνασυσταθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικὸν τυπογραφεῖον ἀπὸ τοῦ 1831 καὶ ἔξῆς ἀπέκτησε καὶ τμῆμα μουσικὸν ἐν ὧ ὑπὸ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν, εἰδότων τὸ στοιχειοθετεῖν καὶ τυπώνειν, ἔξεδίδοντο τὰ μουσικὰ κείμενα τὰ φέροντα τὴν ἐπίσημον ἐκκλησιαστικὴν ἔγκρισιν, προοριζόμενα δὲ διὰ τὴν γενικὴν χρῆσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ψαλτῶν τῶν δρθιδόξων πατριαρχείων τῆς ἀνατολῆς, τῶν Ιερῶν Μονῶν καὶ τῶν Κοινοτήτων τοῦ ἔξωτερικοῦ. Τῆς μουσικοτυπογραφικῆς τέχνης ἔμπειδοι ἐγένοντο Στέφανος ὁ λαμπαδάριος († 1863), Ιωάννης ὁ πρωτοψάλτης ὁ Βυζαντίος († 1866), δν ἀποθανόντα διεδέχθη εἰς τὸ τυπώνειν καὶ ἐκδίδειν ἔγκεκριμένα μουσικὰ κείμενα ὡς οὐδὲς τοῦ πρωτοψάλτου τούτου Δημήτριος⁴¹⁾ τελευταῖος εἰδήμων τῆς τέχνης ταύτης ἐκ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν ὑπῆρξεν ὁ πρωτόρως ἀποθανὼν λαμπαδάριος Κωνσταντῖνος Κλάββας († 1917).

⁴⁰⁾ Ἡ διὰ τῶν ψαλτῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διενεργουμένη ἀποκλειστικῶς μίουσικοτυπογραφίᾳ τοῦτο είχε τὸ καλὸν διὰ τὴν ἐκκλ. ἡμῶν μουσικὴν ὅτι ὁ ψαλτικὸς κόσμος μετεχειρίζετο καὶ ἐχρησιμοποιεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μουσικὰ κείμενα περιέχοντα τὰ ἀρχαῖα καὶ δόκιμα μαθήματα⁴²⁾ ἡ δὲ Μεγάλη Ἐκκλησία διετήρει οὖτα τὴν εἰς αὐτὴν πειθαρχίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ψαλτῶν ὅντων ὑποχρεωμένων ἐν τῷ ψάλλειν ν' ἀκολουθῶσιν ἔγκεκριμένας μουσικὰς ἐκδόσεις ὑπ' αὐτῆς, ἀποκλειούμένης αὐτηρῶς πάσης ἄλλης παρ' οἶουδήτινος ἐκτυπώσεως ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν βιβλίων.

τῆς πατρικοχικῆς αὐλῆς ⁴¹⁾). Οἱ ψάλται τοῦ πατρικρχικοῦ ναοῦ ἐλάμβανον φιλοδωρήματα εἰς πᾶσαν ἐκλογὴν νέου πατριάρχου, δοτις ἐκτὸς τοῦ εἰς χρῆμα φιλοδωρήματος ⁴²⁾ ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ ἔδιδεν εἰς ἕκαστον τῶν ψαλτῶν καὶ ἀπὸ ἓν τεμάχιον ὑφέσματος· καὶ μάλιστα ὑφέσματα μπινί σια ⁴³⁾ ἔδιδοντο εἰς τὸν πρωτοψάλτην καὶ λαμπαδάριον. Τοιαῦτα φιλοδωρήματα εἰς χρήματα καὶ εἰς κουμάσια ἔδιδοντο μέχρι τῆς δευτέρχες πατριαρχείας Ἱωακείμ τοῦ Γ', δοτις ἦτο ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν πατριαρχῶν ὁ ἀκολουθήσας τὴν ἀρχαιοτέραν αὐτὴν συνήθειαν· μετ' αὐτὸν ἡ τήρησις τῆς συνηθείας ταύτης ἔπαυσεν. Οἱ δὲ νεοεκλεγόμενοι ⁴⁴⁾ μετατιθέμενοι εἰς νέαν ἐπαρχίαν μητροπολῖται ἔδιδον εἰς τοὺς ψάλτας τοῦ ναοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἕκαστος ἀναλόγως τῆς τάξεως τῆς δι' ἣν προωρίζετο ἐπαρχίας καὶ ὀνταλόγως τῆς αὐτοῦ γενναιεδωρίσες. Οὕτω ὁ πρωταψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος ἐλάμβανον ἐκ τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τῆς Α' τάξεως 15 γρόσια, τῆς Β' 10 καὶ τῆς Γ' 15· οἱ δύο δομέστικοι τῆς Α' 16, τῆς Β' 10 καὶ τῆς Γ' 8. Ο πρῶτος κανονάρχης 6 ἢ 4 ἢ 3 καὶ ὁ β' κανονάρχης 3 ἢ 2 ⁴⁴⁾.

Ἐκτὸς τῶν χρημάτων καὶ τοῦ κουμασλικίου ἔδιδοντο εἰς τοὺς ψάλτας τοῦ ναοῦ καὶ ὄντισμέναι τὰ ὀκάδες καφέ ⁴⁵⁾· ἐπίσης ἐκ τῶν ἀρχιερέων δλλοι ἔδιδον ἀντερλίκια, ἄλλοι ἄλλα κουμάσια, τσόγαν καλῆς ποιότητος δι' ἔξωτερικὰς τῶν ψαλτῶν ἐνδυμασίας. Χρηματικὰ φιλοδωρήματα ἐλάμβανον ἐπίσης οἱ ψάλται οὕτοι καὶ κατὰ τὰς ὀνομασίας τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀρχιερέων ⁴⁶⁾. Γενικῶς δ' εἰπεῖν διαρκής ἡ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας ἐστρέφετο πρὸς τοὺς ψάλτας αὐτῆς· καὶ ὅχι μόνον αὐτοὶ ἐτύγχανον ἐκ μέρους

⁴¹⁾ Χρονικὰ τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ ναοῦ σελ. 121 καὶ 199 ὑποσημ. 222.

⁴²⁾ Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ φιλοδωρήματα ἥσαν γενικά πᾶς νέος πατριάρχης ἢ ἀρχιερεὺς ἔδιδεν εἰς δλους τοὺς ἑσωτερικοὺς τοῦ πατριαρχείου ὑπαλλήλους φιλοδωρήματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κουμασλίκια καὶ διάφορα ἄλλα δῶρα.

⁴³⁾ Μπινίσια (ἐκ τοῦ τουρκικοῦ μπινιμὲκ=ἴπιεύειν) ἐκαλοῦντο τὰ ἐκ μεταξωτῆς τσόχας ἴδιαιτερα ἐνδύματα ἀτινα ἐφόδουν κατὰ τὴν παλαιοτέραν ἐποχὴν οἱ ἀρχιερεῖς διὰ νὸ ίπιεύωσι τοὺς ὑποους των. (Πρβλ. σχετικὰ καὶ Τὰ μετὰ τὴν ἀλωσίν σελ. 707. — Μ. Γεδεών ἐν Κανονικαῖς Διατ. Β' σελ. 427 καὶ Φιλαρέτου Βαφείδου Ἐκκλ. ίστ. αὐτόθι σελ. 329).

⁴⁴⁾ Χρονικὰ πατρο. οἴκου κλπ. σελ. 199-200.

⁴⁵⁾ Τοσοῦτος καρές καὶ σάκχαρις συνηθροίζετο κατ' ἔτος εἰς τὰς οἰκίας τοῦ πρωτοψάλτου καὶ λαμπαδαρίου ἐκ τῶν ἐπὶ ταῖς ἐκλογαῖς καὶ μεταθέσεις τῶν ἀρχιερέων φιλοδωρημάτων εἰς εἰδη, ὡστε οἱ ψάλται οὕτοι προέβαινον πολλάκις εἰς πώλησιν ἐξ αὐτῶν ἐκ τοῦ περισσεύματος.

⁴⁶⁾ Οἱ συνοδικοὶ ἀρχιερεῖς κατὰ τὰ ὀνομαστήρια αὐτῶν ἐτέλουν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ λειτουργίαν μετ' ἀρτοκλασίας· εἰς δὲ τὸν πρωτοψάλτην ἔδιδον συνήθως κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ ἀνάλογον φιλοδώρημα χρηματικόν.

της οίκονομικῆς ἐνισχύσεως, ἀλλὰ παρ' αὐτῆς ἐπροικίζοντο⁴⁷⁾ διαφοροτρόπως καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ τέκνα αὐτῶν.

Ἄρκούντως ἵκανυποιητικὸν ἦτο καὶ τὸ ἐκάστοτε φιλοδώρημα ὅπερ ἐδιδετο εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς ψάλτας κατὰ τὸ ἐπίσημα γεύματα, ἀτινα παρατιθέμενα χάριν τῶν ἐπισήμων ἐπισκεπτῶν τῶν πατριαρχῶν συνωδεύοντο καὶ μὲ τὴν ψχλυψδίαν τῶν ψαλτῶν τούτων. Εἰς δὲ τὸ τέλος τῶν ἐπιδορπίων μετὰ τὸν πατριαρχικὸν Πολυχρονισμόν, ὁ πατριάρχης καλῶν κατὰ σειρὰν τοὺς ψάλτας ἔδιε τούτωις ἀνάλογα πρὸς τὸ ἀξιώμα ἐκάστου φλωρία. Τὸ ἔθιμον τοῦτο τῆς κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα παρουσίας τῶν ψαλτῶν καὶ τῆς ψαλμῳδίας αὐτῶν ἔπαυσε τηρούμενον ἀπὸ τῆς πρώτης πατριαρχείας Ἰωακεὶμ τοῦ Γ', ἔτις κατήργητε συνεπῶς καὶ τὸ ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτη παρεχόμενον φιλοδώρημα εἰς τοὺς ψάλτας.

Ἐτερα ἦσαν τὰ φιλοδωρήματα ἀτινα ἐλάμβανον οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται ἀπὸ τὸν πατριάρχην κατὰ τὴν Πρωτοχρονιάν. Ταῦτα ουνιστάμενα εἰς χρήματα, κουμασλίκια κλπ. βραδύτερον μετετράπησαν⁴⁸⁾ εἰς μεταξωτὰ μανδήλια μετὰ σχετικοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ. Προσέτι ἴδιαίτερα ἦσαν καὶ τὰ φιλοδωρήματα τοῦ πατριάρχου πρὸς τοὺς ψάλτας αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς ἑορταῖς τοῦ Πάσχα παρεχόμενα. Τὰ φιλοδωρήματα ταῦτα ἀπετελοῦντο ἀπὸ πασχαλινὰ αὐγὰ καὶ τσουρέκια, ἀπὸ τοὺς πασχαλινοὺς κηροὺς καὶ ἀπὸ πασχαλινὰ αὐγὰ καὶ τσουρέκια, ἀπὸ τοὺς πασχαλινοὺς κηροὺς καὶ ἀπὸ πασχαλινὰ χρόνιας γενιτούς τοῦ πατριάρχου ποσόν 'Ἐν τοῖς τελευταῖοις χρόνοις ἐγκατελείφθη καὶ ἡ συνήθεια αὕτη' εἰς δὲ τὴν θέσιν τῶν ἀλλοτε πασχαλινῶν φιλοδωρημάτων δίδονται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου διὰ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ εἰς τοὺς ψάλτας αὐτοῦ

⁴⁷⁾ Ἐπὶ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ζ' (1860) προκειμένου νὰ τελεσθῶσιν οἱ γάμοι τῆς θυγατρὸς τοῦ λαμπαδάριον Στεφάνου μετὰ τοῦ σιοῦ τοῦ πρωτοψάλτου Ἰωάννου τοῦ Βυζαντίου Δημητρίου, ἐν συνεδριάσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀπεφασίσθη καὶ παρεχωρήθη ὡς δῶρον τῇ νεονύμφῳ μία οἰκία μεγάλη παραθαλάσσιος παρὰ τὸ Πετρὶ καπὶ γειτνιάζουσα πρὸς τὸ οἰκημα τοῦ Γρηγοράκη Ταπεινοῦ. — Ἰωακεὶμ ὁ Γ' κατὰ τὴν β' πατριαρχείαν αὐτοῦ ἔδωκεν εἰς τὸν τότε λαμπαδάριον Ἀριστείδην ὡς δῶρον ἐκατὸν λίρας χρυσᾶς προτιθέμενον νὰ ἐκδώσῃ εἰς γάμον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ.

⁴⁸⁾ Τὰ φιλοδωρήματα τοῦτα τὰ πρὸς τοὺς λαϊκοὺς τοῦ πατριαρχικοῦ οἰκουν παλλήλους διδόμενα, Ἰωακεὶμ ὁ Γ' κατὰ τὴν β' αὐτοῦ πατριαρχείαν τὰ μετέτρεψεν εἰς μεταξωτὰ μανδήλια καὶ χρηματικὸν ποσόν. Οὕτω π. χ. ὁ πρωτοψάλτης ἐντὸς φακέλλου πολυτελοῦς ἐλάμβανεν ὡς πρωτοχρονιάτικον φιλοδώρημα δύο λίρας χρυσᾶς, ὁ λαμπαδάριος δύοις, ὁ πρωτος δομέστικος μίαν καὶ ὁ δεύτερος ἐπίσης μίαν. Ἡ ἀπὸ τοῦ πατριάρχου τούτου ἴσχυσσα συνήθεια ἐξηκολούθησεν πάροχουσα μέχρι τῆς πατριαρχείας Βασιλείου τοῦ Γ' (1929). Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ καὶ Φώτιος ὁ Β' παρεῖχε τοιαῦτα φιλοδωρήματα κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους μετὰ ταῦτα δύμας διὰ λόγους οίκονομίας ἔπαυσε τὸ ἔθιμον τοῦτο γενικῶς.

μόνον τὰ πατεράλια κηρία χωρὶς χρήματα· καὶ τοῦτο γίνεται μέχρι τοῦ νῦν χρόνου.

Τὰ φιλοδωρήματα ἐπεξετείνοντο καὶ εἰς τοὺς πατριαρχικούς κανονάρχας, πρῶτον καὶ δεύτερον, εἰς τοὺς ὅποίους εἰς ὥρισμένους καιρούς καὶ περιστάσεις ἐδίδοντο τοιαῦτα ἀνάλογα. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος κανονάρχης τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων, διότι θὰ ἔλεγε τὸ Σήμερον γεννᾶται ἐκ παρθένου· μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀναγνώσματος ὁ κανονάρχης ἔκαμνε μετά νοικιαν, προσήχετο ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ ἡσπάζετο τὴν δεξιὰν αὐτοῦ, ὃ δὲ δεύτερος κανονάρχης ἐλάμβανεν ὅμοίως παρόμοιον δῶρον παρὰ τοῦ πατριάρχου τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανείων, διότι θὰ ἔλεγε τὸ Τὴν χειρά σου τὴν ἀψαμένην. Τὸ οὕτω παρεχόμενον ἴδιαιτερον τοῦτο πρὸς τοὺς κανονάρχας⁴⁹⁾ φιλοδώρημα ἐδίδετο μέχρι τῆς πατριαρχείας Ἰωακείμ τοῦ Β'. διότι ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἰωακείμ ὁ Γ' καὶ τὸ φιλοδώρημα τοῦτο συμπεριέλαβε μεταξὺ τῶν δώρων ἀτινχ ἐδίδοντο παρ' αὐτοῦ κατὰ τὴν Πρωτοχρονιὰν εἰς ὅλους τοὺς φάλτας καὶ τοὺς κανονάρχας.

Οἱ μουσικοδιδάσκαλοι τοῦ ναοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὄντες ἐκάστοτε οἱ μύσται τῆς ἣν ἐπηγγέλλοντο θείας τέχνης, ἥσαν διὰ τοῦτο δυσαναπλήρωτοι καὶ ἀναντικατάστατοι εἰς τὸ ἔργον των, πάντοτε ὑπάρχοντες μεταξὺ τῶν τετιμημένων ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διὰ τῶν ὀφρικίων τοῦ πρωτοψάλτου, τοῦ λαμπαδαρίου καὶ τῶν δομεστίκων⁵⁰⁾. Οὗτοι διετήρουν ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ τὴν βυζαντινὴν μεγαλοπρέπειαν διὰ τῆς φαλμωδίας αὐτῶν τῆς ἐκπηγαζούσης ἐκ τῆς μουσικῆς παραδίσεως τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἀπέναντι δὲ τῆς ἱερότητος καὶ τῆς ἐπισημότητος τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν ἐπεδαψιλεύοντο εἰς αὐτοὺς μεγάλαι ἀληθῶς τιμαὶ καὶ βαθὺς σεβασμὸς καὶ ἐκτίμησις ἀπεριόριστος ἐκ μέρους τῶν τε πατριαρχῶν⁵¹⁾ καὶ

⁴⁹⁾ Ἐκ τῶν κανοναρχῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ οἵτινες ἔφθασαν καὶ ἔλαβον τοιαῦτα φιλοδωρήματα μινημονεύομεν τὸν πρώην Ἐρσεκίου Ἰγνάτιον πεπροικισμένον μὲ λαμπράν καὶ ἡχηράν φωνήν, διατελέσαντα πρῶτον κανονάρχην τοῦ πρωτοφάλτου Κωνσταντίνου τοῦ Βυζαντίου· τὸν ἀρμενομιαθῆ μητροπολίτην Ἡρακλείας Γρηγόριον τὸν Βυζάντιον, δεύτερον κανονάρχην ζημιατίσαντα· τὸν Βασίλειον Καλλίφρονα καὶ τὸν Θεόδωρον Ἀριστοκλῆν τὸν συγγραφέα τῆς Βιογραφίας Κωνσταντίου τοῦ Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου.

⁵⁰⁾ Μ. Γεδεών Κανον. Διατ. Α' 170. Πρβλ. Φιλ. Βαφείδου αὐτ. σελ. 209.

⁵¹⁾ Οἱ πατριαρχικοὶ φάλται, ὡς ὀφρικιάλοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν, τὴν παραμονὴν τῶν ὀνομαστηρίων αὐτῶν προσερχόμενοι ἀσπάζονται τὴν δεξιὰν τοῦ πατριάρχου λαμβάνοντες τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ· τὴν δὲ ἐπαύριον ἡμέραν τῆς ἐορτῆς των δέχονται τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ πατριάρχου δι' ἀντιπροσώπου αὐτοῦ. — Κατὰ τὴν τάξιν ταύτην τὸ αὐτὸν ἐπραττον ὅχι μόνον οἱ ὑπάλληλοι τῆς πατριαρχικῆς ὡλῆς, κληρικοί τε καὶ λαϊκοί, ὡς καὶ πάντες οἱ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὀφρικιάλοι, ἀλλ' ἐν γένει καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους, οἱ διδάσκον-

τῶν ἀρχιερέων, τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἐν γένει καὶ ἴδιαιτέρως τοῦ μουσικοῦ καὶ ψαλτικοῦ κόσμου, ἐκάστης ἐποχῆς, διότι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας οἱ ψάλται ἀνεγνωρίζοντο πάντοτε παρὰ πάντων ὡς μουσικαὶ αὐθεντίαι, μουσικαὶ ἀξέιαι καὶ ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλοι⁵²⁾ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς τέχνης.

Πηγαί.

Ἡρὸς συγγραφὴν τῆς παρούσης μελέτης ἐχρησίμευσαν εἰς ἡμᾶς ὡς πηγαὶ τὰ κατωτέρω σημειούμενα συγγράμματα, εἰς τὰ ὅποια καὶ παραπέμπομεν ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ τὸν ἀναγνώστην:

Αθανασίου Τψηλάντου «Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν», ἐν Κων/πόλει, 1870.

Μ. Γεδεών «Κανονικαὶ Διατάξεις» Α' σελ 170 καὶ Β' σελ. 427.

Πατριαρχικοὶ κώδικες ΚΕ' καὶ ΛΓ' σελ. 124.

Χρυσάνθου «Μέγα Θεωρητικόν», Τεργέστη, 1832.

A. Carayon «Retations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Cons/ple et dans le Levant au XVII siècle». Paris. 1864. p. 60.

«Βιογραφία Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου» ὑπὸ Θεοδ. Μ. Ἀριστοκλέους, ἐν Κων/πόλει, 1866.

«Μουσικὴ Βιβλιοθήκη», Κων/πολις, 1868. Τόμ. Α', Πρόλογος.

Κυριακοῦ Φιλοξένους «Λεξικὸν τῆς ἐκκλ. μουσικῆς», Κων/πολις, 1869.

«Πίνακες Στατιστικοὶ τῶν ἐν Κων/πόλει καὶ κατὰ τὰ προάστεια σχολείων τῶν Ὁρθοδόξων», ἐν Κων/πόλει, 1870.

Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, τόμ. Η', σελ. 35-36, τόμ. ΚΕ', σελ. 59, τόμ. ΚΖ'.

«Τυπικὸν κατὰ τὴν τάξιν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας», ὑπὸ Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου. 'Ἐν Κων/πόλει, 1839· τὸ αὐτὸν 1851 καὶ 1888.

Ι. Γ. Κηλεξνίδης, «Μεθοδικὴ διδασκαλία Θεωρητικὴ καὶ Πρακτικὴ πρὸς ἐκμάθησιν καὶ διάδοσιν τοῦ γνησίου ἐξωτερικοῦ μέλους τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλλην. μουσικῆς». 'Ἐν Κων/πόλει, 1881.

τες ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Ιερῷ Θεολογικῇ Σχολῇ καὶ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ιωακειμείῳ Παρθεναγωγείῳ.

⁵²⁾ Ταπεινῶς φρονοῦμεν ὅτι εἶναι καιρὸς ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία καθὼς τιμῆ καὶ γεραιότερη ἐτησίως τὰς μνήμας τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτῆς ὑμνῳδῶν καὶ ὑπνογράφων, οὕτω δέοντα ἵνα αὕτη εὐγνωμονοῦσα αὐτοῖς τιμήσῃ καὶ τοὺς μετ' ἀφοσιώσεως τῇ μουσικῇ καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ παραδόσει δουλεύσαντας μουσικοδιδασκάλους τοῦ πανσέπτου πατριαρχικοῦ ναοῦ θεοπίζουσα ἐτήσιον μετὰ πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς λειτουργίας μνημόσυνον εἰς ἀνάπτανσιν τῶν ψυχῶν καὶ τούτων τῶν τέκνων αὐτῆς.

Μ. Γεδεών, «Χρονικὰ τοῦ πατριαρχικοῦ οίκου καὶ ναοῦ», Κωνσταντινούπολις, 1884.

Γ. Ι. Παπαδοπούλου, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησίους μουσικῆς». 'Ἐν Κων/πόλει, 1890.

Μ. Γεδεών, «Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας». Κων/πόλις, 1893.

«Παράρτημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας». Τεῦχος Γ', 1901.

Γ. Ι. Παπαδοπούλου, «Ἴστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς». 'Αθῆναι, 1904.

«Περιοδικὸν Εὐαγγελισμός». "Ἐτος Β', 1913. 'Ἐν Κων/πόλει.

Φιλαρέτου Βαφείδου, «Ἐκκλ. ἱστορίας» τόμ. Γ' μέρος Β'. 'Αλεξάνδρεια, 1928.

Α. Βουδούρη, «Ὕπόμνημα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας μουσικῆς πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Φώτιον Β'». 'Ἐν Κων/πόλει, 1931.

«Περιοδικὸν Ὁρθοδοξία» ἔτους Θ' 1934 τεῦχ. 105.

Πρὸς τούτοις ὡς πηγαὶ ἔχρησιμευσαν εἰς ἡμᾶς καὶ τὰ ἔξῆς:

Χειρόγραφος «βίβλος μουσικὴ ἐν ᾧ περιέχεται ἡ τάξις κατὰ τὸ σύνθετο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τὰ ψαλλόμενα ἐκάστοτε κατὰ σειρὰν μέλη» (ἐν γραφῇ προγενεστέρᾳ τῆς νῦν) κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ ιθ' αἰῶνος ἀντιγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Κρουστάλα τοῦ Χίου· ἡ βίβλος αὕτη ὑπάρχει μεταξὺ τῶν μουσικῶν βιβλίων τοῦ νῦν πρωτοψάλτου.

Εἰδήσεις εἰλημμέναι ἐκ σημειώσεών τινων τοῦ μακαρίτου πρωτοψάλτου Γεωργίου τοῦ Ραιδεστηνοῦ σωζόμενων παρὰ τῷ υἱῷ αὐτοῦ μουσικοδιδασκάλῳ κυρίῳ Νικολάῳ Ραιδεστηνῷ.

· Η πρᾶξις τοῦ ναοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἡ ἴσχύουσα καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἐν αὐτῷ δομεστικίας ἡμῶν.

Εἰδήσεις σωζόμεναι κατὰ προφορικὴν παράδοσιν τῶν μουσικοδιδασκάλων τοῦ ναοῦ παρὰ τῷ νῦν ἄρχοντι πρωτοψάλτῃ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας κυρίῳ Ἰακώβῳ τῷ Ναυπλιώτῃ· καὶ

Τὰ πορίσματα πολυετοῦς ἐρεύνης καὶ μελέτης ἡμῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς.